

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

סמל ישעיהו תהבלום ז"ל

בן חנה ומשה

נולד ברחובות

בתאריך ב' בניסן תרפ"ה, 27/3/1925

התגורר בכפר ויתקין

שרת בפלמ"ח-חטיבת הראל

נפל במלחמת העצמאות, בקרב בכפר עציון

בתאריך ו' באייר תש"ח, 15/5/1948

נקבר בהר הרצל

אזור: א חלקה: 2 שורה: 9 קבר: 9

בן 23 בנפלו

קורות חיים

בן חנה ומשה, ממתיישבי כפר ויתקין, נולד ביום ב' בניסן תרפ"ה (27.3.1925) ברחובות. שייקה סיים את בית-הספר המקומי, עבד במשק הוריו והתמחה גם כמכונאות ובלתי-הגות. היה צעיר תוסס, מלא מרץ וחדוות-חיים. במחזור הגיוס הראשון של הפלמ"ח התאמן לקראת הבאות, השתתף בכל הסיורים והאימונים הנועזים, וגם בשובו הביתה המשיך בשירות אחרי ימי-עבודה ארוכים ומייגעים. שייקה היה בעל ידיעות רבות, בקי בספרות, ומדריך-נוער בעל השפעה רבה במושב ובסביבה.

משהחלה מלחמת-העצמאות גויס גיוס מלא כנהג במשטרת גוש תל מונד, ומפברואר 1948 ואילך - באחד מגדודי הפלמ"ח. שירת כנהג משורין בליווי שיירות בכביש תל-אביב-ירושלים. אחר-כך - בשיירת-התגבורת האחרונה שיצאה מירושלים לגוש עציון. בדרכה חזרה לירושלים הותקפה השיירה ליד נבי-דניאל ורבים מאנשיה נפלו. שייקה נחלץ מהמלכודת, הצליח לפרוץ דרך חזרה לכפר עציון ושם נשאר עם יחידת הפלמ"ח בין מגיני הגוש. ביום נפילת הגוש נשאר בחיים ולפני לכתו בשבי עם השרידים הספיק עוד למסור על-ידי חברה מכתב קצר להוריו, שכתב ברגעים האחרונים. הוא הרגיע את הוריו וכתב: "אני מלא תקווה, מרגיש איתן

ארגון יד לבנים
סניף ירושלים

עיריית
ירושלים

ברוח ובגוף. אמא, אל תהיי נרגשת, קבלי את הדברים כמו שהם. זהו גורלנו. מלחמה לנו בארץ לתקומת העם". ולהלן, בתוספת מיוחדת: "לבני הכפר אני מוסר - נקמו את דם כל חללינו וחברינו". אף-על-פי שנוכח לדעת כי שוב אין למנוע את הכניעה וההליכה לשבי, לא השלים עם המצב וברגע האחרון עוד ניסה לפרוץ את המצור ולהגיע לירושלים, להזעיק תגבורת ולנסות להציל את המערכה הנואשת. הוא השתלט על נהג ערבי באמבולנס של הלגיון ובאיום ברימון-יד הכריח אותנו להסיעו לירושלים. בדרך נתקלו במחסום ערבי, התפתח קרב שבו נפצע קשה והובא לבית-החולים שבמגרש הרוסים בירושלים. למחרת, אור ליום ז' באייר תש"ח (15.5.1948) מת מפצעיו. נקבר בבית-הקברות בסנהדריה.

ביום ט' במרחשוון תשי"ב (8.11.1951) הועבר למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי בהר-הרצל בירושלים.

לזכר בענו הבכור והצעיר
ישעיהו קלונימוס וברוך (בוקי) הי"ד
בנ חנה ומשה תהבלום. (מאירי)
הבכור נולד; רחובות כ"ט אדר תרפ"ה
נפל כחבר הפלמ"ח בהגינו על גוש עציון
ביום ה' אייר תש"ח, הי"ד.
הצעיר נולד בכפר ויתקין ג' אדר תרצ"ד
נפל בשליחות עלומה בעבר הי"ד
כ"ט אלול תשל"ה, הי"ד.
יהיה קרבנם נס ואבוקה לנועד ישראל.

בית ספר שדה כפר עציון
KFAR ETZION EDUCATIONAL CENTER

ב"ה כח' אב תשמ"ז

לכבוד

מר משה מאירי

ת.ד. 545

טבריה, 14105

שלום רב,

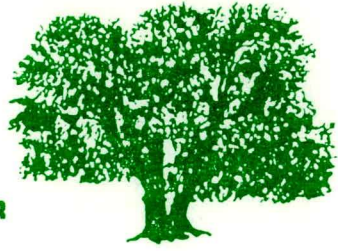
קבלנו את מכתבך, בו אתה מביע רצון להעניק שייס וילנאי
כהגדשה לזכר בנך ישעיה תהבלום הי"ד, שנפל בהגנת גוש-עציון.
נראה לנו להציע להציב נכס רב ערך זה בספריית בית ספר שדה כפר
עציון. בית ספר שדה הוקם כחלק ממפעל הנצחה לזכר קדושי עציון.
המוסד עוסק בהדרכת נוער מהארץ ומחוייל בנושא מורשת גוש עציון,
פרשיות ההתיישבות והמערכה, וכן מסלולי טיולים נוספים בהר חברון.
בבית ספר שדה ספרייה עיונית בנושאי ידיעת הארץ, תולדות אי"י,
ועם ישראל, ספרי קודש ועוד. הספרייה ממוקמת במבנה מטופח ועומדת
לרשות המדריכים, המטיילים וחברי כפר עציון.
עדין חסר בספרייה זו שייס גדול ומכובד. אנו סבורים שהצבת השייס
לזכר בנך היקר ישעיה הי"ד, בציון הנצחה נאותה בכל כרך, עשוי
לתרום רבות לספרייה ולהעשרת המשתמשי בה.
רצוף בזה לעיונך עותק חוברת מידע כללית על בייס.

בכבוד רב

יוחנן בן יעקב/כפר עציון.

קבוצת כפר עציון 90 200 טל. 93 52 33 / 93 51 33 (02) KEVUTSAT KFAR ETZION TEL.

בית ספר שדה כפר עציון
KFAR ETZION EDUCATIONAL CENTER

ב"ה כו' אדר תשמ"ח

לכבוד

מר משה מאירי

ירושלים

שלום רב,

קיבלתי את הטקסט שבקשת לציין עכ גבי הספרים שהענקת
לספרית בית ספר שדה, בהם ש"ס, ספרים בידיעת הארץ ועוד,
כפי שאתה רואה כתבנו טקסט זה בצורה מכוונת ונאה כראוי
לתכנו החשוב והיקר לכולנו.
מדבקה כזו, מעט מוקטנת בספרים הקטנים הוצמדה -הודבקה
בשער כל אחד מהספרים, כפי שבקשת.
אני מבקש לשוב ולהודות לך מקרב לב, בשם בי"ס
שדה כולו על צוות המדריכים והמשתמשים בספרייתנו,
יהיו ספרים אלו נר זכרון חי לשני בניך שנפלו למען
העם והארץ, הי"ד,

בהוקרה רבה

יואנז בן יעקב/בי"ס שדה

כפר עציון,

ישעיה-קלונימוס תהב'לום

א

כפר-עציון, 1.4.1948

שלום רב אמא, ברוך וסבתא!

כותב אני את המכתב הזה מכפר-עציון אשר בהרי-חברון. איני רוצה להסתיר זאת ולכן אני כותב גלויות למען תדעו, ומקווה, אמא, שלא תתרגשי יותר מדי. אין זה כה נורא! אם עברנו התקפה כזו והגענו בשלום, הרי גם הביתה נגיע בשלום. אני בריא ושלם ומרגיש עצמי בטוב, שמח ומבלה זמני בקריאה ובביקור בסביבה — עד אשר נוכל לעזוב את המקום בימים הקרובים ולהגיע הביתה מהר ככל האפשר.

מכתבי זה יגיע אליכם באוירון, הקשר היחיד לדואר ולעתוננים ממשקים אלה. אכן, יפה לקבל מכתב בדרך האויר בארצנו הקטנה.

אמא, אני מבקש לא לדאוג לי אין כל חשש. הכל בסדר — ואנחנו בריאים ושלמים.

שלכם,

ב

(סוף אפריל 1948)

לכולכם שלום!

אמא, מצטער אני מאד על שלא יכולתי להגיע הביתה לחג, אך אין ברירה. המלחמה עדיין לא נסתיימה ובשום אופן לא הסתדר הדבר להגיע הביתה. אבל, אל דאגה! אני בריא ושלם ומרגיש עצמי בטוב, מתגעגע מאד ורוצה להיות אפילו חמש דקות בבית! אבל, מילא, מוכרחים לנתר — וההרגשה שאיני היחיד המנתר עוזרת במקצת לשאת את הדבר, והרי זהו הפסח הראשון אשר אינני בבית.

— — —

ג

גוש עציון, 14.5.1948

שלום, יקירים!

אני כותב לכם מכתב זה בשעה קשה לנו. נראה שנלך למחנה-שבויים. עלי-לפנים הנני בריא ושלם ומקווה שנתראה בקרוב-בקרויב. אני מלא תקוות ומרגיש עצמי איתן ברוח ובגוף. אמא, אל תהיי נרגשת; קבלי את הדברים כמו שהם. זהו גורלנו. מלחמה לנו בארץ לתקומת העם והמולדת.

הרבה-הרבה נשיקות לך, לברוך, לסבתא, אסתר, ברכה'לה וצפור'קה; וליהודה — לחיצת-ידי, שהרי לא יפה להתנשק! עמדנו כאן בקרבות עזים ואכזריים במשך 48 שעות. עמדנו — אנשים מול טנקים ותותחים, ואנשינו לחמו ונפלו בגבורה. אך מה לעשות? נראה שנגד טנק העולה עליך ועל העמדה שלך אי-אפשר לעמוד. הם צוחקים לאנשים — ולמרות זאת הוצאנו רבים מהם מכלל שימוש.

כפר-עציון נלחם ונפל בגבורה. ישנם עשרות הרוגים — חברים וידידים, וזו הרגשה קשה. אך החזקנו מעמד.

בשביל הנשארים „הושגה“ שביתת-נשק ועכשיו נילקח למחנה-שבויים. מה שיהיה הלאה — נראה. נקווה להתראות! שלכם,

לבני-הכפר אני מוסר: נקמו את דם כל חללינו וחברינו.

* מכתבו האחרון.

C. + M. MEIRI
HENRIETA SZOLD STR. 2
NOFIM TOWER 1103
96784 JERUSALEM

ק. מ. מאירי
רח' הנריטה סולד 2
מגדל נופים 1103
ירושלים 96784

02 / 442347

תאריך ל' ניסן תשנ"ד
DATE 11.4.94

לכבוד יד לבנים, ארגון המשפחות השכולות,
רחוב שאלתיאל, ליד בית החייל החדש,
ת.ד. 13138
ירושלים 91131

א.נ.

בתשובה למכתבכם אלי, מייד? בלי תאריך! הנני להודיעכם כי לפני שנים רבות מסרתי
חומר שהיה בידי למרכז יד לבנים בתל-אביב, וכן בראש וראשונה לכפר-ויתקין, וזאת
כשבשנות החמישים הקים בית הספר של הכפר חדר הנצחה לבנים. מה שיצא מזה אינני יודע.
(עברו ארבעים שנה)

ברם, עתה אני שולח לכם שני מאמרים על ישעיהו בכורי, הי"ד. האחד אשר כתבתי
לזכרו והמופיע גם בספר "כפר-ויתקין", היוצא לעתה לאור, בהוצאת ירון גולן, תל-
אביב, רחוב בורלא 3. והשני, הוא כל הפרק מספרו של ידידי ושכני יצחק לוי (לויצה)
ז"ל, אשר כתב על הימים האחרונים של גוש עציון, ואין להפריד, לדעתי, בין מותו של
ישעיהו הי"ד, ובין ההגנה והכניעה של הגוש. סימנתי בקווים את השורות המספרות על
ישעיהו הי"ד. אם מכל זה ירצו הדורות הבאים לדעת מי היה "מגש הכסף", הרי הוא אחד
מאלפים אלה.

אני עצמי, הנני בן תשעים, יושב ומסתכל על קיר ההנצחה שלי בחדרי, על תמונותיהם
של: אחי הצעיר חיים תהבלום הי"ד, שנפל בנגב בבארות-יצחק, בשמירה על קו המים. בני
בכורי ישעיהו הי"ד שנפל בגוש עציון (בהגנה על ירושלים). בני הצעיר ברוך (בוקי)
הי"ד, שנפל במשימה עלומה, בעובדו בין אנשי האו"ם של עבר הירדן וסוריה, וכל זה
בסודי סודות, ללא הכרה רשמית.
נו, האם זה מספיק? חדר הנצחה למופת!

תודה על כל עמלכם

בכבוד רב

משה מאירי, אב שכול לשלושה.
משה מאירי

ועל כך אמר ירמיה: "שמעו דבר יהוה בית יעקב וכל משפחות בית ישראל: כה אמר יהוה מה
מצאו אבותיכם בי עוול כי רחקו מעלי וילכו אחרי ההבל ויהבלו:" (ירמיה ב', ד-ה)
הלשם כך הם נתנו נפשם?

מתוך הספר "תשעה קבין" - ירושלים בקרבות מלחמת העצמאות

מאת יצחק לוי (לויצה)

הפרק: "הגוש הדרומי - גוש עציון"

ארבעה ישובים חקלאיים היו בגוש עציון - כפר עציון, משואות יצחק, עין צורים ורבדים. הגוש השתרע בדמות חצי סהר, שבקצותיו שכנו כפר - עציון ועין - צורים, וביניהם משואות - יצחק, הקרובה לכפר - עציון, ורבדים הקרובה לעין - צורים. כביש חברון - ירושלים עבר מדרום - מזרח לגוש וממנו התפצלה דרך פנימית שהוליכה אל מרכז הגוש, לרגלי "גבעת העץ" ושם הסתעפה - מערבה לכפר - עציון ולמשואות - יצחק, וצפונה לעין - צורים ולרבדים. הדרך המערבית הסתעפה שוב, לרגלי "גבעת הסלע" - דרומה לכפר - עציון ומערבה למשואות. הדרך הצפונית הוליכה עד חירבת - זכרייה, כפר ערבי זעיר, ושם התפצלה - מזרחה לעין - צורים ומערבה לרבדים. בשל תנאי השטח ההררי לא נתאפשרה תחבורה בין ישובי הגוש אלא באמצעות הדרך הפנימית. המרחק בדרך זו בין עין - צורים לכפר - עציון היה כ - 2.5 ק"מ.

הגוש היה אי מבודד בלב סביבה ערבית. הוא נמצא במרחק 18 ק"מ מחברון ו - 8 ק"מ מבית - לחם. כפרים ערביים גדולים סגרו עליו מכל עבר. בכפר צוריף פעל בית - ספר לטירונים שבאותה שעה שהו בו כ - 400 לוחמים ערבים, ובחברון חנתה הפלוגה ה - 12 של הלגיון הערבי, שמנתה 150 חיילים וברשותה משוריינים נושאי תותח. הכביש חברון - ירושלים שימש גם כדרך לאספקה צבאית של הבריטים והלגיון הערבי ממחסני הצבא הבריטי בנגב, בסיני וליד תעלת - סואץ. בדצמבר 1947 מנתה אוכלוסיית הגוש כ - 500 נפש - בכפר - עציון 220, במשואות - יצחק 123, בעין - צורים 55, ברבדים 80. 315 נמנו עם הלוחמים - 215 גברים ו - 100 נשים. במשך חודשי הלחימה הגיעו לגוש תגבורות חי"ש ופלמ"ח והוצאו ממנו הבלתי לוחמים. מצבת הלוחמים בימיו האחרונים של הגוש היתה כדלקמן:

חברי הישובים	215 גברים	100 נשים
תגבורת חי"ש מירושלים	150 "	
חי"ש דתי מתל - אביב	20 "	
מלווי שיירות שנשארו במקום	50 "	
סה"כ	435 גברים	100 נשים

מצבת הנשק בשלבים שונים של המערכה היתה כדלקמן:

מקלעים	מרגמות 2"	מרגמות 3"	רובים	תת - מקלעים	פיאטים	מק"בים	רובה נ"ט
7	7	-	165	45	-	-	-
7	6	-	182	55	-	1	-
14	9	1	185	85	-	3	-
14	9	1	185	108	2	3	1

נשק זה הספיק לציודם של 305 לוחמים. השאר, 85 גברים ו - 100 הבנות, חסרו נשק אישי, להוציא כמה אקדחים. מפקד הגוש דרש במפגיע תוספת נשק, ובעיקר נשק נ"ט יעיל; אך אספקת הנשק והתחמושת שהגיעה לגוש הדביקה רק בקושי את השחיקה בקרבות. רק ב - 5 במאי הגיעו לגוש שני פיאטים ורובה נ"ט אחד. הפיקוד העליון אמנם הזין את הגוש בכח אדם ובנשק ותחמושת שהיו אמורים להבטיח לו יכולת עמידה ממושכת בתנאי מצור של הסביבה הערבית, אולם כח זה וסוגי הנשק לא היו מספיקים כלל ללחימה נגד צבא סדיר, מצוייד בשריון ובארטילריה. הפיקוד העליון הועיד לגוש תפקיד נוסף - לתקוף ולהטריד את התחבורה הערבית בכביש חברון. המאמץ לקיים את כח הלחימה של הגוש עלה במחיר יקר ונשק

עד מאד. 63 הרוגים ו- 79 פצועים - זה היה מחיר בנפש בלוחמת השיירות והבאת תגבורת אל הגוש. כן אבדו לנו כ- 200 כלי נשק ו- 35 כלי רכב עם מרכבים משוריינים. ציוד זה - שאבד רובו ככולו בשיירת נבי - דניאל - היה ממש חסר תחליף בתנאי הימים ההם.

בפיקוד המחוז היתה דעה מוצקה כי יש לפנות את גוש עציון ולרכז את הכח בירושלים. הובע אף החשש מפני תוצאות ההתמודדות עם הלגיון הערבי, לכשיכנס זה אל המערכה. על רקע שיקולים אלה דרש דוד שאלתיאל גם את ביטולה של שיירת נבי - דניאל. אך עירעורו לא התקבל. המערכה המכרעת על הגוש הוקדמה בשל פעילות יתר שנקט הגוש, על פי הוראות הפיקוד העליון, בשיתוק התחבורה הערבית בכביש חברון. הוראות אלה היו מנוגדות למגמה המבצעית הכללית של הפיקוד העליון עצמו, שביקש לדחות ככל האפשר את קרבות ההכרעה, ביחוד באזורים שבהם היה כוחנו נחות, עד לרגע שבו ישתנו יחסי הכוחות לטובתנו, בכח אדם ובציוד.

בהתקפות על התחבורה הערבית הוכיח הגוש יעילות רבה, בעיקר במחצית השניה של חודש אפריל וראשית מאי. עשרות כלי רכב ערביים הושמדו ורבים נהרגו. ביחוד עלו יפה ההתקפות ב- 30 באפריל וב- 1 במאי. טורי מכוניות נפגעות מילאו את הכביש והתחבורה בו שותקה. בצר להם פנו ערביי חברון ובית-לחם אל האמיר עבדאללה וביקשו פעולה מיידית נגד הגוש התוקפני. הלגיון הוכנס לפעולה. ההתקפה הראשונה של הלגיון נערכה ב- 4 במאי. בהתקפה השניה, שהחלה ב- 12 במאי, יומיים לפני הפינוי הבריטי, כרע הגוש. נפילת הגוש היתה מהלומה כבדה ביותר: 600 נפגעים ושבוים אבדו לנו במערכה עליו וכ- 650 כלי נשק. כאשר החלה פלישת צבאות ערב היתה הדרך הדרומית לירושלים פתוחה, וכוחות הצבא המצרי הגיעו למבואות העיר. אילו נשמר כח זה ורוכז במערכה על ירושלים עצמה, יתכן שתמונת הקרבות בירושלים היתה שונה בהרבה; יתכן שאז אפשר היה להדוף את הלגיון ולהציל את הרובע היהודי בעיר העתיקה.

השבועות הראשונים

עם פרוץ פעולות האיבה, ביקשו מפקדי הגוש ליצור מערכת הגנה שתקיף את כל ישובי הגוש ותתבסס על הדרך הפנימית המחברת את הישובים. במרכז הגוש שכן כפר ערבי זעיר, חירבת זכרייה, שהחל מתרוקן מתושביו, עד האחרון שבהם. אנשי הגוש השתלטו על הכפר הריק והקימו בו עמדות, כדי לגונן על הדרך הפנימית. עוזי נרקיס, שהגיע לגוש ב- 10 בינואר, מעיד: "בשעה שהגעתי לא היתה קיימת תוכנית הגנה גושית. הגוש היה מורכב מ/הבעה ישובים, שכל אחד מהם היה ערוך להגנה עצמית; גם מבחינה טופוגרפית לא יכלו להסתייע הדדית. רק רבדים ועין - צורים יכלו לסייע זה לזה באש מקלע בינוני. אולם כלי כזה לא היה במצבתם. המקלע הבינוני של הגוש ירה אש בודדת בלבד. היו בגוש שש יחידות נפרדות - ארבעה ישובים, קורס מפקדי כיתות ויחידת פלמ"ח. דני מס (מפקדו הראשון של הגוש - י.ל.) כבר נתן דעתו למצב זה והחל בגיבוש תוכנית הגנה גושית כללית שתאפשר תפיסת משלט המקשר בין שני חלקי הגוש, הצפוני והדרומי, ופתרון השאלה הטרידה של הגוש - בעיית אבטחת הדרכים הפנימיות. תפקיד האבטחה הוטל על חניכי הקורס למפקדי כיתות, בשעה שהפלמ"ח עסק בסיורים לעומק, בכיוון לכפרים הערביים".

השיירות הראשונות לגוש לוו על ידי נוטרים במדיהם הרשמיים; אלה נסעו בטנדרים פתוחים, על פי דרישת המשטרה הבריטית. הבריטים טענו כי הופעת כלי רכב משוריינים סגורים תעורר את רוגזם של הערבים ותגרור התלקחות. ב- 11 בדצמבר הכינו הערבים מארב לשיירה של ארבע מכוניות, שעשו דרכן מירושלים לגוש. כבר ביריות הראשונות נפגעו רוב נוסעי השיירה (18 במספר), בכלי הרכב החשופים. 10 מהנוסעים נהרגו. ארבעה נפצעו, רק ארבעה יצאו שלמים. ב- 14 בדצמבר נורתה שיירה ונהרג אחד מתושבי הגוש. מאותו יום הופעלו משורייני הסנדוויץ' בליווי השיירות לגוש. דני מס ורפאל הלפרין, קצין הבטחון של הקבוץ הדתי, נשלחו לבדוק את המצב בגוש.

הלפרין סיכם את רשמיו במלים אלה: "המורל במקום היה ירוד. העיקה במיוחד הדאגה לגורל הילדים. - - - החלטנו אז לפנות את הילדים והאמהות. הדבר בוצע בשבת (ה - 20 בדצמבר) בליווי הצבא הבריטי. - - - בישובים לא היה מלאי (מזון) ובעיקר חסרו מים, לאחר שהדרך למעין ערוב, ששימש מקור המים לישובים, נותקה".

ב - 25 בדצמבר הובאה לגוש תגבורת מירושלים - מחלקה מוגברת של סטודנטים, מגדוד מכמש, שמנתה 56 לוחמים, בהם שמונה בנות. כן הגיעה לגוש מחלקה של פלמ"חאים, שמנתה 30 לוחמים. ב - 3 בינואר הגיעה שיירת אספקה. הבלתי לוחמים פונו מהגוש ב - 5 בינואר וב - 7 בינואר הגיעה מחלקה נוספת של גדוד מכמש, שמנתה 50 איש. עד ל - 12 בינואר עברו השיירות לגוש ללא תקריות. ב - 12 בינואר הותקפה השיירה לגוש פעמיים, ליד בריכות שלמה ובקילומטר ה - 16. לא היו נפגעים. בתגובה על כך הופעל למחרת היום מארב נגד התחבורה הערבית והותקפה משאית שהעבירה לוחמים ערבים לבית - לחם. באותו בוקר עשתה השיירה מהגוש את דרכה חזרה לירושלים ונתקלה בחמישה מחסומים על הכביש. ליד המחסומים התפתח קרב, בו השתתפו כ - 40 ערבים. שלוש מתוך חמש מכוניות השיירה נפגעו; רק אחת מהן היתה מסוגלת לנוע. כאשר הועברו הנוסעים מן המכוניות הפגועות, נפצע אחד מהם. נוסר בלתי חמוש קפץ להושיט לו עזרה. אך השיירה זזה ממקומה והותירה את שניהם מאחור... משוריינים מירושלים הגיעו למקום כעבור שעתיים, אך לא מצאו את הנעדרים. לאחר זמן מצאה המשטרה גופה חרוכה אחת. בועז שכביץ, מפקד מחלקה בגדוד מכמש, מתאר את הרמה המבצעית הירודה שאיפיינה את ליווי השיירות:

"זכורה לי השיירה לגוש עציון. נצטוויתי להקצות/לליוויה סמל אחד וחמישה אנשים. הסמל התייצב בבנין הסוכנות היהודית והוטל עליו לפקד על השיירה. הוא סירב, בנימוק שאינו יודע מה אלו לעשות, שאינו מכיר את הדרך, ועוד. כל נימוקיו לא הועילו. יתר על כן, הוא לא קיבל אפילו אינפורמציה על הנשק העומד לרשותו. רק תוך כדי נסיעה גילה בארגזים שעליהם ישבו הבחורים רימוני יד, חומרי נפץ ובקבוקי מולוטוב. בדרך חזרה מן הגוש, נפצע אחד הנוטרים ונפל מן המכונית. אחד הבחורים ירד לחבוש אותו מבלי להודיע על כך לאיש. אחר כך נמצאה גוויה אחת והנוטר נעלם. הסמל נעצר לצורך משפט ואני נאלצתי להשתמש באיום ולהוציאו מהמעצר".

התקפת עבד אל קאדר

ב - 12 בינואר העביר הש"י ידיעה לגוש על ביקורים תכופים של עבד אל קאדר במרכז האימונים שבצוריק ועל ריכוז של 300 ערבים חמושים בסביבות כפר-עציון, העלולים לתקוף את הגוש בכל יום. ב - 14 בינואר, עם שחר, ארבו אנשי הגוש לתחבורה הערבית בכביש ופגעו בשתי מכוניות. במהלך הפעולה הבחינו בכח ערבי ונסוגו לעין - צורים, תוך כדי חילופי אש. היה זה כח החלוץ בהתקפה הכללית על הגוש, שתוכננה מבעוד זמן, בפיקודו של עבד אל קאדר.

הכח התוקף מנה כ - 600 ערבים, חמושים ברובים ובמקלעים. הכח הורכב מחניכי הקורס בצוריק, שאליהם הצטרפו בשיטת הפזעה מאות צעירים מחברון ומכפרי הסביבה. כן התקבצו מאות בני נוער, שהגישו שירותי עזר ללוחמים וציפו לשלל ולביזה. הכח הערבי התפצל לשלושה כוחות משנה. הכח העיקרי, שמנה כ - 300 איש, תקף את הגוש ממזרח, מבסיסו בחירבת - סאויר, במגמה לכבוש את חירבת זכרייה וגבעת העץ ולהשתלט על הכביש הפנימי. כח משנה דרומי, שמנה כ - 200 איש ובסיסו בבית עומר, פעל במשימת הסחה, לכיוון כפר - עציון ומשואות. כח משנה צפוני שמנה 100 איש ובסיסו בחירבת אל הבון פעל לריתוקן באש של עין - צורים ורבדים.

זוהי היה מהלך הקרב: אנשי המארב, 15 לוחמים, שהחלו לחזור לכפר - עציון, נתקלו בכח הערבי בקרבת חירבת - סאויר. הערבים, שסברו כי זו יחידה ערבית, לא פתחו אליהם באש

מפקד המארב שינה כיוון ונסוג צפונה בכיוון חירבת - זכרייה ועין - צורים. הם נעו בגיא הרחב שבין חירבת - סאויר וחירבת אל - הבון. עתה פתחו עליהם הערבים באש משתי החירבות. גם אנשי עין - צורים, שסברו כי אלה ערבים, פתחו עליהם באש. היחידה נעה במהירות, תוך חיפוי הדדי, והגיעה לחירבת - זכרייה בשעה 08.00. כאן הצטרפה לכיתה שאיבטחה את המקום. הערבים דלקו אחריהם תוך ירי. הם נהנו מעדיפות גדולה בכח האש ומפני הקרקע הבנויה טרסות שהעניקו להם מסתור טוב. קבוצה אחת תפסה את גבעת העץ, שלא הוחזקה בידי כוחותינו, והציבה עליה מקלע. הם ניסו להתקדם מגבעת העץ מערבה ולהשתלט על הדרך הפנימית, אך הורתעו על ידי אש יעילה מן הגבעה הצהובה ומכפר - עציון. מחמת אש זו התמקמו הערבים בחלקה המזרחי והצפוני של הגבעה וזנחו את המדרונות הדרומי והמערבי. משגה זה היה אחר כך בעוכריהם.

בשעה 08.00 נפתחה אש על עין - צורים מחירבת אל - הבון. היתה זו אש הסחה, מטווח רחוק; אולם למפקדים במקום היא נראתה כהכנה להסתערות. הכח בחירבת - זכרייה, שהותקף קשה, קיבל הוראה להתקפל לעין - צורים כדי לחזק אותה נוכח ההתקפה הצפויה. אריה טפר, מפקד מחלקת הפלמ"ח ברבדים, משהבחין בנסיגה, פעל מיד על דעת עצמו כדי לעכב אותה, כיוון שראה בה משגה חמור. חוליית פלמ"חאים שיצאה מרבדים פגשה את הנסוגים ואילצה אותם, לאחר ויכוח, לחזור לחירבה. ההתקדמות אל החירבה התנהלה בשדה פתוח, תחת אש צפופה של הערבים. קרוב לשעת הצהריים נאחזה היחידה בבתים הקיצוניים של חירבת - זכרייה. כח ערבי ניסה לאגוף את אנשינו, שנאחזו מחדש בפאתי החירבה. בחילופי אש מטווח קצר ביותר נהרג יהושע מרקס, מפקד מחלקת החי"ש, ונפצעו כמה לוחמים. היחידה סבלה ממחסור חמור בתחמושת ושיגרה רץ לעין - צורים, להזעיק תגבורת. הרץ נפצע בדרך, אך הצליח להגיע אל הנקודה, ולאחר שהעביר את המסר איבד את הכרתו. מיד הוחש כח נוסף לחירבת - זכרייה, שהביא עמו גם תחמושת. הערבים שבו והסתערו על החירבה ובמקום התפתחו קרבות רימונים.

במקביל ללחימה בחלקו הצפוני של הגוש, התפתחו קרבות תנועה ואש גם בחלקו הדרומי. בשעה 00.60 הודיעה התצפית בכפר - עציון על תנועת כח ערבי גדול בסביבות בית עומר. מיד נשלחה יחידת אבטחה לגבעה הרוסית, דרומית - מזרחית לכפר - עציון, השולטת על הגישה מדרום. אך הערבים היו זריזים והקדימו לתפוס את התוואי, וממנו החלו לצלוף על המשק. אז נשלחה חוליה לתפוס את אוכף המוכתר, דרומית - מערבית לכפר - עציון, שגם ממנו היתה שליטה על עמק הברכה מדרום לכפר. החוליה נתקלה בכח ערבי גדול, שניסה לכתר אותה, ונסוגה אל הכפר. הערבים תפסו את האוכף ופתחו באש גם משם. כח גדול, שמנה כ- 300 ערבים, ניסה להתקדם אל הכפר במבנה מכונס, דרך עמק הברכה. אש מקלעים ומרגמה פיזרה את הכח ועצרה אותו במרחק 450 מטרים מן הכפר. מכיוון האוכף ניסה כח ערבי של כ- 100 איש להתקרב לכפר, דרך המדרונות הצפוניים של האוכף. הם תפסו עמדת במרחק של כ- 350 מטרים מן הכפר וניהלו קרב אש עם המגינים. קבוצה אחרת ריתקה באש את משואות - יצחק. חילופי האש והתמרונים נמשכו לסירוגין עד לשעה 17.00.

סמוך לשעה 14.00 יזם אריה טפר התקפה נגד הכח הערבי שתקף את חיבת - זכרייה. לאחר קבלת האישור מעוזי נרקיס, יצא כח שמנה שתי כיתות מוגברות - כיתת פלמ"ח מגוייס וכיתת אנשי רבדים, עם שני מקלעים. הם נעו בהסתר בואדי, ממערב לדרך הפנימית, בכיוון לגבעת העץ, והגיעו לתחיתה. על כיפת הגבעה התמקמה יחידה ערבית וניהלה משם קרב אש עם יחידתנו על גבעת הסלע, בפיקודו של מן. כיתת פלמ"חאים, בפיקודו של אריה טפר, הסתערה על הערבים, בעוד כיתת רבדים, בפיקודו של מאיר גרונר, מחפה עליהם. ההסתערות ברובים מכווננים הפתיעה את הערבים והניסה אותם, והכיפה נכבשה. כיתתו של גרונר התקדמה גם היא לקו הרכס.

מהכיפה נתגלה לפלמ"חאים, במרחק של כ- 80 מטרים, ריכוז של כמאה ערבים שישבו וסעדו את ליבם. בהסתערות בזק הפתיעו הפלמ"חאים את הערבים והחלו לקטול בהם. עשרות

ערבים נהרגו ונפצעו, והנותרים פתחו במנוסה. לפי פקודתו של ספר פתחה כיתת גרונר ברדיפה ה/הר הנסוגים והגיעה לאזור חירבת - סאוור, בקרבת המצוק הערבי העיקרי. כל מאמציו של ספר לעצור את הכיתה שהרחיקה מדי ולהחזירה לא הועילו. בינתיים התארגנו הערבים מחדש ופתחו עליהם באש מצדדים שונים. לבסוף הצליח ספר למסור לגרונר בצעקה את פקודת הנסיגה.

בשעת הנסיגה, שנמשכה עד החשכה, נהרג מאיר גרונר וכן הפלמ"חאי ארז הירשלאר; חמישה לוחמים נפצעו. הכיתה הגיעה כשהיא נושאת את שני ההרוגים ואת הפצועים עימה. באותו זמן העסיקה כיתת ספר את הכח הערבי, שתקף את חירבת - זכרייה. תוך כדי התקדמות בעורפו של הכח הערבי גילו עמדת מקלע שפעל נגד החירבה, וכן יחידות שנערכו להסתער. הכח הערבי פוזר באש מקלעים והונס. הערבים המשיכו לצלוף מרחוק על שתי הכיתות, אך לא העזו להתקרב עוד. ספר מייחס את ריבוי הנפגעים בכיתת גרונר לעומת פצוע אחד בלבד בכיתתו לרמת האימון השונה של הכיתות. אנשי הפלמ"ח ידעו היטב איך לנוע ולמצוא מסתור בקפלי הקרקע.

התקפת הנגד הנועזת של מחלקת הפלמ"ח הכריעה את הקרב. עם ערוב היום החלו הערבים לחזור לכפריהם. טיכום אבדותינו בקרב זה היה שלושה הרוגים ו- 12 פצועים. לערבים היו כ- 100 הרוגים ולמעלה מ- 100 פצועים. במשך הלילה פשטו אנשינו בשטח ואספו נשק ותחמושת, אולם השלל היה דל. על פי עדותו של עוזי נרקיס נמצאו בשדה 11 גוויות, אך נשקם של החללים נלקח על ידי חבריהם הנסוגים. למחרת בבוקר הגיע לגוש מפקד המשטרה הבריטית בחברון, הקצין דוגין. הוא סיפר שבא על פי בקשת הערבים, כדי לחפש ולאסוף את גוויות שמונת ההרוגים ושלושת הנעדרים. כן סיפר כי ערבים מהכפרים ראטס, בית - סחור, נחלין, אל - חאדר ותועמרייה, וכן ערביי בית - לחם וחברון, השתתפו בהתקפה, וכי כל כפרי הסביבה מלאים פצועים, לאחר שנתמלאו בתי החולים. הקצין אסף שבע גוויות.

בשעה 10.00 הגיעה לגוש יחידה בריטית ופינתה את הפצועים קשה לירושלים. קרוב לשנת הצהריים שלח הפיקוד העליון שני מטוסים שהשליכו תחמושת, כרבע מן המטען ניזוק בהטלה ויצא מכלל שימוש. מטוס בריטי דלק אחרי מטוסינו אך לא פתח עליהם באש. כשלוף ההתקפה הערבית היה במידה רבה כשלונו של עבד אל קאדר כמפקד צבאי: הוא אשר יזם אותה, וחניכי הקורסים שלו היוו את גרעין הכח התוקף. ואכן, הוא הצליח לגייס כח גדול, מקרב תושבי חברון, בית - לחם וכל כפרי הסביבה, ולהביאו לשדה הקרב, אך היה זה המון נלהב ולא צבא המסוגל לפעול תוך משמעת ותיאום. הערבים האמינו כנראה שיצליחו להכריע את הגוש בכובד מספרם. שיטת הפזעה היתה אמנם יעילה בלחימה נגד השיירות היהודיות, אך לא היה בה כדי להכריע מערך הגנה מאורגן ומבוצר. הערבים לחמו אמנם באומץ ולא נעדרה בהם רוח לחימה, אך הם היו מפוצלים לקבוצות שנתקבצו סביב מפקדים מקומיים, על פי הכפר או החמולה עירונית, שלא היה ביניהן כל תיאום. כל יחידה פעלה באורח עצמאי, השתדלה להקדים את חברתה ולזכות בנתח יותר גדול מן התהילה והשלל. תפוקת האש של הערבים היתה מרשימה למדי. הם המטירו רבבות כדורים על ישובי הגוש. אך משמעת האש היתה לקויה מאד ורוב התחמושת נורתה ללא מטרה. מן האש הזאת נפגעו במשך היום רק ארבעה מגינים (שאר הפצועים, היו כאמור, מן המחלקה שחשפה את עצמה לאחר הקרב על גבעת העץ). לוחם ערבי סיכם את הקרב במלים אלה:

"מפקד ראשי לא היה; כל מפקד ואנשיו עשו את שלהם בקטע שלהם. המטרה הכללית היתה להשמיד את כל ארבעת הקיבוצים. המטרה האישית - לזכות ברובה ובכל הבא ליד. ההתקפה התחילה בבוקר. הערבים הקיפו את הנקודות, וממרחק של 400 מטרים המטירו עליהן אש. היהודים לא ענו, אלא כשהערבים ניסו להתקדם. העניין נמשך כמה שעות, עד שכמה עשרות יהודים הגיחו - לא ידוע מאיין - והתקיפו את הערבים בעורף, בעיקר בסביבות חירבת - זכרייה, המהומה בין הערבים היתה גדולה. התבלבלו עליהם החזית והעורף, וכתוצאה מזה - כמה מאות נפגעו, בין הרוגים ובין פצועים. היריות על הנקודות נפסקו, ולמחרת בבוקר

עטו קרובי הנעדרים לאסוף את הפצועים וההרוגים. הדכאון בין אנשי חברין היה גדול, כיוון שעיקר הקורבנות היו מהם, וכן עיקר היוזמה באה מהם. בעיקר קשה היתה המכה המוסרית, הואיל ונאספו גדולי המחוז ונכבדיו, עם אלפי מזויינים, על מנת להתקיף ולהשמיד ארבע נקודות מנותקות, אשר אנשיהן נחשבו לקטנים ולנרפים."

גם הגנת הגוש לא היתה מאורגנת כראוי. שני החלקים, הדרומי והצפוני, נלחמו בנפרד, כל אחד להגנתו העצמית; ואילו הדרך הפנימית שקישרה ביניהם, הופקרה. רק תודות ליוזמתו של אריה ספר, מפקד נועז ונמרץ שפעל בגוש הצפוני, הוכרע הקרב לטובתנו. הלקח הראשון שנלמד מן הקרב היה איפוא שיש לארגן את הגנת הגוש כמקשה אחת ולהגן גם על הדרך הפנימית. לצורך זה יש לתפוס משלטים חדשים, להגדיל את הכח המגן וליצור עתודה גושית. במשך הקרב הוצאה כמעט כל התחמושת שעמדה לרשות הגוש, ונראה היה שיש לתקן במהירות את המשגים שנעשו בשל הערכה מוטעית באשר לכמויות התחמושת הדרושות לעמידה ממושכת.

נפילת הל"ה

עוזי נרקיס, מפקד הגוש למן ה-10 בינואר, תבע תגבורת בלוחמים, בתחמושת ובחומרי רפואה. מברקו משעה 06.00 ב-15 בינואר אומר: "מצב הפצועים הולך ורע. ברבדים נשארו כמעט בלי אנשים. האם אפשר לקבל תגבורת ואמבולנסים?". בפיקוד המחוז כבר הגיעו למסקנה, נוכח הנתונים הראשונים על ממדי הכח הערבי הגדול שתקף את הגוש, כי יש להחיש אלז: תגבורת במהירות האפשרית. כבר בלילה שלאחר הקרב הורכבה מחלקה מוגברת ובה שתי כיתות פלמ"ח ושתי כיתות חי"ש, בפיקודו של דני מס, מפקדו הקודם של הגוש. במחלקה היו 38 לוחמים - מפקד המחלקה, שמונה מפקדי כיתות, שני חובשים, 27 טוראים. המחלקה הצטיידה בארבעה מקלעים, 15 תת-מקלעים, 16 רובים, 70 רימוני יד. בהתייעצות אצל מפקד המחוז, שבה השתתפו דני מס וצבי זמיר, סוכם שהמחלקה תצא בו בלילה (15/14 בינואר), בשעה 20.00 מבית הכרם. על פי התוכנית, ירדו לואדי צראר, יחצו את פסי הרכבת, יעלו בהר קרמיזן וימשכו דרומה אל הגוש. אורך הניתב, על עליותיו ומורדותיו ומעקפי הכפרים הערביים שבדרך - כ-20 קילומטרים. בשל עיכוב באספקת הנשק, רעה חולה שליוותה את מרבית מבצעינו באותה תקופה, נתאחרה שעת היציאה בחמש שעות. הם יצאו בשעה 01.00 והודעה על כך שוגרה לגוש. בחצותם את מסילת הברזל, תעו בערפל, ואז החליט דני מס לחזור לירושלים. המחלקה הגיעה לבית הכרם בשעה 04.00.

למחרת בשעות הבוקר, נתקיים דיון נוסף על ציר התנועה, בהשתתפות מפקד החי"ש בירושלים אמנון זעיר (רודי), מפקד גדוד מכמש, שלום בורג וכן אליהו סלע (רעננה) ועמוס חורב, שניהם מפקדים בפלמ"ח. עמוס חורב ששמע על חוכנית המסע אל הגוש, הצטרף לדיון והציע, על סמך נסיונו האישי, מסלול יציאה מהרטוב. הוא עצמו עשה דרך זו עם מחלקת פלמ"ח באוגוסט 1947. הוא הציע גם לצרף למחלקה סיירים שכבר עברו את הדרך קודם לכן. רעננה הסביר כי הדרך המוצעת - מהרטוב דרך עמק האלה, למשוואות - יצחק - שימשה את הפלמ"ח בקביעות רבה ובה הועבר הנשק לגוש עציון.

המחלקה הגיעה להרטוב בשעה 21.30. היא יצאה לדרך בשעה 23.00, כשהיא עמוסה בחומרי רפואה ובתחמושת עבור מגיני הגוש. מאותו רגע אין לנו ידיעות בדוקות על גורל השיירה. כל הידוע לנו בא ממקורות ערביים או בריטיים, ויש להתייחס אליהם בהסתייגות: לאחר כשעתיים של צעידה, נשלחו שלושה מאנשי השיירה בחזרה להרטוב. אחד שנקע את רגלו ולא היה מסוגל להתקדם בקצב הדרוש, ושניים שליוו אותו.

בשעות הבוקר המוקדמות הודיעו מן הגוש, כי המחלקה לא הגיעה ליעדה. כעבור שעות אחדות, החלו מגיעות ידיעות אל הש"י: היא נלכדה בין הכפרים צוריף, ג'בע ובית - נטיף ואנשיה נהרגו עד האחרון שבהם. בקרב שנמשך כשלוש שעות נגרמו לערבים 57 אבדות - 17 הרוגים ו-40 פצועים. בין הפצועים היו איברהים אבו דאייה, מפקד חשוב באזור. מתוך שלל הגירסאות על הקרב, מצטיירת התמונה הבאה: המחלקה עקפה בתחילת דרכה את

משטרת הרטוב ממערב, וחזרה לדרך המוליכה דרומה אל בית - נטיף וצוריק. לאחר כ- 10 קילומטרים פונה הדרך מזרחה. כאשר נמצאו במרחק שני קילומטרים מצוריק, כבר האיר היום והם נתקלו בערבים. לפי אחת הגירסאות היו אלו נשים שיצאו ללקט זרדים; לפי גרסה אחרת - רועים שיצאו מצוריק עם עדריהם. אלה או אלה חשו לצוריק להודיע על המצאות היהודים באזור. מיד הופעלה ה"אזעקה" הערבית ההמונית, בפיקודו של מפקד ערבי מקומי בשם עבד אל ג'וני. כדי לעקוף את צוריק, פנתה המחלקה צפונה והגיעה עד מרחק 5.5 קילומטרים מן הגוש. בינתיים זרמו למקום ערבים חמושים מצוריק, מג'בע, ואחר כך מכפרים מרוחקים יותר, והחלו מחליפים אש עם אנשי המחלקה. הטבעת הערבית נתהדקה במהירות ואנשי המחלקה תפסו עמדות על גבעה 573 (שמה הערבי דהר אל חאג'ה), כ- 2.5 קילומטרים ממערב לג'בע. הדי היריות נשמעו בגוש בשעה 10.00. קצין המשטרה דוגין, שהגיע למקום הקרב לאחר זמן, סיפר כי מצא את הגויות על כיפת הגבעה, במערך של הגנה היקפית. בנקודת איסוף פצועים נמצאו כמה גויות חבושות. כן מצא גויות על מדורנות הגבעה.

מפי הערבים שמע דוגין כי המחלקה נחסמה כאשר תפסו הערבים את הגבעה 603, צפונה לדהר אל חאג'ה. הקרב נמשך שעות רבות, עד לשעה 16.30. הוא הסתיים עם מותו של הלוחם האחרון, שירה רימון ולאחר מכן החזיק באבן, כי אזלה תחמושתו. דוגין סיפר אוד, כי עלוה שפוצה בין הערבים, כאילו הותקף הכפר צוריק על יד היהודים, עוררה את זעמם והם כילו אותו בגויות הל"ה שאותן פיזרו על פני השטח. מקורה של שמועה זו בכניסת פטרול בריטי, שהערבים חשבוהו ליהודי, לכפר צוריק.

ניתוח האירועים שחרצו את גורלה הטרגי של מחלקת הל"ה, מצביע על הגורם הקריטי, שקבע את גורלו של המבצע, והוא גורם הזמן. מסע המחלקה תוכנן כמבצע לילי, והיה עליה להגיע לתחומי הגוש עוד לפני אור יום, בשעה 05.00 בערך. הנתיה נמשך לאורך כ- 20 קילומטרים, בדרך הררית, בלתי מוכרת, שכדי לעוברנה נדרשו 7 - 8 שעות לפחות. המחלקה יצאה מהרטוב בשעה 23.00, וכאשר נתגלתה באור יום, בשעה 06.00, עדיין נמצאה במרחק שעת הליכה מן הגוש. לילה קודם לכן יצאה המחלקה לדרך בשעה מאוחרת עוד יותר ואז החליט דני מס לחזור. המשימה דחופה ואין לדחות את ביצועה שוב. הפעם היו ברשותם שש שעות חשכה. אם יתאמצו יספיקו לעבור. דני מס, כשאר מפקדי הפלמ"ח, חונך לכך שחובת ביצוע משימה היא מכל לכל, וכך יצאה המחלקה אל גורלה.

נפילת הל"ה העלתה את המורל הערבי לשחקים, לאחר הטפלה שנחלו בהתקפה על גוש עציון. אף על פי כן נמנעו מלחזור ולתקוף את הגוש. וזה נהנה מתקופה של שקט יחסי עד לסוף מרס.

קרב בית ג'מאל

לסיפור נפילת הל"ה יש להסמיך את הקרב שהתנהל ליד בית ג'מאל בצהרי ה- 17 בינואר. הידיעות המעורפלות על גורל הל"ה לכי ביטלו את האפשרות כי שרדו כמה ניצולים ואלה מסתתרים בשטח ומנסים להגיע אל קווינו. עלושה מטוסים נשלחו לטיסות סיור, וכן הוחלט לשגר כח שיסייר בהרים בסביבות הרטוב ויחפש אחר ניצולים. הורכב כח של 80 לוחמים, בפיקודו של צבב סיני, סמג"ד מורייה - שתי מחלקות חי"ש ומחלקת פלמ"ח שעליה פיקד רעננה. בשעות הבוקר יצא הכח להרטוב, שם המתין למידע מן המטוס שיצא לסייר מעל הסביבה. משבושש המידע להגיע, יצאו לדרך בשעה 11.00. עד מורד הגבעה שעליה יושבת היום בית - שמש נסעו ברכב. שם ירדו ונעו ברגל במבנה פרוס - מחלקה אחת לפנים ושתיים מאחור. לאחר זמן מה נפתחה עליהם אש מרכס רחוק. בהדרגה גדל מספר הערבים שתפסו עמדות על הגבעות, קפנים ובאגפים. האש גברה ועימה סכנת הכיתור לכח שנע בתוך השטח הערבי. והנה הגיע שדר באלחוט, מירושלים, כי גויות הל"ה מובלות לגוש עציון. הוחלט לחזור

מיד להרטוב. תחילה נסוגו אל הרכב שהמתין להם ליד גבעת בית- שמש. תזדזזת לרכב נחלצה היחידה מסכנה חמורה, והגיעה בחזרה להרטוב עם חשיכה. על פי עדותו של רעננה, אחזה בהלה במחלקות החי"ש בשעת הנסיגה, והיו אנשים שהשליכו את נשקם כדי להקל על עצמם. צבי סיני מאשר אמנם שהיו מקרים כאלה, אך טוען שכלי הנשק נאספו כולם בידי הלוחמים שצעדו מאחור. בדו"ח על הפעולה מסופר, כי המחלקה שנשאה את גופת ההרוג שנהרג בחילופי האש נתפסה לבהלה, וכי מפקד המחלקה פתח באש כדי להשליט סדר במחלקתו. מחלקה זו היתה אמורה לתפוס תוואי שלט כדי לחפות על נסיגת הכח שאיבטח את הנסיגה מאחור. משימה זו לא בוצעה, והיה צורך לחלץ את מחלקת הפלמ"ח בשלושה מסעות של רכב משוריין. הדו"ח הדאיג את הפיקוד העליון, וידין שיגר מכתב אל מפקד המחוז ובו דרש הסבר להתנהגות החי"ש, ופעולה לתיקון המצב. אבדותינו במבצע זה היו הרוג אחד ושני פצועים על פי ידיעות בלתי בדוקות היו אבדות הערבים בקרב בית- ג'מאל 10 הרוגים ו- 10 פצועים.

לקח הקרב היה חד משמעי: פעולות מעין אלה יש לקיים רק עם כח גדול, שיהיה מסוגל לכבוש ולהחזיק בשטח. לכח קטן - דוגמת הכח שפעל בסביבות בית- ג'מאל - אין סיכוי להשרד בשטח הררי עוין. "ההגנה המרחבית" של הערבים, עם שיטת ה"פזעה", מאפשרת להם לרכז במהירות מאות לוחמים, המסוגלים לכתר ולהשמיד כל יחידה קטנה או בינונית, שאיננה מסוגלת להתפרש על פני שטח גדול.

ארגון הגנת הגוש

בתקופה שבין 17 בינואר ועד 27 במרס נהנה הגוש משקט יחסי. השיירות אליו לוו על ידי הבריטים ועברו בשלום. ארבע שיירות כאלה, שמשאן הוגבל ל- 10 טון, עשו את דרכן אל הגוש ב- 24 בינואר, ב- 2, ב- 9 וב- 10 בפברואר. מצבות הנשק והתחמושת בגוש היתה מדאיגה. ב- 29 בינואר דיווח שאלתיאל לידין: "מצב התחמושת בגוש עציון. 50 כדור לכל רובה, 300 למקלע, שני רימונים לאיש, אפס חומרי נפץ... בהתקפה קודמת ירה כל רובה 150 כדור. העריכו כמה זמן נחזיק מעמד... הנני מבקש להצניח מיד תחמושת". ואולם הפיקוד העליון לא היה מסוגל לסייע הרבה, שכן המחסור בתחמושת היה כללי. ידין הודיע כי יטיס לגוש 100 קילוגרמים של חומרי נפץ, וכך 3,000 כדורים. יותר לא יוכלו להצניח בזמן הקרוב. גם קמח ומצרכי מזון אחרים נאלצו להטיס אל הגוש. לשם חיזוק הגנת הגוש נתפסו המנזר הרוסי והגבעה הרוסית. מהם ניתן היה לשלוט על הכביש הראשי חברון- ירושלים ועל הגישה לדרך הפנימית שבין ישובי הגוש. הגוש היה כפוף לכאורה לפיקוד המחוז הירושלמי. אך למעשה פעל בהשראתו של הפיקוד העליון ובאמצעות מטה הפלמ"ח.

יצחק רביך, מפקד חטיבת הראל, מעיד על כך:

"הכפיפות המבצעית היתה ברורה - ירושלים. אולם ירושלים לא היתה מסוגלת לעזור לגוש עציון. כתוצאה מזה באו פניות ישירות לתל- אביב, למטה הפלמ"ח שהיה מסייע בעצה ובאמצעים. על אף העובדה שהכפיפות לא הוגדרה. יתכן שהיתה מידה מסוימת של כפילות. בשלב זה של המלחמה היתה קיימת כפילות כזו גם בשטחים אחרים. עובדה היא, שבזמן כשלוך שיירת נבי דניאל, נשלח לגוש עציון מפקד הפלמ"ח (יגאל אלון) ולא מפקד מחוז ירושלים."

על הלכי הרוח בתוך הגוש, מספר עוזי נרקיס:

"גם התושבים לא גילו עדיין הבנה מספקת למצבם ולא היו מוכנים להתבצר באופן הדרוש. עבודות המשק (יעור) נראו להם דחופות יותר. אמנם חסרו גם מכשירים וחומרים. אלה התחילו להגיע רק אחרי ההתקפה הגדולה... ההתקפה (של ה- 14 בינואר), אף שהצלחנו להודפה, השאירה סימנים קשים בגוש. לא זו בלבד שאזלו חומרי רפואה, תחמושת וסוללות למכשירי קשר; היא הטילה פחד על המתיישבים, אף כי, עלי לציין, גם אז לא הצליחו

לראות את חומרת המצב עד כדי שינוי גישתם לכל הכרוך בהגנה. תרמו לכך, ללא ספק, גם - - - חוסר נסיון וידיעה על טיבה של המלחמה העומדת לפנינו. גם אני, המפקד, אז בן 23, לא הייתי נקי מ"עבירה" זו. וגם בהיותם מתיישבים דתיים, לפי הכרתם, נטו להסתמך על עזרת השם. אציין רק לדוגמה, כי על מנת לאלץ את אנשי עין - צורים נגד קצת את הקרקע לצורך ביצורים, נאלץ דני מס, בשעתו, לארגן התקפה מדומה על הישוב."

ב- 4 בפברואר התקיימה פגישה ראשונה בין נציגי הגוש לבין נציגי הפיקוד העליון, בה סוכם על קשר ישיר ועל הוצאת הבלתי-לוחמים מן הגוש. מפקד הגוש נצטווה להכין תוכנית כוללת להגנת הגוש, לבצר את הישובים ואת השטח ביניהם ולמקש את הגישות. עבודות אלה בוצעו רק בחלקן, בשל מחסור בכלים ובחומרי ביצורים. באמצע פברואר נסתיימה הכשרתו של מסלול תעופה ארעי, ומטוסי פייפר ואוסטר ("פרימוסים") החלו פוקדים את הגוש. מ- 14 בינואר ועד ל- 31 בו ערך שירות האויר 32 גיחות לגוש, מהן שש גיחות סיור וצילום ו- 26 גיחות אספקה. חמישה מטוסים חזרו בלי שביצעו את המשימה. עד שהוכשר המסלול, הצניחו המטוסים את האספקה מעל לגוש. משלוחים כאלה הגיעו ב- 15 בינואר, וכן ב- 22, 26, וב- 27 בו. אלה היו בעיקר מטעני תחמושת. הטיסת התרבו לקראת סוף החודש. ב- 29 בינואר בוצעו שלוש הצנחות, בבוקר ואחר הצהריים. ב- 30 בינואר הוצנחו בגדי חורף על ידי ארבעה מטוסים שהנמיכו עד לגובה של 10 מטרים. מזג האויר החורפי בפברואר הפריע לטיסות בשטח ההררי של הגוש ורק ארבע גיחות נערכו במשך החודש. ב- 3 בפברואר שוב הוצנח מטען תחמושת. ב- 7 בפברואר נחת המטוס הראשון על המסלול שבנייתו טרם נשלמה. הטייס הנסיון דיווח על טיסתו: "ירדתי כי לא ידעתי (שהמסלול אינו מוכן). הירידה מוצלחת. לשמחה לא היה גבול. האחראי ביקש לא לשלוח יותר סטנטיס. נחוצים באופן דחוף ברננים, רובים, מכונות יריה כבדות. יש אוכל מספיק. הירידה במקום עדיין לא בטוחה".

ב- 10 בפברואר בוצעה הצנחה נוספת. הכשרת המסלול נמשכה בקדחתנות, וב- 17 בפברואר הודיע הגוש כי המסלול מוכן. למחרת הגיע מטוס, נחת והמריא בשלום. מאז פקדו מטוסים את הגוש לעיתים קרובות, להוציא שבועיים של הפסקה, במחצית הראשונה של חודש מרס, בשל מזג האויר. מ- 21 ועד 27 במרס בוצעו 14 גיחות מהן 12 לצורך אספקה ושתיים לסיור. ב- 21 במרס הגיעו לגוש חמישה מטוסים וב- 23 בו - ארבעה. אחד משני המטוסים שהמריאו לגוש ב- 26 במרס נחת נחיתת אונס ברמת-רחל.

השיירות שלוו על ידי הבריטים היו מוגבלות באספקת מזון בלבד. במסגרת מבצע "דבורה" אורגנה בשבת, 21 בפברואר, שיירה מיוחדת לצורך העברת חומרי ביצורים. העיתוי נבחר במכוון, שכן ביום זה הדרך מלאה ערבים הנוסעים לשוק בקרבת בית-לחם, והיהודים, כידוע, אינם נוסעים לגוש בשבת. כדי לקיים את גורם ההפתעה, תוכננה פריקה מהירה ביותר של השיירה, על ידי קבוצות סבלים שהוכנו לכך מראש. ואכן הערבים הופתעו ולא הספיקו להגיב. בדרכה חזרה נתקלה השיירה רק במחסומים מועטים ופרצה אל תחתם בקלות. בתגובה הודיעו הבריטים כי שוב לא ילכו שיירות אל הגוש, וכך נפתחה תקופת המצור המלא על הגוש, שנמשכה עד לבוא השיירה הגדולה ב- 27 במרס. בתקופה זו נמשכו עבודות הביצורים בגוש ובמהלכן נהרגו (ב- 23 בפברואר), שני פלמ"חאים שעה שהניחו מוקשים נגד רכב.

השיירה הגדולה במחצית פברואר קיבל שאלתיאל את הפיקוד על מחוז ירושלים. תוך ימים אחדים הודיע לפיקוד העליון, כי לדעתו יש לפנות את הגוש ולהעביר את אנשיו לירושלים. הפיקוד העליון דחה את הלצתו של שאלתיאל והחליט להכין את הגוש לעמידה ממושכת, ותגבר אותו בלוחמים ובאספקה בקנה מידה גדול. גם מטה הפלמ"ח היה שותף להשקפת הפיקוד העליון, כפי שמעיד יצחק רבין: "נכון הוא שמטה הפלמ"ח היה בעד החזקת הגוש. תפיסתנו היתה שיש

להלחם על גבולות הישוב. הדיפת ההתקפה על הגוש בחודש ינואר חיזקה את אמונתנו בסיכויי ההגנה של הגוש".

האחריות ל"הגון השיירה הגדולה, שכונת/כ"ש "לאה", הוטלה על מישאל שחם, מי שהיה הממונה במטכ"ל על ארגון השיירות. ההכנות האורגניות הראשונות נעשו בשפלה, שם אורגנה שיירה ובה 35 משאיות עם אספקה, וכן 12 משוריני ליווי מן הגדוד ה-5 של הפלמ"ח, בפיקודו של צבי זמיר, שמונה מפקד הליווי. כן עמדו לצרף לשיירה ארבעה אוטובוסים להסעת תגבורת חי"ש ירושלמי בלתי חמוש, שנועד להחליף את פלוגת החי"ש שנמצאה בגוש זה כמה שבועות (בפלוגה היו סטודנטים רבים ששובם נדרש כדי שיוכלו להשלים את לימודיהם).

כבר עם יציאת השיירה מחולדה לירושלים החלו התקלות. על פי עדותו של מישאל שחם סרבו מפקדי גדוד 5/הראל, שנסעו בשיירה, לקבל את הפיקוד על הליווי, כיוון שהיו שרויים תחת הרושם הכבד של גורל שיירת האספקה שהותקפה ליד משאבות המים, יום קודם לכן. בלית ברירה נטל מישאל את הפיקוד על השיירה ועל הליווי. מחולדה נשלחה הוראה למ"גד 5/הראל, בקריית ענבים, לשלוח ארבעה משורינים לכביש ולתפוס את גבעת השיית' בקרבת סריס, כדי לאבטח את מעבר השיירה. המג"ד טען כי על פי הידיעות שבידו יש ריכוזים גדולים של ערבים בלוחותו מקום, וסירב לשלוח את משוריניו. מישאל יצא לסייר את המקום, בליווי שישה משורינים, ומצא שם יחידה בריטית שעסקה בתיקון קווי טלפון. הדרך היתה חופשית עד לנה אילן. אז שידר הוראה לשיירה לנוע. שלושה משורינים יצאו לקראתה, ושלושה נשארו לשם אבטחה ליד גבעת השיית' ב-26 במרס/עברה השיירה והגיעה בשלום לירושלים.

צבי זמיר מספר, כי ב-19 במרס שהה בתל-אביב, כאשר הודיע לו סגנו, עמוס חורב, שנתקבלה הוראה על ליווי שיירה לגוש עציון. הוא חש אל יגאל אלון ושיכנע אותו לבטל את מסע השיירה. ואמנם באותו יום בוטלה ההוראה, אך היא חודשה ב-26 במרס, כאשר נצטווה זמיר להתקשר עם מישאל וללוות את השיירה. יצחק רבין מטיל את האחריות לתוכנית השיירה על המטה הכללי, אך ספק אם מטה הפלמ"ח לא היה שותף להחלטה זו, שכן הפלמ"ח חייב את אחיזתו בגוש ולצורך זה היה הכרח לחזקו.

בישיבה מסכמת שנערכה באותו יום במטה מחוז ירושלים, נקבעו הסיפורים הבאים: השיירה תגיע לגוש ותפרוק את מטענה תוך 15 דקות. בגוש עצמו יוכנו 35 קבוצות סבלים, שיפרקו את המכוניות במקביל. השיירה תצא לדרך בשעה 04.30, לפני עלות השחר, פטרול של ארבעה משורינים ישאר על הכביש ויסייר את הקטע שמן הגוש ועד צפונת מבית-לחם, כדי למנוע הקמת מחסומים. השיירה תלווה בתצפית אווירית שתהיה קשורה באלחוט עם פיקוד השיירה. אגודה של ארבעה משורינים, בפיקודם של מכבי מוצרי ומנחם רוסק, מבכירי המפקדים בפלמ"ח, תוצב ברמת-רחל, למקרה שהשיירה תותקף ליד בית-לחם. השיירה חולקה לשלוש קבוצות: החלוץ, ובו שלושה משוריני ליווי ובראשם משוריין כבד, פורץ מחסומים (איל); גוף השיירה, ובו 33 משאיות, עם מרכבים משורינים ושני נהגים בכל תא; ארבעה אוטובוסים משורינים ובהם פלוגת חי"ש ירושלמית, ללא נשק, להחלפת היחידה בגוש. שישה משוריני ליווי יפוזרו בין משאיות השיירה וביניהם משוריין הפיקוד, עם מכשירי קשר לשאר המשורינים, לכח העתודה ברמת-רחל, למטה המחוז ולתצפית האוירית. במשוריין הפיקוד נמצאו מישאל שחם וצביקה זמיר. במאסף נעו ארבעה משורינים וכן מכונית גרר ועזרה ראשונה. השיירה כולה מנתה 51 כלי רכב.

שוב נבחר יום השבת למסע השיירה, כדי לנצל את יום השוק השבועי בבית-לחם, שבו מתנהלת תנועה ערבית ערה על הכביש. לקראת השעה 04.00 נערכה השיירה ליד מחנה שנלר; ואולם הליווי, בפיקודו של צביקה זמיר, הגיע רק בשעה 08.00. הסברו של זמיר לאיחור זה: המשורינים ונהגים היו מפוזרים במרחב, וההתראה שניתנה לו היתה קצרה מדי. גם הסבר זה מעיד על סדרי המנהלה המסורבלים ששררו אז ביחידותינו ואשר הכשילו מבצעים

רבים.

לנהגים האזרחיים של השיירה לא נמסר היעד, וההפצה השמועה כי היא יוצאת להרטוב. כך או כך התמרדו הנהגים מתוך חשש לגורלם. מישאל הרגיע אותם רק משהודיע להם כי הוא עצמו יסע בשיירה.

המסע אל הגוש נמשך כשעה ועבר ללא תקלה, אף כי הפורץ נאלץ להתגבר על כמה גלי אבנים. כשהגיעה השיירה אל הגוש חנו משורייני הליווי על הכביש, ואילו המשאיות והאוטובוסים נכנסו פנימה. מישאל שחם פקד על הפריקה, כדי להבטיח את יציאתה המהירה של השיירה בדרך חזרה. בינתיים הגיעו תשדורות מן הש"י להחיש את חזרת השיירה, כיוון שהערבים מתארגנים במהירות לחסום את דרכה. רשת ההאזנה הטלפונית של הש"י קלטה שיחות בין מפקדים ערבים, שהעבירו ידיעות על מעבר השיירה והוראות לכפרי הסביבה ולבית-לחם למהר ולחסום את הכביש ולתפוס עמדות לאורכו. כאמאל עריקאת, סגנו של עבד אל קאדר, כבר פעל ממטו ווארגן בזריזות וביעילות את התפרסות הכוחות הערביים. משהגיעה השיירה אל הגוש, כבר נתקבל הדיווח הראשון ממטוס התצפית על הקמת המחסומים דרומה מבית-לחם. בו בזמן הגיע מברק מן המטה הכללי, המורה למפקד השיירה להעמיס ולהביא לשפלה גוף של מטוס פיפר, שניזוק ונותר בשטח הגוש. העמסת המטוס נמשכה קרוב לשעתיים. עיכוב נוסף נגרם בשל העמסת פר עיקש, שלא אבה לעלות אל המשאית. וכל אותו זמן זרמו תגבורות ערביות שעיבו את המח ומים ותפסו עמדות בציד הכביש. מישאל שחם טוען שהשיירה שהתה בגוש חמישים דקות. אולם צביקה זמיר מעיד שהשהייה ארכה שעותיים. ואילו אהרון גלעדי, מאנשי הליווי, שניהל יומן בעת מסע השיירה, רשם בו שהשיירה נכנסה לשטח הגוש בשעה 09.00 ויצאה מתוכו בשעה 11.25, כלומר לאחר כשעתיים וחצי.

האיחור ביציאת השיירה היה גורלי. אילו הספיקה לצאת את הגוש תוך 20 - 30 דקות, לא היה סיפק בידי הערבים לארגן את כוחותיהם. אולי גבעון, מפקד פלוגה 5/הראל, מעיד, כי על פי התוכנית היו המשוריינים אמורים לפטרל לאורך הכביש, גם לאחר כניסת השיירה אל הגוש; אך תוכנית זו נזנחה. המשוריינים נותרו בקרבת השיירה מתוך הנחה כי היא תצליח לצאת מן הגוש בעוד מועד.

משיצאו כלי הרכב מן הגוש, נתקלו בתחילת הדרך במחסומים קלים, גדרות תיל וצליפות בודדות. ככל שהתקדמו צפונה, תכפו המחסומים וגברה האש. קצב הנסיעה הואט; הקשר בין המשוריינים לפיקוד פעל כהלכה. השיירה נעה תוך פינוי המחסומים והמטרת אש על הצולפים. כאשר הגיע ראש השיירה לאל חאדר, ליד נבי דניאל, כשני קילומטרים דרומית לבית-לחם, נתקל הפורץ במחסום מסיבי ולא הצליח לפרוץ אותו, חרף כל מאמציו. לבסוף עלה על מוקש ונתקע. הנסיונות לצאת מן הפורץ ולפוצץ את המחסום נכשלו אף הם, בשל האש החזקה. השיירה נעצרה, בעוד הערבים ממטירים עליה אש משני העברים. השריון היה חדיר לקליעים ופגעו בזוית ישרה, ואנשים החלו להפגע. צמיגי כלי הרכב נוקבו ואלה התקשו לנוע. מפקד החלוץ ניסה לפרוץ את המחסום אף הוא, אך נתקע גם הוא בצד המשוריין הפורץ והדרך נחסמה לכל רוחבה.

שעה תמימה נמשכו חילופי האש בעוצמה גוברת. מספר הנפגעים גדל. בשעה 12.30 הורה מפקד השיירה, לסובב את כלי הרכב ולשוב לגוש עציון. משוריין הפיקוד עצמו הצטרף אל המאסף הנסוג ונותק מגוף השיירה. זו היתה מפוזרת לאורך ארבעה קילומטרים. תוך נסיון לסובב על עקביו התהפך אחד המשוריינים בקצה הגוף העיקרי של השיירה וחסם את הדרך לגוש עציון. מפקד החלוץ לא רצה להפקיר את אנשי המשוריין הפורץ ונשאר במקומו כשמאחוריו מרבית כלי הרכב של השיירה התקועה.

רק חלקה האחורי של השיירה הצליח להגיע לגוש עציון, תוך התגברות על מכשולים קטנים נוספים שהונחו בינתיים בדרך, וחילוץ שני נהגים ממשאית שירדה מן הכביש. קיימות גירסאות שונות ביחס למספר המכוניות שהצליחו לחזור אל הגוש. על פי חישובי, חזרו אל הגוש רק 11 כלי רכב מתוך 50 שהיו בשיירה, שעשתה את דרכה בחזרה לירושלים. אלה היו

ארבעה משורייני ליווי ושבע משאיות. כן נותרה בגוש משאית של רבדים, שלא יצאה בשיירה לירושלים. על הכביש נותרו 39 כלי רכב - 10 משורייני ליווי, ארבעה אוטובוסים ו- 25 משאיות.

הפקודה שניתנה לסובב את כלי הרכב ולחזור לגוש היתה סבירה: בנסיבות שנוצרו היתה זו האפשרות הטובה ביותר שנתרה, אך היא היתה קשה לביצוע. תמרון לאחור של עשרות כלי רכב כבדים, תחת אש כבדה, אינו מבצע קל, והוא דורש יד מכוונת ופיקוד תקיף. כמו כן צריך היה לדאוג לפינויים של אנשי המשורייין הפורץ, שנתקע במחסום. משורייין הפיקוד הצליח לחזור עם חלקה האחורי של השיירה, ואילו בחלק הנשאר השתררה עד מהרה אנדרלמוסיה גמורה.

מנחם רוסק, מפקד העתודה ברמת-רחל, יצא בשעה 12.20 עם שלושה משוריינים לעזרת השיירה, על פי הוראה שקיבל לאחר שנתקע המשורייין הפורץ. הוא השאיר את אחד המשוריינים ליד מגזר מר אליאס, והמשיך עם שניים עד לקבר רחל. בדרך הבחין בעבד אל קאדר נוסע בג'יפ, מלווה במשורייין בריטי; על כן נמנע מלירות בו. ליד קבר רחל הם נעצרו, והחליפו אש עם מכוונת ערבים שהתגודדו בסביבה. רוסק שמע באלחוט את ההוראה לסגת אל הגוש. עם שני פצועים ותחמושת אוזלת החליט רוסק להשאיר משורייין אחד במקום ולהסיע את שני הפצועים לרמת-רחל. הוא הוריד את הפצועים וחזר לקבר רחל. שם קלט את הידיעה שהשיירה התקועה התבצרה בבית ליד הכביש. אז החליט לחזור לרמת-רחל. הדרך בין רמת-רחל לקבר רחל היתה פנויה כל אותה לילה.

נבי דניאל

בשיירה התקועה נשתררה בהלה. במבוכה שנשתררה היו כמה נסיונות להשתלט על המצב, עד שאריה ספר, שהצטיין בקרב על הגוש ב-14 בינואר, החליט ליטול לידיו את הפיקוד. הוא הורה לפרוץ לתוך בית סמוך לכביש, להכניס לתוכו את הפצועים, לרכז סביבו את המשוריינים ולנהל משם קרב הגנה. השעה היתה 12.30. הבית היה בנין אבן קטן, בו נקמה אחת, ובו שני חדרים, מרתף ומדרגות לגג. משורייין יצא לאסוף את הפצועים מן המכוניות הלכודות, אך התהפך בדרכו חזרה. משורייין שני, שנשלח לחלץ את הפצועים מתוך המשורייין ההפוך, התהפך אף הוא. בכל זאת הצליחו להעביר את הפצועים אל הבית עד לשעה 15.20. בשעה 15.00 הועברו אל הבנין שני אוטובוסים שבהם נסעו אנשי החי"ש הירושלמי, בלתי חמושים. משעה 17.00 ועד החשיכה נמשכו חילופי אש חזקים בין אנשינו לבין הערבים, שניסו להתקדם לעבר הבית ואל המכוניות שנעזבו על הכביש. אנשינו ירו מחלונות הבית, מעמדות שתפסו בין בגדרות שהקיפו את הבית, ומן המשוריינים שרוכזו סביב הבית. בשלב שבו נתפס הבית, חג מטוס שלנו מעל השטח ותקף את הערבים כשהוא מסייע לפעולות החילוץ. בנסיגה החפוזה הופקרו כלי נשק והושארו מאחור. ההגנה סביב הבית לא אורגנה כהלכה ולא הורגשה מנהיגות ראויה לשמה. המגינים התפצלו לקבוצות קטנות, שניהלו את הלחימה על דעת עצמן. מהן שירו ללא הרף וללא תכלית. מגינים רבים, בעיקר אנשי החי"ש, היו ללא נשק וחסרי אונים להחיד. אולי גבעון מספר:

"דחפנו את האנשים לחדר השני. היו אלה הפלוגה שהוחזרה מן הגוש ואשר הוסעה בשני האוטובוסים. הם היו ללא נשק, (וכן) אנשי קיבוץ רבדים, נהגים ואזרחים מהשיירה. את אנשי ירושלים ארגנתי, והטלתי עליהם להחזיק בעמדות מחוץ לבית. - - - בינתיים גבר לחץ הערבים, אשר התקרבו למשוריינים והציתום. - - - צוות משורייין האיל (הפורץ), אשר עמד מנותק אז, איבד עצמו לדעת. הערבים הסתערו גם מספר פעמים על הבית. בקרבות פנים-אל-פנים וברימוני יד הדפנום. אני רואה צורך לציין את אנשי הפלוגה הירושלמית (החי"ש - י.ל.) אשר הצטיינו באופן הלחימה ובאומץ לב הדפו את התוקפים."

ספר ישב במשורייין שלו ליד מכשיר הקשר, וניהל משא ומתן עם ירושלים ועם גוש עציון. בתוך הבנין השתלט על המצב המ"כ שלום סמסון (זיגי), ארגן את האנשים, חילק נשק, ריכז תחמושת וקבע את העמדות. על הבנות הוטל למיין את התחמושת ולהכינה לפעולה. סמוך לחצות

הוצאו שמיכות ושקים מתוך המשוריינים וחולקו לאנשים בעמדות. כיסו בהם את הסלעים, כדי למנוע נתזים מקליעי האויב. הלילה היה בהיר הערבים ירו אל הבית ללא הרף. הם התרוצצו על הכביש, שרפו מכוניות שנעזבו, והתקרבו עד מרחק עשרות מטרים מן הבניין. נסיון חדירה שלהם ליד הגדר המזרחית, נהדף בידי אנשינו.

כל אותו הזמן הוחלפו שדרים תכופים בין המפקדים בכפר - עציון לבין מטה המחוז והפיקוד העליון. ב - 16.20 שידר מישאל:

"צריך מיד להוציא את הצבא (הבריטי). החברה התבצרו בבית ומכניסים את הפצועים". ב - 17.40 הודיע שאלתיאל. "הצבא טרם יצא. תחזיקו מעמד עד החשיכה. אם עד אז הצבא לא יגיע, השתדלו לחזור לכפר - עציון ברגל." טפר שידר ב - 17.45: "אם לא תגיע עזרה תוך חצי שעה, אין תקווה".

בשעה 18.00 יצא מישאל במטוס מגוש עציון לתל - אביב. על מצבה של השיירה באותה שעה מספר ביומנו אהרון גלעדי:

"נכנסתי לבית האבן. לא היה מקום. יצאתי החוצה אל קיר האבנים בצד מזרח. היו שם שלושה אנשים. מצאתי סטן על הכביש ונשארתי עימם". בשעה 19.00 הוא כותב ביומן:

"אין מפקד. כלים קטנים, סטנים, רובים, מחסניות של סטן ומקלע ברן מפוזרים על הכביש ובתוך המכוניות. אני מציע להם להקים עמדות. כולם אומרים שמהפקד הוא ישראל (זולקה). ישראל טוען שדב אחר אי. טפר קיבל את הפיקוד. נכנסתי למכונית המפקדה. טפר ישב על יד המשדר. שאלתי אותו מה הפקודות, והוא השיב - תשאל את זיגי. זיגי השתלט על הפניקה בבנין. הצעתי לזיגי לארגן את האנשים בעמדות ולהכריח אותם לצאת ולקחת את הכלים המפוזרים."

עם רדת החשיכה, הסתלקו שלושה מאנשי הרכב הפורץ והגיעו ברגל לגוש עציון. שאר האנשים, עשרה לוחמים, נהרגו בהתפוצץ הרכב. ככל הנראה היה זה מעשה התאבדות. על סבלם של אנשי המשורייין ועל מופת הגבורה של מפקדם, סיפר יהודה אייגס, שהיה בין השלושה ששרדו והגיעו לגוש עציון:

קליעים רבים חדרו דרך דפנות הרכב, ואנשים נפגעו בזה אחר זה, מהם שניים פצועים קשה. האנשים פעלו במרץ רב, אבל מתוך הכרה כי סופם קרוב. זרובבל (מפקד המשורייין), ניסה לעודד את האנשים בקריאות, כי משוריינים יבואו לחלצנו. - - - זרובבל הציע, שאם המצב לא ישתנה לטובה והערבים יתקרבו, נפתח באש חזקה ונפעיל חומר נפץ, עלינו ועל הערבים. השמש התחילה שוקעת. רוב האנשים שכבו באפיסת כוחות על הרצפה. האנשים שפצעייהם היו קלים, עמדו בתצפית והנחיתו אש. - - - בשעה 18.30 נזהקו על המשורייין בקבוקי מולוטוב, והמכונית החלה לבעור. אז הודיע זקובבל, שכל מי שרוצה לנסות להתחמק, יעשה כן. כולם הסכימו. אבל כשנדרש גם הוא לעשות כן, כיוון שלא היה פצוע כלל, לא נעתר, ואמר - לא אעזוב את הפצועים במשורייין. לא אעזוב. שלושה אנשים יצאו, כשהתרחקו מרחק מה, נשמעה התפוצצות אדירה והמשורייין על אנשיו התרסק מול הרקיע הנוער".

לזרובבל הורוביץ הוענק לאחר מותו עיטור הגבורה הנעלה "גבור ישראל".

הבריטים מתמהמהים

במשך הלילה התנהלה פעילות קדחתנית כדי לערב את הצבא הבריטי בנסיון לחלץ את השיירה יחד עם זאת, נבדקו גם האפשרויות לחילוף עצמי. זמיר ביקש רשות להפעיל את פלוגת החי"ש שזה עתה הובאה אל הגוש, כדי לסייע בחילוץ. הפיקוד העליון דחה הצעה זו, ויגאל אלון הודיע כי הוא יוצא אל הגוש במטוס. עם חשיכה נפתחה אש חזקה על ישובי הגוש, ומתוך חשש להתקפה כוללת בוטלה תוכנית החילוץ. עמוס חורב, ששהה אז בתל - אביב, מספר כי הוא נקרא אל ישראל גלילי. זהו דהש ממנו לצאת עם שארית המשוריינים של

הפלמ"ח, דרך בית - לחם, ולהציל את השיירה. חורב התנגד לתוכנית, ושיכנע את גלילי להסתלק ממנה. שאלתיאל מצידו הודיע לאנשי השיירה כי עליהם להתגנב אל הגוש במשך הלילה ברגל. מפקד השיירה דחה את ההצעה, בגלל ריבוי הפצועים, שלא היו מסוגלים לעבוד. נותרה רק דרך אחת: פינוי בעזרת הצבא הבריטי. מישאל טען אחר כך, כי ההצעה לפנות אל הבריטים באה ממטה המחוז, וכי היא גרמה לירידת רוח הלחימה של הנצורים. אך עובדה היא שמישאל עצמו הבריק לשאלתיאל בשעה 16.00: "צריך מיד להוציא צבא". החרה החזיק אחריו צביקה זמיר: "צריך לשלוח את הגויים". מברקי יאוש נוספים הורצו מן השיירה הנצורה. משנתקבל מברקו של מישאל, הפעיל מטה המחוז מיד את קציני הקישור שלו אל הצבא הבריטי, ואלה פנו אל לוטננט - קולונל הרפר, במטה הבריגדה השניה.

הפניה אל הבריטים באה בעיתוי גרוע. בשעות הבוקר של 28 במרס, התחולל קרב של ממש בין הבריטים לבין ההגנה בעיר העתיקה, ונפלו חללים משני הצדדים. לכן קשה היה לצפות שהצבא הבריטי יענה לפניה לפעול להצלת יהודים. ואכן - בתחילה סירב הצבא להתערב בנעשה בנבידניאל, ורק לאחר הפצרות רבות וחוזרות, הודיעו הרפר בשעות הלילה כי יצא למחרת בבוקר, בתואנה כי בא לאסור את אנשי השיירה.

עם עלות השחר על 28 במרס, הגיע מטוס שלנו והנחית אש על הערבים. הוא ניסה גם להצניח תחמושת, אך החבילות נפלו מחוץ לתחום הצר של הנצורים ואי אפשר היה להביאן. אש המקלעים של המטוס היתה יעילה, השתיקה את הערבים ועודדה את הנצורים. ואולם מיד משהסתלק המטוס, הסתערו הערבים על הבית, תוך קריאות נלהבות, ירי רקטות תאורה ואש מרגמות. בשעה 05.00 התקרבו המסתערים אל הבנין מצד מזרח, ונהדפו ברימוני יד. המגינים ביקשו המשך סיוע אוירי. ב - 05.30 הודיע אלדד ממטה המחוז לידין: הצבא לא יצא לפני 06.00. רק אוירונינו יצילו את נמצב. ענו תשובה כלשהי. " בשעה 06.00 הודיעו מגוש עציון: "אוירונינו הגיעו אליהם וזורקים תחמושת במקום הנכון".

אותה שעה יצא טור קטן של שלושה משוריינים בריטיים מירושלים, בדרך לנבי דניאל. זה היה חלק מהכח בפיקודו של מייג'ר אלן, שהוטל עליו לחלץ את היהודים. הם לא הגיעו ליעדם אלא בשעה 17.00. בשעה 06.45 הגיעה היחידה הבריטית עד לקילומטר ה - 6, נתקלה במחסומים הראשונים ודיווחה על מחסומים רבים הפזורים כל 100 יארדים ועל סכנת מיקוש. מגלי המוקשים נשלחו ממחנה אלנבי, והיחידה פילסה את דרכה אט אט, כשהיא עוסקת בפירוק המחסומים שלפניה. בשעה 09.00 קיבלה היחידה הוראה לעצור במקום ולחכות לתגבורת. בשעה 09.50 שידר מפקד היחידה למפקדתו: "איני יכול לעשות כלום. כנראה שליהודים בבית חסרה תחמושת. הערבים מתקיפים והיהודים אינם יכולים להחזיק מעמד. מדוע אנחנו מחכים כאן שעתיים בעוד שהיינו יכולים לחלצם". אך המפקדה הבריטית עיכבה את התקדמות הטור, כיוון שקודם לכן התלונן על הפצת מטוסים בקרבתו, ובמפקדה הוחלט לעצור את התקדמות הכח עד שיקלקו המטוסים. עתה פנו אל קצין הקשר היהודי בדרישה לסלק את המטוסים. חילופי מברקים עצבניים התנהלו בין מטה המחוז לבין פיקוד השיירה, שכן הנצורים חששו לוותר על חיפוי המטוסים, ששיבשו מדי פעם את התקפות הערבים על הבית. גיחות המטוסים נמשכו עד השעה 13.30. הטייסים עשו עובדה נפלאה ולא ניתן היה לוותר עליהם, אף כי מרגע לרגע התברר כי אין הם יכולים לשמש תחליף להתערבות הצבא הבריטי. מספר הנפגעים בקרב הנצורים גדל והתחמושת אזלה במהירות. על חלקו הרב של שירות האויר בקרב על השיירה יעידו הנתונים הבאים: נערכו 37 גיחות, מהן 11 גיחות לילה. 14 טייסים השתתפו במבצע. הם ערכו 10 גיחות הפצה שבהן הושלכו 33 פצצות: תשע גיחות אספקה וירי מקלעים, 16 גיחות סיורים, הובלת אנשים ואספקה לגוש עציון; שתי גיחות לליוי השיירה. עבור שירות האויר הקטן, על מטוסיו הזעירים, היה זה מאמץ עליון. הדו"ח מצייין שאחד מן הטייסים ערך שמונה גיחות מעל לשיירה.

על השעות האלה מספר אהרון גלעדי ביומנו:

"שעה 10.30. הצבא נמצא במרחק 1 קילומטר מעמדותינו, לפי ידיעות הרדיו. אש קטלנית ניתכת עלינו מכל עבר. צלפים מכוונים כל יריה. פגיעות בעמדות, במכוניות

ובבית. אנשים משתדלים לקיים צילוף, אולם הערבים מוסווים להפליא. יש כמה מאנשי רבדים וסטודנטים (חי"ש ירושלמי), שמגלים תאווה קרב, בלי לקחת בחשבון שום גורם - לדפוק כמה שיותר ולהפיל בהם כמה שאפשר. 11.45. רימונים ממרגמה עפו בכיוון עמדתנו הקיצונית משמאל, שצלפיה פגעו כנראה בערבים. - - - הפגיעה השלישית (במרחק) 25 מטר מהעמדה. חילקתי את האנשים לשתי קבוצות, כדי שבמקרה פגיעה ל נשותק כולנו. - - - 13.20. אוריון חג מעלינו וזורק חבילות מזון ונשק, זו הפעם השלישית. הן נופלות בקרבת מקום. סטודנט נהרג. אוריון שני בא ומטיל שתי פצצות. פגיעה ישירה במחצבה ובריכוזי ערבים. האפקטיביות של האוירונים גדולה. הערבים יורים באוירונים אלפי כדורים. חבילות התחמושת והאוכל נשארו במקום ואין מי שיקח אותן. החבילות נפלו 50 מטר מעמדותינו. 14.50. אני מרגיש חולשה ועצלות שבאו בעטיו של הרעב. כל אנשי העמדה, שמונה במספר, מוטלים על העמדה והנשק נשען על הקיר. - - - אני מחלק עשב לאנשים וכולם לוועסים במרץ."

בינתיים נפתח המשא ומתן בין הבריטים לבין המפקדים הערבים. במגע ראשון בינינו ובין הבריטים, הבטיח לוטננט-קולונל הרפר להשתדל ולהציל גם את הרכב. מברק שנשלח אל השירה, עם יציאת הכח הבריטי, אמר: "מק (מכבי מוצרי) הודיע על סידור עם הצבא שירכז את הנשק ויחזירו לעיר. שאלתי את יששכר (צביקה זמיר) והוא הסכים. מק דואג שיוציאו גם את האנשים מכפר-עציון. 20 איש ו-9 מכוניות". בעקבות מברק זה הודיע מטה הלחוז לכפר-עציון: "אם ידרשו גם האנשים בכפר-עציון למסור את נשקם לצבא, כל ימסרו וישארו. אם יוכלו לנסוע עם נשקם, יצטרפו."

בשעה 14.20 נקלטה הודעה מן הצבא: "המפקד הערבי מסכים להרשות לפנות את היהודים בתנאי ששלושה מאנשיו יצטרפו אל הצבא כדי לשמור שלא יפנו את היהודים עם נשקם". מפקדת הצבא הסכימה לתנאי זה, אך עיכבה את ביצוע ההסכם עד שתגיע תגבורת ממחנה אל-עלמיין. בשעה 14.34 נקלטה הודעה על יציאת התגבורת ובה 19 מכוניות. מטה המחוז הורה לשירה לפעול על פי הוראות הצבא; למסור לצבא את הנשק כדי שירכזו במכונית אחת; לאסוף את הפצועים ולא למסור אותם לסהר האדום; לקחת כל מכונית שניתן להזיזה; את יתר המכוניות יש להשמיד.

סוללות מכשיר הקשר הלכו ונתרוקנו. על כן הופסק הקשר הרצוף עם השירה וחודש רק על פי קריאה מצידה. בשעה 17.00 הודיעה השירה לקצין מגע עם הבריטים. בדו"ח של אהוד ונגוויט, אחד המלווים שניהל את המשא ומתן עם הבריטים, נכתב: "בשעה חמש הגיע משוריין צבאי וגם קצין בדרגת לוטננט. הוא מסר שבא להודיענו תנאי שביתת הנשק. ואמר שעלינו להשאיר את כל הנשק והציוד הצבאי במקום. שאלתיו על דבר הציוד הפרטי והנשק הלגלי. הוא הסכים להסיעני אל המפקדה בעורף. בסופו של דבר הסכים לקחת גם את טפר. כאשר התקדמנו עם הקצין אל מכוניתו ירו עלינו קשה והוכרחנו לתפוס מחסה בתעלה ליד הכביש. כמה רגעים אחר כך הגיעו שני משוריינים ואיתם מפקד הגדוד בדרגת לוטננט-קולונל, שאמר לנו במלים קצרות: עליכם להשאיר כל מה שבידיכם כאן ותמורת זאת ניקח אתכם לירושלים". כאשר דרש טפר התחייבות בכתב, ענה הקצין ברוגז, שדברו של קצין בריטי צריך להספיק. אותה שעה הגיעה הוראה מבסיס (זמיר), לפיה נדרשנו לא למסור את הנשק לצבא, אלא (כשנהיה) באזור יהודי. הודעתי על כך לקצין, והוא אמר בפשטות: "או שאתם עושים מה שאומרים לכם או שנעזוב אתכם כאן". אותה שעה כבר היינו מוקפים על ידי ערבים מזויינים במרחק כמה עשרות מטרים, והוחלט לפיכך לא לשים לב להוראות האחרונות. האנשים התחילו לצאת מהבית ולמסור את הנשק לידי הצבא."

הדו"ח מתאר גם את הרגעים הבאים:

"בהתחלה ניסו הערבים לערוך חיפושים אצל אנשינו; אבל אחרי מחאות חריפות שלי בפני מפקד המשטרה, ניתנה הפקודה להרחיק את הערבים והחיפוש נעשה על ידי קצינים

וחיילים בריטים. רציתי להבטיח גם את הוצאת הפצועים לפני יתר האנשים, אבל המפקד (הבריטי) פקד להוציא את הבריאים תחילה". הלוחמים הבריאים הובלו למכוניות הצבא, במרחק כמה רגעי הליכה. במקום נותרו רק החובשים שהחלו להעביר את הפצועים. בינתיים הסתערו הערבים על המכוניות העזובות ועל הבית ופתחו בביזה, תוך סיכון חיי הפצועים. מספר ונגויט בדו"ח:

"פניתי לנציג הצלב האדום במקום וביקשתי שיגש איתי ויפקח על הוצאת הפצועים. למרות בקשות רבות, לא הסכים, אלא העדיף לחזור למכוניתו בלי להסתכל אפילו אל תוך הבית ולראות את מצב הפצועים. נכנסתי לבית וראיתי שנתרו רק הפצועים קשה. ערבים כבר נכנסו אל הבית והחלו להסתובב בין הפצועים. היה במקום רופא ערבי, שעמד מלכת. עצרתי בעדו וביקשתי להישאר עד הוצאת הפצוע האחרון. הוא הסכים וגם גירש את הערבים. גם הרופא הצבאי האנגלי נשאר במקום. פניתי אל החיילים בלשון חריפה ודרשתי את שירותם להוצאת הפצועים. העזרה ניתנה והצלחנו להוציא את כל הפצועים. כאשר עזבנו את הבית, פרצו הערבים לתוכו ונאלצנו להשאיר מאחורינו את שני ההרוגים שהיו בתוך הבית."

אנשי השיירה הובלו על ידי הצבא למחנה אל - עלמין ומשם הועברו לחצר בנין הסוכנות. בסך הכל הביא הצבא 210 איש, מהם 24 פצועים באלונקות ו - 49 פצועים קל. כל ההרוגים נותרו במקום - 10 מאנשי הרכב הפורץ ושניים בתוך הבנין וכן שלושה בין המשאיות. האנשים והמכוניות שהגיעו לכפר עציון, נשארו שם. אבדו לנו 150 כלי נשק, מהם 10 מקלעים, והיתר רובים ותת-מקלעים. כן אבדו 10 משוריינים, ארבעה אוטובוסים ו - 25 משאיות עם מרכבים משוריינים, שהיוו את מרבית רכב התובלה המשוריין של ההגנה. רוב המכוניות היו במצב תקין ושימשו את הערבים בפעולות נגדנו. לפי מקורת הש"י אבדות הערבים היו 25 הרוגים ו - 60 פצועים.

הלך המר

סיפור שיירת נבי דניאל הוא מסכת רצופה של שגיאות והחלטות בלתי שקולות, בכל הדרגים. הפיקוד העליון בעצמו פעל בניגוד למגמה שהסתמנה כבר בפקודת השינויים בתוכנית ד', שהנפקה על ידו באותה שעה, אשר לפיה יש להמנע מיוזמות התקפיות ולהתרכז במשימות ההגנה החיוניות ביותר. המאמץ להחזיק בגוש עציון ולהפעיל את הגוש לצורך שיבוש תחבורת האויב, היה למעלה מכוחנו, בעיקר משום שחייב השקעת מאמצים עצומים להחזקת הגוש, באמצעות שיירות אספקה ותגבורות בלתי פוסקות. מן הנמנע היה לקיים ציר תחבורה פתוח אל הגוש. היעילות הערבית בחסימת דרכי התחבורה היתה מדהימה. תוך עשרים - שלושים דקות היו הערבים מסוגלים להזעק למקום מסויים במאותיהם, לגלגל סלעים ואבנים ולחסום קטע כביש באורך של מאות מטרים. שיירת גוש עציון קיבלה הוראות ברורות לקצר את השהות בגוש ל - 15 דקות; אך ההוראה להעמיס מטוס פגוע בוצעה בשקידה יתירה והשיירה השתתה בגוש למעלה משעתיים. מלכתחילה יצאה השיירה לדרכה בשעה מאוחרת מדי, בשל הקושי בארגון הרכב המשוריין. גם איחור זה הקל על התארגנות הכפריים הערביים, שכן בשעות מוקדמות יותר היה הפיקוד הערבי מתקשה להזעיק אותם. הערבים לא הופרעו כלל במלאכת חסימת הכביש, שכן בניגוד לתכנון לא זגור פטרול משוריין לאורך הכביש, שהיה יכול להעסיק אותם באש ולעכב בעדם. גם מטוס הסיור קיבל הוראה לחסוך בדלק, לנחות על מסלול כפר - עציון ולהמתין על הקרקע עד ליציאת השיירה בדרכה חזרה. כאשר המריא המטוס בשעה 11.00, דיווח מיד על חמישה מחסומים מסיבים שהוקמו על ידי הערבים ללא כל תפרעה. מן הראוי לציין שהמטוס לא היה חמוש, ולא היה ביכולתו להפריע באש להקמת המחסומים.

פיקוד השיירה לא התמקם בראש השיירה, בכח החלוצי. כתוצאה מכך איבד את השליטה על גורל השיירה ואף ניתק עצמו ממנה לאחר מתן הפקודה לסגת. כושר השדאות של אנשינו היה לקוי מאד בהשוואה לזה של הערבים. הללו ידעו היטב לתפוס עמדות ולמצוא מסתור יעיל; ואילו אנשינו גילו בטלנות רבה בהקמת עמדות. רבים מן הפצועים נפגעו מנתזים. משמעת האש היתה לקויה ותחמושת רבה בזבזה לשוא. הציוד האישי

של הלוחמים לא הכיל מנות קרב ומים, ולקראת ערב היו הכל רעבים וצמאים. גם נוכחותן של הבנות הכבידה מאד, בשל הסכנה המיוחדת שנשקפה להן במקרה של נפילה בידי האויב. הובלת מאה אנשי חי"ש בלתי חמושים במבצע כה מסוכן היתה מעשה מקומם. לא היה ברור מיהו המפקד הבכיר של השיירה: מפקד הליווי או מארגן השיירה. דבר זה מתברר מתוך עדויות המפקדים עצמם ולא מצאתי פקודה מפורשת בנושא זה. עיכוב השיירה בגלל העמסת המטוס, שבוצעה על פי הוראת המטה הכללי, סיכן את השיירה. הפרת הוראה מטעם הפיקוד העליון איננה דבר פשוט. לשם כך נדרשה בהירות בפיקוד ואחריות בלעדית. בטחון השיירה, לאחר העברת האספקה לגוש, היה צריך להיות השיקול העליון, ולאורו היה על המפקד לקבל את החלטותיו.

אף ששיירת נבי דניאל נחלה תבוסה צורבת, היא מילאה תפקוד משימתה הראשונית: 33 משאיות העבירו אל הגוש מצרכי מזון, חומרי ביצורים, נשק ותחמושת, והחליפו את פלוגת החי"ש, ששהתה בגוש כשלושה חודשים, בפלוגה רעננה. מכאן ואילך החמיר ניתוקו ובידודו של הגוש. שיירות האספקה שוב לא הגיעו אליו. רק מטוסים קלים, שהיו מסוגלים לנחות במסלול המאולתר, קיימו עימו את הקשר, אך אלה היו מסוגלים להעמיס מטענים של עשרות קילוגרמים בלבד. קלקול בדחפור עיכב את מלאכת הארכת המסלול לצורך נחיתת מטוסים גדולים יותר, ומלאכה זו לא הושלמה עד ליום נפילת הגוש.

שיתוק התחבורה הערבית

למחרת נבי דניאל, ב-29 במרס, פגעו עמדותינו שעל הגבעה הרוסית בתחבורה הערבית על כביש חברון ושיתקו אותה. הערבים התלוננו בפני המשטרה הבריטית וזו הזהירה את הגוש כי תפעל נגדו בכח אם תמשך פעילות זו. בשבוע הראשון של אפריל פנו נכבדי אזור חברון אל האמיר עבדאללה וביקשו ממנו ליטול תחת חסותו את האזור כולו. עבדאללה ניאות ברצון, והלגיון קיבל הוראה להגן על התחבורה הערבית מפני התקפות היהודים.

ב-6 באפריל ערכו אנשי הגוש מארב לתחבורה בכביש חברון, על פי הוראת מטה המחוז. בדו"ח חשמונאי אנו קוראים: "בשעה 12.50 נעצרו שני אוטובוסים ליד מקום המארב והערבים החלו לצאת וללכת לתומם לעבר המארב. הם התקרבו עד 10 מטרים מאנשינו. אלה זרקו שני רימונים על המתקרבים ופתחו באש מקלע, רובים ותח-מקלעים על הריכוז בתוך המכוניות ולידן. רבים נפגעו. המכוניות הספיקו לברוח והערביט התפזרו בשדות. מיד הופיע משוריין עם תותח שני ליטראות ופתח באש חזקה ממקלעים לעבר אנשינו שנסוגו. שני אנשים נפצעו קל מנתזים. - - - המשוריין נסוג בכיוון בית-לחם".

בהלה פרצה בקרב הערבים. הילכו סיפורי גוזמא על אוטובוס מלא ערבים, שהוכנס בכח לכפר-עציון. ד"ר חאלד חוסייני, חבר הוועד הערבי העליון, התקשר אל מטה הבריגדה השניה ודרש את שחרורם המידי של הערבים, שאם לא כן ישמידו הערבים את גוש עציון כליל. המפקח ויליאמס מן המשטרה הבריטית, הגיע לכפר-עציון כשהוא מלווה ביחידת צבא, ודרש את החזרת האוטובוס על נוסעיו. לבסוף הצליחו אנשי הגוש לשכנע את הבריטים כי המידע שבידיהם כוזב וכי האוטובוס אינו אלא פרי הדמיון.

ב-11 באפריל הורה הפיקוד העליון להמשיך ולתקוף את התחבורה הערבית בסביבות ירושלים. מטה המחוז פקד על נוה יעקב ועל גוש עציון לבצע תתקפות אלה ללא דיחוי. כאשר נודע לי כי שוב הוטל על הגוש לתקוף את התחבורה הערבית בכביש חברון, ניסיתי להניא את שאלתיאל מן התוכנית, אך ללא הועיל. הברקתי לידיו: "ממליץ על ביטול הפעולה נגד התחבורה הערבית בגוש עציון, מאחר שאזור חברון נתון לפיקודו של עבדאללה. הפעולה תביא להפעלת הלגיון נגדם. הפעולה בשעות הבוקר ב-12 באפריל. מציע שתודיע על הביטול ישיר לגוש עציון, כדי שההוראה תגיע לפני הפעולה". לאחר זמן נודע לי כי ידין קיבל את דעתי, ובערך בחצות הורה לבטל את הפעולה. לרוע המזל היה הקשר האלחוט אל הגוש משובש אותו לילה, בשל מזג האוויר, והמברק נתקבל רק לאחר שאנשי המארב יצאו למשימתם. המארב נערך עם שחר, בסמוך להסתעפות הדרך לגוש. מוקשים הונחו משני צידי הכביש

ושתי כיתות תפסו עמדות במרחק 150 מטרים, בקרבת חירבת - סאויר. על היחידה במנזר הרוסי הוטל לסייע למארב בשעת הצורך באש מקלעים. תוך זמן קצר הופיעה מכיוון בית - לחם משאית, ובה ערבים חמושים. המארב פתח באש והפגיעות היו טובות. באותו רגע ממש הופיעה מכיוון חברון משאית של הלגיון הערבי, מלווה במשורייין. הלגיונרים קפצו מן המשאית והחלו להתקדם לעבר המארב, בחיפוי אש תותח ומקלעים של המשורייין. אנשי המארב ניתקו מגע ונסוגו. המשורייין, שהבחין בנסיגתם, פנה מן הכביש אל הדרך המוליכה אל הגוש, בנסיון לחסום את נסיגתם. מן המנזר הרוסי פתחו אנשינו באש, פגעו בצמיגי המשורייין ועצרוהו. צוות המשורייין קפץ ונס ממנו בבהלה. כן שותק מקלע בינוני שפעל מעבר לכביש. כיתת פלמ"חאים יצאה מכפר - עציון לבדוק את משורייין הלגיון ואת שתי המשאיות שננטשו על הכביש, ואז הופיעה שיירה גדולה של משאיות ואוטובוסים משוריינים, מלווים בחמישה משורייני קרב של הלגיון. תוך כדי תנועה פתחו באש תותחים ומקלעים על המנזר הרוסי ועל כפר - עציון. אנשינו השיבו אש ופגעו במשורייין אחד ובכמה מכוניות. ערבים שקפצו לצידי הכביש נפגעו ממוקשים שהונחו שם.

לראשונה התנסה הגוש באש תותחים רבת עוצמה. שריקות הפגזים והפגיעות בקירות הבתים הסבו מבוכה בתחילה, אך עד מהרה התעשתו הלוחמים ופעלו כראוי. בשל האש הכבדה פונתה הקומה העליונה של המנזר הרוסי, והכח המתפנה תפס עמדות בחורשה שלידו; יחידה מכפר - עציון נשלחה לתפוס עמדה ליד חירבת - סאויר. לאחר שעתיים נשתתקה האש וטור הלגיון המשיך בדרכו. רק מעמדות רחוקות נמשכו עוד הצליפות.

סמוך לצהריים עברה שיירה בריטית בכיוון חברון. אנשיה ירדו מן המכוניות ופירקו מוקשים. לא היו חילופי אש. מטוס שהגיע אותה שעה מתל - אביב וניסה לנחות בכפר - עציון, חג מעל הטור הבריטי; המשוריינים פתחו עליו באש ואף פגעו בו. הטייס הצליח להנחית את המטוס, אך זה נתקל בסלעים ונחבל.

לאחר השעה 14.00 עברה בכביש שיירה ערבית גדולה, מלווה ב-10 משוריינים של הלגיון. אנשינו ירו על המשאיות העמוסות לוחמים ערבים, והלגיונרים פתחו באש תותחים עזה על המנזר הרוסי ועל האזור כולו. האש נמשכה שעות. הגוש הפעיל את הנשק הכבד שלו - מרגמה "3. כמה פגזים נפלו בין מכוניות השיירה וגרמו אבדות. בחיפוי אש המשוריינים נערכו שתי פלוגות של לוחמים ערבים להתקפה על המנזר הרוסי. הם התקדמו עד גדר המנזר בשטח מת, אך משנפסקה אש תותחי הלגיון, נבלמו על ידי אש מקלעים, רובים ורימוני יד של מגיני המנזר. לאחר 15 דקות נסוגו מתוקפים, כשהם גוררים עימם את פצועיהם. פלוגה אחרת תקפה אותה שעה את הגבעה הרוסית מדרום - מערב. אנשי כפר - עציון, שנמצאו בעמדות אגפיות, פתחו עליהם באש מטוח קרוב והניסום. יחידה ערבית שניסתה לעלות במדרון הדרומי, נתקלה בשדה מוקשים ונעצרה. בשעה 16.00 הופיעה יחידה בריטית אחרת על הכביש. חילייה אספו את המשורייין הנטוש וגררוהו עימם.

בסיכום הקרב ציין מפקד הגוש, כי לא הצליח לקיים את ההוראה שלא להסתבך עם הלגיון. אמנם אנשינו נמנעו מלירות ישירות בלגיונרים וכיוונו את אישם אל הרכב שהוביל את הבלתי סדירים; אולם הלגיון הוא שליווה את השיירה והוא שהגן עליה. כן מציין מפקד הגוש שבמשך היום נורו על הגוש 150 פגזי תותח. חילופי האש עם הלגיון היו איפוא בלתי נמנעים. מי שנתן את ההוראה לתקוף את התחבורה הערבית בכביש חברון צריך היה להביא בחשבון גם את ההסתבכות הבלתי נמנעת עם הלגיון. אבדות האויב נאמדות בין 40 ל-50 לוחמים.

המטה הכללי הגיע לכלל מסקנה שיש להקפיד את הפעילות מגוש עציון, כדי למנוע הסתבכויות נוספות עם הצבא הבריטי ועם הלגיון. כתוצאה מכך נמנע הגוש מלפעול נגד התחבורה הערבית גם כאשר במסגרת פעולות תגמול על השמדת שיירת הדסה ליד שיח' ג'ראח ב-13 באפריל, נתקבלה הוראה מפיקוד המחוז לחדש את ההתקפה על התחבורה הערבית. בסופו של דבר בוטלה ההוראה, כדי לדחות ככל האפשר את העימות הצפוי עם הלגיון.

ואולם ב- 27 באפריל ירו הערבים על פטרול סיור של הגוש, ובתגובה על כך ירו אנשינו למחרת על אוטובוס ערבי ופגעו בשמונה נוסעים. ב- 28 באפריל קיבל הש"י ידיעה, לפיה יצאה משלחת מערביי חברון אל עבדאללה, והוא הבטיחם כי יגיב בכל הכח אם ישובו אנשי הגוש ויתקפו את התחבורה הערבית.

בליל 30/29 באפריל החלה ההתקפה לכיבוש קטמון בירושלים. שוב ניתנה הוראה לגוש למנוע מעבר תגבורת מחברון לדרום - ירושלים. לוחמי הגוש ביצעו הוראה זו בהצלחה מרשימה. טור גדול של בלתי סדירים הותקף ב- 30 באפריל. 15 מכוניות נפגעו והשיירה נעצרה. תגבורות לגיון וצבא בריטי שהגיעו למקום, פתחו באש מן המשוריינים. חילופי האש נמשכו כשעתיים. בסופו של דבר עברה השיירה, ורק המכוניות שנפגעו נשארו על הכביש. שירות האויר ערך במשך חודש אפריל 15 גיחות לגוש, מהן 12 גיחות אספקה, ושלוש לסיור והעברת נוסעים.

ב- 1 במאי שוב נחסם הכביש. הותקפו שיירה גדולה וכן מכוניות בודדות. הנוסעים ברחו ונטשו את המכוניות. הבריטים הגיעו מאוחר יותר והוציאו את המכוניות מן השטח. הם ירו על המנזר הרוסי ועל חירבת - סאויר בתותחים ובמקלעים. דו"ח מפקד הגוש מסכם: "התקפנו את תחבורת האויב ופגענו בשש מכוניות... פרט למספר משוריינים לא העיזה אף מכונית אחת לעבור בקטע הכביש הנמצא בשליטתנו".

הבריטים מסייעים לערבים עוד ב- 28 באפריל הודיע הש"י על כח משוריין של הלגיון שהגיע לחברון לשם התקפה על הגוש. ידיעה זו לא הרשימה את מטה המהוז, שדאג לאבטחת הפעולה בקטמון. הצלחת הגוש בשיתוק התחבורה בכביש חברון - ירושלים, עודדה את שאלתיאל להורות על ניתוק מוחלט של התחבורה בעורק זה. ב- 2 במאי פקד שאלתיאל לפוצץ את מעבירי המים ולחבל ברשת הטלפון. להוראה היתה משמעות חמורה, שכן דרך זו שהמשה את הצבא הבריטי ואת הלגיון כנתיב אספקה מן המחסנים בנגב ובסיני. מפקד הגוש ניסה לערער על הפקודה, אך מפקד המהוז עמד על דעתו.

בליל 3/2 במאי פוצצו מחלקת הפלמ"ח וחבלני הגוש מעביר מים גדול ושלושה עמודי טלפון. השטח מסביב מוקש. שיירה בריטית שהגיעה בשעות הבוקר מכיוון חברון, נאלצה לרדת מן הכביש ולעקוף את המקום דרך השדות. בשיירה בריטית שניה עלתה אחת המכוניות על מוקש ושני חיילים נפצעו. החיילים הבריטים פירקו את המוקשים והחלו בתיקון הכביש. מפקד הגוש סיכם את אירועי היום במברק למטה: "הצבא פילס היום מעבר דרך המחסומים שלנו. ניטו לעבור מספר מכוניות ערביות שהותקפו והוצאו לכלל פעולה. משורייני הלגיון הרעישו עמדתינו בתותחים במשך שעות. לא הרפינו".

במטה המהוז ביקשו עתה לרסן את הפעילות ושיגרו אזהרה לגוש. מפקד הגוש השיב במברק. ב- 3 במאי: "מבקש הגדרה למושג הטקטי לא להסתבך הרבה. פעולתנו הקדימה את הודעתך. הלילה נבנה מחסום של עשרות טונות של אבנים בכביש. כאן כבר לא יסעו". באותו לילה הונחו על הכביש שני מחסומים כבדים שהובאו במשאית מן הגוש והשטח סביב מוקש. שיירה ובה ארבע משאיות ערביות, מלווה בחיילים בריטים ולגיונרים, הגיעה מכיוון ירושלים למחסום הצפוני. השיירה נעצרה והליווי פתח באש על המנזר הרוסי. אותה שעה הגיעה שיירה של הלגיון מן הצד הנגדי אל המחסום הדרומי, וגם היא הצטרפה לאש. מאות פגזי תותח ואלפי קליעים נורו אל עמדותינו. הגוש השיב בפגזי "3. לבסוף פינו הבריטים את המחסומים והלגיונרים חילצו את המו. ניות התקועות.

הערבים זנחו את קטע הכביש המסוכן שבקרבת הגוש, והחלו עוקפים דרך בית - פאג'ר. משימת חסימת הכביש בוצעה בהצלחה, ואולם עד מהרה שילם הגוש מחיר יקר על התגרות זו. ב- 4 במאי נערכו כוחות לגיון ובלתי סדירים בסיוע יחידת שריון בריטית להתקפה על

המנזר הרוסי והגבעה הרוסית. ב- 08.00 הם פתחו בהפגזה שיטתית ומדוייקת על היעדים. עמדת מקלע בינוני המנזר נפגעה ישירות וכל אנשי הצוות נהרגו. בעמדות אחרות נפגעו כעשרה מאנשינו. כיתת תגבורת נשלחה מן הגבעה הצהובה ותפסה עמדות לאורך גדר המנזר. בסיון לפנות את הפצועים במכונית משורינית נכשל בשל האש העזה ורק פצועים אחדים פונו. לאחר כשעה נחלשה ההפגזה, ואז נתגלתה יחידה ערבית גדולה שהתקדמה עד מרחק של 100 מטרים מן האגף הדרומי של המנזר. מפקד כח המנזר, אברשה טריינין (אברהם טמיר), שנפצע בקרב, הורה על נסיגה. הפצועים פונו והכח נסוג לכפר - עציון. סמוך לשעה 10.00 בבוקר נכנסו הערבים אל המנזר.

בשעה 09.00 החלה הפגזת עמדתנו בחירבת - סאוור. בהפגזה זו הוצאו מכלל פעולה שלושה מקלעים. תגבורת הוחשה למקום. קרוב לשעת הצהריים ניסתה יחידה ערבית לעלות על החירבה, ונהדפה. בשעה 16.00 נתחזקה ההפגזה. השתתפו בה שישה משוריינים של הלגיון. פלוגה ערבית מוגברת התקדמה בחיפוי אש הרחק עד למרחק 50 מטרים מעמדותינו. אנשינו פתחו באש עזה ושברו את ההתקפה. כיתת תגבורת נוספת, שהגיעה מעין - צורים, השתתפה אף היא בהדיפת ההתקפה. אבודותינו כאן היו הרוג אחד ושישה פצועים.

גיזרה שלישיית של ההתקפה היתה מדרום לכפר - עציון, בעמק הברכה. כאן החלה ההפגזה על עמדותינו בשעה 10.00 בערך. משורייני הלגיון התקדמו תוך כדי אש, ובצמוד להן שתי פלוגות רגלים. הם הצליחו לעלות על גבעת המוכתר, מצד מערב, וזו פונתה כאשר כל אנשינו נסוגו לכפר - עציון. מגבעת המוכתר המשיכו הערבים להתקדם לכיוון כפר - עציון, תוך כדי הפגזה כבדה. עמדות רבות שלנו נפגעו קשה, כיוון שהיו חשופות לאש האויב. בשעה 14.00 הגיעו הערבים עד לשדה המוקשים ונעצרו. רבים מהם נפגעו באש המקלעים והמרגמות. ההתקפה נשברה והערבים נסוגו אל המנזר הרוסי. בקרב זה היו לנו שבעה הרוגים וכ- 20 פצועים. אבודותינו באותו יום היו 12 הרוגים ו- 27 פצועים. בנסיגה מן המשלטים אבדו לנו שני מקלעים, שתי מרגמות "2", שני תת-מקלעים. גם לערבים היו אבודות כבדות; על פי הערכה - כ- 70 נפגעים. עם רדת הערב, יצא פטרול סיור של המנזר הרוסי ומצא אֶתוֹ נטוש. במשך הלילה הועברו למנזר ארבע כיתות שהתבצרו במקום, בפיקודו האישי של מפקד הגוש, משה (מוש) זילברשמידט.

הפעולה הצבאית הבריטית וזו של הלגיון, ב- 4 במאי, באה בתגובה ישירה על חסימת כביש חברון. על כך מעיד קצין הלגיון שהשתתף בהתקפה על הגוש:
"לאחר שבשבוע הראשון של מאי החלו היהודים לתקוף את תחבורת הלגיון הערבי ובאחת ההתקפות נהרגו שישה לגיונרים ורכבם צָלָה באש, וכך תקפו היהודים רכב צבאי בריטי, - הוחלט, על כן, להעניש את היהודים ולהחריב את עמדותיהם השולטות על הכביש. הכוונה היתה להכריח את היהודים לסגת אל כפריהם. באותו זמן לא הוצג כיבוש הגוש כיעד".
לדעתו של אותו קצין, הפעולה לא השיגה צל מטרחה, כיוון שהיהודים נותרו בעמדותיהם והצליחו להסב אבודות קשות לתוקפים.

"הבריטים הסתפקו בירי טנקים מרחוק ואבודות אנשי הלגיון היו קלות. אולם אצל הערבים הבלתי סדירים הגיעו האבודות לממדים של שחיטה. תריסרים רבים של פצועים גונחים וזועקים נאספו במשך שעות מכל שדות הקרב. לאחר קרב זה, מספר אותו קצין, נתקבלה במפקדת הלגיון החלטה לחסל את גוש עציון.

על פי עדותו של מפקד הגוש, מוש זילברשמידט, נסתיע האויב בתגבורות שזרמו כל היום מן הכפרים הסמוכים; מספר התוקפים עלה על אלף. האויב הצליח להדוף את הלוחמים מן המנזר ומגבעת המוכתר, כיוון שלרשותו היו תותחים ושריון. דיוק האש שלהם היה מפתיע. לגוש לא היה נשק נגד טנקים שיכול היה לספק תשובה נאותה לכלי הלחימה של האויב. לוחמי הגוש לא הכינו עצמם לעמידה מול נשק זה, והם הצליחו לעמוד נגדו ולקיים את הקשר בין היחידות רק הודות לאומץ הלב הבלתי רגיל שגילו האנשים. גם הביצורים נתגלו כבלתי

יעילים מול נשק כבד. אילו היה האויב ממשיך בלחצו היה מתפתח מצב חמור, עד כדי התמוטטות. הגוש היה זקוק לנשק יעיל, לתגבורת ולתחמושת נוספת. יום נוסף של לחימה היה משאיר אותם ללא כדורים. אש המרגמה "3 היתה יעילה: אך מה יכולה מרגמה אחת לפעול כנגד עשרות קנים ארטילריים. עם ערב נותרו לנו רק שמונה פגזים.

אילו היתה הפיקוד העליון מסיק מיד מתוצאות הקרב של ה-4 בלאי מהם סיכויי הגוש מול התקפה צבאית מלאה - היה מורה על פינוריו והעברת כל הלוחמים והנשק לירושלים, כאשר הדרך עודנה פנויה. בגוש היו באותה שעה שבע משאיות ושישה משוריני סנדוויץ'. בפסע פתע לילי ניתן היה לעבור ללא תקלה, ואולם הדוקטרינה השלטת אצלנו היתה, שיש להחזיק מעמד בכל נקודת ישוב. עקרון מקודש זה בוטל ב-14 במאי, ולמפקדי הכוחות ניתנה רשות להניעם על פי שיקולים טקטיים. ואולם ב-14 במאי כבר לא היה הגוש קיים.

הקרב האחרון

ב-5 במאי שוב התקיפו אנשינו את התחבורה הערבית על הכביש. בדו"ח חשמונאי נכתב: "הלגיון הרעיש את עצדת אנשינו בתותחים. ערבים שעסקו בפינוי המכוניות המזטלות על הכביש, עלו על מוקשים שנזרעו על ידי אנשינו". לאחר פעולה זו הסכים שאלתיאל לבקשת מפקד הגוש להפסיק את הפעולות נגד התחבורה הערבית, ולאפשר לגוש להתארגן לקראת הפלישה הצבאית הצפויה.

על הגוש העיקה בעיית פינוי הפצועים הרבים. המקרים הקשים פונו במטוסים ב-5 במאי, אך רבים אחרים נותרו בגוש. ביומיים הבאים לא הגיעו מטוסים. ב-8 במאי הגיע מטוס שהשליך שלושה מטעני תחמושת. ב-9 במאי נחת מטוס כדי לאסוף טייס שנחת ונחבל בקרבות הקודמים. לאנשי הגוש נאמר, כי בשל העומס העצום על שירות האויר הקטן, יחולו עיכובים בפינוי הפצועים ובהנחת נשק ותחמושת לגוש. ידיעה זו השפיעה קשה על מורל הלוחמים. מפקד הגוש אסף את אנשיו והסביר להם כי הם עומדים בפני מבחן גורלי ויהיה עליהם להלחם ברוח לוחמי מצדה. הכל עסקו בקדחתנות בביצורים, בניית עמדות, הנחת שדות מוקשים. כל המשלטים שהוחזקו על ידי אנשי הגוש לפני ה-4 במאי נתפסו מחדש.

ב-6 במאי נראו קצינים במדים בריטיים (היו אלה קציני הלגיון) עורכים סיורים ליד הכביש וסוקרים את דרכי הגישה אל הגוש. רועים ערבים הובילו עדרי צאן גדולים דרך השדות בקרבת חירבת-סאוור, כנראה בכוונה לטהר את שדות המוקשים של הגוש. מפקד הגוש דיווח: "אתמול והיום קציני השריון של האויב סיירו באזורים הסמוכים לעמדותינו, למדו ומיפו את הקרקע. אנו מניחים שזוהי הכנה להתקפה מחודשת, שתיערך על ידי שריון האויב. השגחנו בעדרים הרועים בשכונתנו מתוך כוונה לגלות את שדות המוקשים שלנו. נשק נגד טנקים צריך להישלח לגוש ללא דיחוי. אוירונים אינם מגיעים. רזרבות התחמושת שלנו דלות מאד."

הלגיון הערבי לא המתין עד ל-15 במאי. ההתקפה המכרעת לכיבושו של הגוש נערכה ב-12 במאי, לאחר שבוע של שקט. גלאב פחה מסביר מדוע הקדים הלגיון את התקפתו: "במחצית הראשונה של מאי הודיעו לנו הבריטים שעלינו לקבל אספקה ומכוניות ממצרים. השיירה שלנו היתה צריכה לחזור ב-13 במאי. היהודים מצידם שבו וסגרו את הדרך ופלושו לאזורים ערביים. משום כך החלטנו להרחיק את המושבות היהודיות לפני שהם משמידים את השיירות שלנו. יומיים לפני גמר מהנדט התקיף הלגיון על ידי שתי פלוגות, בסיוע ארבע מרגמות "3".

עבדאללה אל תל, הנלטה לייחס לעצמו את רוב יוזמותיו הפוצלחות של הלגיון, מוסר גירסה אחרת: "ב-10 במאי הטיל על חפמת מאהר, מפקד פלוגה 12 של הלגיון שחנתה בחברון, ליזום הסתבכות עם הגוש ולבקש אחר כך תגבורת מן הלגיון. ואולם גם על פי גירסתו של אל תל, מפקדת הלגיון היא שהורתה על המתקפה כנגד הגוש, ולאור ההכנות המוקדמות של מפקדי הלגיון כבר ב-6 במאי, נראית גירסתו של גאלב אמינה יותר.

בהתקפה על הגוש השתתפו שתי פלוגות של הלגיון - הפלוגה ה-12 מחברון, ופלוגה שהורכבה ממחלקות עקבות של הגדוד ה-5. על פי דיווחי הגוש השתתפו בהתקפה כ-20 כלי רכב משוריינים, מהם שישה נושאי תותח 2 ליטראות (משורייני קרב), כמה זחל"מים ומשורייני סנדוויץ' נושאי מקלעים, שלל קרב נבי דניאל. סוללת מרגמות "3 נתנה אש מסייעת.

כנגד המשוריינים והמרגמות יכול היה הגוש להעמיד רובה נגד טנקים אחד, שני פיאטים, ומרגמה אחת "3. גם מצבת הכח הלוחם קטנה, כתוצאה מקרבנות אפריל-מאי. עבודת הביצורים היתה שטחית, כיוון שלא ניתן היה להתגבר על שכבת הסלע ללא פיצוצים, ואת חומר הנפץ הועידו לחימוש המוקשים שהונחו לפני העמדות.

ההתקפה על הגוש נפתחה ב-12 במאי בשעה 04.00, בהפגזה כבדה על הגבעה הרוסית, על כפר - עציון ועל חירבת - סאוור. הירי בא מן הכביש הראשי, מבית עומר ומגבעת המוכתר. מחלקת חי"ש שעסקה בביצור גבעת המוכתר כאשר החלה ההפגזה, נסוגה לעבר כפר - עציון בפני כח של שלושה משורייני קרב ופלוגת רגלים מצבא ההצלה שנעה מאחוריהם. כיתת פלמ"ח הוזנקה לשטח מת במרחק כ-150 מטרים מגדרות הכפר, כדי לחסום את חדירת המשוריינים. אש המרגמה והמגינים בכפר עצרה את התקדמות המשוריינים.

בבנין המנזר ובגבעה הרוסית נמצאו 40 לוחמים בפיקודו של צבי בן - יוסף. הם ספגו הפגזה עזה מתותחי המשוריינים והמרגמות. שמונה מחלקות - שלוש של הלגיון וחמש של צבא ההצלה - התקדמו אל הגבעה ממזרח ומדרום, בליווי המשוריינים, שהתקרבו והפגזו מקרוב את עמדות המקלעים שלנו. התפתח קרב מגע, שבו הופעלו רימוני יד. שתי עמדות מקלע שלנו הוצאו מכלל פעולה, ונהרגו בהן לוחמים; חלקן נתפסו בידי הערבים. חוטי הטלפון נותקו ולא היה עוד פיקוד מרכזי. אף על פי כן הצליח בן - יוסף לנהל קרב נסיגה, תוך לחימה על הטרסות. בשלב זה הופיע מוש, מפקד הגוש. הוא נפצע בראשו, אך המשיך לפקד וניסה לעצור בעד הנסיגה. אולם אל מול המשוריינים העולים, פקד אף הוא על נסיגה מהירה. עמדת מכונת ירייה בדרום הגבעה הצליחה לשבור את המגדה. הלוחמים עברו מיד לעמדה חלופית והצליחו לפגוע בהתקפה צפונה והחלו להפגז את המגדה. הלוחמים עברו מיד לעמדה חלופית והצליחו לפגוע בגל שני של התוקפים. עתה נאלצו לסגת בעצמם, כיון שנשארו לבדם על הגבעה. הם זחלו בתעלה, אך נעצרו על ידי אש שנורתה ממרפסת המנזר, לשם חדרו הערבים, הציבו מקלע ופתחו באש יעילה על הנסוגים. מוש נפצע שנית בצרור ונהרג. הוא עוד הספיק להזיז עצמו אל דופן התעלה, כדי לאפשר לחבריו לעבור. גם צבי בן - יוסף נפגע ונהרג. את מקומם תפס יהודה פייסט בן ה-17, שחיפה במקלעו על נסיגת חבריו, עד שנפל חלל. הקרב בתעלה נמשך כחצי שעה. מתוך 10 לוחמים רק שלושה הצליחו להיחלץ ולהגיע דרך ואדי שאהיד למשואות-יצחק.

בחירבת סאוור החזיקו 18 לוחמים. הם ירו מן האגף על הכח שתקף את הגבעה הרוסית והופגזו מיד על ידי שלושה משורייני קרב. הטלפון נותק והקשר בין העמדות נעשה באמצעות רצים. פלוגת לגיון וכח של בלתי סדילים שמנו כ-200 איש, עלו מאחורי המשוריינים על חירבת סאוור. בינתיים הגיעה לחירבה כיתת תגבורת, שנשלחה מגבעת העץ. הערבים תקפו את החירבה גלים גלים בחיפוי של המשוריינים, אך נהדפו באש המגינים. המשוריינים הגבירו את אישם בנסיון לאתר את העמדות ולהרוס אותן. המפקד, אהרון אנגרס, נהרג מפגיעה בראשו, המשוריינים ביצעו תנועת איגוף מהירה ותפסו עמדות לאורך הדרך הפנימית המחברת את החירבה עם גבעת העץ. בשעה 09.30, לאחר ארבע שעות לחימה, ניתנה פקודת הנסיגה. הלוחמים זחלו לאחור, כשהם נוטלים עימם את כל הפצועים ואת נשקם. רק גופותיהם של שני הרוגים נותרו במקום.

עם כיבוש המנזר, הגבעה הרוסית וחירבת סאוור, פנו הערבים להשתלט על עמדת המחבר בין כפר - עציון ושאר ישובי הגוש. היה עליהם להתגבר על ארבע עמדות - גבעת העץ,

מזרחית לצומת, חירבת - זכרייה, ליד מסעף רבדים - עין צורים, הגבעה הצהובה, השולטת על הצומת ממערב, ועמדת הסלע, ליד מסלול התעופה, בדרך לכפר - עציון.

ראשונה בתור היתה גבעת העץ, שהוחזקה בידי כיתה מוגברת של חי"ש, עם פיאט ומרגמה "2. הקפד במקום היה מרדכי דיקסלר, אשר קיבל את הפיקוד על הגוש לאחר נפילתו של מוש ופציעתו של אברשה. הוא לא יכל היה לשלוט ממקומו, על הנעשה בגוש כולו, אך הצליח לתאם את פעולת העמדות בחירבת - סאויר, גבעת העץ וחירבת - זכרייה. על פי פקודתו שוגרה התגבורת לחירבת סאויר והוא שפקד על הנסיגה משם. את הכח שנסוג מחירבת - סאויר, פיצל בין חירבת - זכרייה, הגבעה הצהובה וגבעת העץ.

בשעה 10.00 נתחזקה ההפגזה על גבעת העץ. עמדות נפגעו. המגינים צלפו על המון ערבים שהתקדמו לאיטם. כעבור כמחצית השעה הופיעו שלושה משורייני קרב בטווח קצר, ומאחוריהם כח רגלי גדול. הדו - קרב בין הפיאט והמשוריינים היה קצר. שתי פצצות של הפיאט החטיאו. ביריה השלישית יצא הפיאט מכלל פעולה. שוב לא היה אפשר לעצור את השריון. ניתנה פקודת נסיגה אל הגבעה הצהובה. המקלען עזריאל סנדרוביץ חיפה על הנסוגים עד שנפל.

בגבעה הצהובה היה מרכז הקשר הטלפוני של הגוש, שם הוצבה מרגמה "3 ומכונת יריה, המרגמה ירתה כבר 50 פגזים ונותרו עוד 10. חוטי הטלפון נותקו והקשר קויים על ידי רצים. כאשר ראו מגיני הגבעה הצהובה את המשוריינים עולים על גבעת העץ, מיהרו ונסוגו צפונה אל חירבת - זכרייה. הלוחמים שנסוגו מגבעת העץ מצאו את הגבעה הצהובה נטושה. דיקסלר פקד להמשיך בנסיגה, בואדי המוליך לרבדים, לשם הגיעו סמוך לשעת הצהריים. בשעה 11.00 היתה תמונת המצב דלקמן: השריון הערבי על גבעת העץ. הצומת הפנימי נתפס בידי הערבים והגוש בותר לשני חלקים. בחלק הצפוני - חירבת - זכרייה, רבדים ועין - צורים; בחלק הדרומי - כפר - עציון, גבעת הסלע, משואות - יצחק. הדרך המחברת את כפר - עציון עם משואות - יצחק נשלטה אף היא באש הערבים. הערבים נאחזו בקצה מסלול התעופה, ובכך נותק גם הקשר האוירי. הפיקוד המרכזי של הגוש התפורר. מוש נהרג. סגנו, אברשה פצוע. דיקסלר נמצא בחלק הצפוני. על הגנת כפר - עציון פיקד יעקב אלטמן, מי שהיה מפקדו של הגוש לפני פרוץ הקרבות. נשק חשוב ננטש ואבד בשעת הנסיגה - שלושה מקלעים, שתי מרגמות "2 ורובה נ"ט.

ההפגזה על היושבים נמשכה, והערבים ריכזו את כוחם להתקפה על כפר - עציון. עוד בשעות הבוקר הועברה מחלקת הפלמ"ח ממשואות - יצחק לכפר - עציון. בכפר היו 160 מגינים, מהם 25 בנות. הנשק שברשותם כלל פיאט אחד, שתי מרגמות "2, מכונת יריה ושישה מקלעים. מוקש חשמלי הוטמן על יד השער. הגישות אל הכפר מוקשו. עם תחילת הקרב יצאה כיתה של 13 איש ממשואות - יצחק ותפסה עמדות על גבעת הסלע המאבטחת את הקשר בין כפר - עציון למשואות - יצחק. חשיבותו של תוואי זה עלתה במיוחד לאחר שננטשה הגבעה הצהובה. מכפר - עציון יצאו מברקים נואשים ותכופים אל פיקוד המחוז והפיקוד העליון, בדרישה לסיוע מן האויר. בשעה 14.30 החזיר מפקד המחוז מברק: "משואות, רבדים, עין - צורים צריכים לארגן כח להתקפה אגפית לנסות לשבור את טבעת האויב ולהתחבר עם כפר - עציון." בגוש כבר לא נמצא הפיקוד שיהיה מסוגל להוציא לפועל התקפת נגד מעין זו, וספק אם ביחסי הכוחות והנשק בין שני הצדדים היה לנסיון כזה סיכוי. מטוסים שלנו הגיעו לזירה החל בשעה 14.20 ושיבשו בצליפותיהם את היערכות האויב.

לקראת 17.00 יצא טור שכלל שלושה משורייני קרב, משורייני סיור ואוטובוס משורייני, ממסלול התעופה לעבר הכפר. חיילי הנדסה עם מגלי מוקשים נעו לפני הטור. בטווח של 400 מטרים מגבעת הסלע נפתחה עליהם אש אגפית מן הגבעה והם נסוגו. שלוש פעמים ניסה הטור להתקדם, ובכל פעם נהדף לאחור. צוות מרגמה "2 הצטיין במיוחד בפגיעותיו. הוא הוציא מכלל פעולה מרגמה "3 של האויב. עד רדת החשיכה נמשכו ההפגזות והצליפות, אך לא חודשה ההתקפה על הכפר. שני הצדדים עסקו בהכנות לקראת יום המחרת. במשך היום היו לנו 61 נפגעים. 24 הרוגים ו - 37 פצועים. מטוסינו הצניחו תחמושת, אך כל המצנחים נפלו

או בשטח הפקר, מחוץ להישג ידם של אנשי הגוש.
עבדאללה אל תל מספר, כי הובהל באותו לילה על ידי גלאב, שהורה לו מיד לצאת לגוש
עציון ולקבל את הפיקוד על הכח התוקף. לגלאב לא היתה תמונה ברורה על המצב והוא היה
מודאג. אל תל הגיע לזירה ב- 13 במאי בשעה 04.00. הוא הביא עמו תגבורת של שתי מחלקות
רגלים. וכך תיאר את המצב ששרר ברגע בואו: "החיילים והבלתי סדירים יורים ללא הבחנה
וללא מטרה. הכוחות ערוכים ללא תוכנית. כפר - עציון מוקף מכל הצדדים והחיילים
והמשוריינים יורים איש על רעהו. המפקד יושב במכונת האלחוט במרחק שלושה קילומטרים
ממקום הקרב." אל תל אסר על ירי אש ממערב; הוא ריכז כח בגודל פלוגה לפריצה בגיזרה צרה
בצפון - מזרח, ובכיוון זה ריכז גם את אש הנשק המסייע ואת התקדמות השריון.
עם רדת החשיכה הגיעה לכפר - עציון כיתה מוגברת ממשואות - יצחק. כיתה זו נועדה
לבצע גיחות לילה, כדי לתפוס את הגבעה הצהובה או לפגוע בשריון. אולם, יעקב אלטמן,
מפקד הכפר, התנגד ליוזמה זו. הוא סבר כי הגבעה הצהובה נמצאת בתחום אחריותם של אנשי
הגוש הצפוני. על כן הוחלט לתגבר את הכח המחזיק את גבעת הסלע. כן הוחלט להעביר את
הפצועים קשה מכפר - עציון למשואות - יצחק. הועברו 35 פצועים. בינתיים חזרה לכפר -
עציון כיתה הפלמ"ח שנותרה בין הכפר לבין אגף המוכתר והסתתרה שם במשך היום. הונחו
חמישה מוקשי נ"ט על דרך הגישה לגבעת הסלע. בשעה 23.00 הופיע מטוס קל, שהודרך באלחוט
מחירבת - זכרייה והטיל שלוש פצצות על השטח הערבי.
ההרס בכפר - עציון היה גדול. כל הבנינים נפגעו, וכמה מהם התמוטטו. מיס היו רק
בבריכה. הקשר הטלפוני בין העמדות נותק. בצריף שהפך מתבן פרצה דליקה וזו בערה כל
הלילה. המגינים היו תשושים, צמאים ורעבים. במשך הלילה רצו המברקים בין הגוש לבין
ירושלים. כמה מתושבי הגוש, שנמצאו בעיר והצליחו לעיין במברקים הנואשים שהגיעו מן
הגוש, פנו אל מטה מחוז ודרשו להשיג שביתה נשק מיידית או רשות להכנע. במטה השיבו כי
ההחלטה על כך היא בידי הפיקוד העליון. מן הפיקוד העליון הגיעה הודעה כי עם שחר יקבל
הגוש סיוע אוירי רציני. מטה המחוז קיבל הוראה לפנות אל הצלב האדום ולתבוע שביתה נשק
זמנית לשם הוצאת הפצועים.
מטוסי שירות האויר אכן הגיעו עם בוקר, ובמשך כל שעות היום הטילו פצצות, צלפו,
ואף ניסו ללא הצלחה להצניח תחמושת. אך הם לא יכלו לקיים נוכחות רצופה מעל לשדה
הקרב, ועל כן לא יכלו להשפיע על תוצאותיו.
התקפת הלגיון חודשה עם שחר בהרעשה כבדה. הערבים סגרו על הכפר בטבעת ברזל.
משוריינים ירו מגבעת המוכתר, מן הגבעה הרוסית ומגבעת העץ. ההסתערות הראשונה באה
מכיוון הגבעה הרוסית בשעה 05.30. היתה זו פעולת הסחה. בשעה 06.00 ניסו שני
משוריינים להתקדם מכיוון גבעת העץ. הם נתקלו באש מגבעת הסלע ונסוגו. גם נסיון חוזר
שלהם הוכשל.
לאחר מברק נמרץ מכפר - עציון הגיעו בזה אחר זה ארבעה מטוסים. שלושה השליכו פצצות
ורביעי השליך תחמושת למרגמה ולמקלעים. מפאת האש שניתכה עליהם לא הנמיך המטוס דיו
והמשלוחים נפלו מחוץ להישג ידם של המגינים. משום מה נראו מטוסים אלה לגלאב כמצניחי
תגבורת והוא טוען כי "בזמן הקרב הצניחו היהודים חיילים".
בשעה 07.30 חודשה ההתקפה. הכיתה שעל גבעת הסלע השגיחה בצפון גדול של רגלים
מצבא ההצלה שהסתננו מן הגבעה הרוסית לעבר מטע תאנים המשתרע עד לשער המשק. ב- 08.45
נשמעה תרועת חצוצרה והערבים הסתערו בהתלהבות. אש אגפית עזה ניתכה עליהם מעמדות גבעת
הסלע. רבים נפגעו. ההתקפה נשברה והתוקפים נסוגו בבהלה לגבעה הרוסית. הלוחמים בגבעת
הסלע נהנו לפי שעה מן העובדה כי עמדתם לא נתגלו ולא הופגזו קשה מדי.
בשעה 09.00 נראה טור של שישה משוריינים, מתקדם לאורך הדרך הפנימית לכפר - עציון.
באש מגבעת הסלע נוקבו צימיהם של שני משוריינים והטור נסוג. משורייין שלישי נפגע

בפגז מרגמה "2 והוצא מכלל פעולה. הקרב עם המשוריינים נמשך כשעתיים. בשעה 09.30 הופיעו שלושה מטוסים בזה אחר זה. הראשון הפציץ את הגבעה הרוסית, השני פגע בריכוז ערבי על גבעת העץ, והשלישי נפגע בקליעים שנורו מן הקרקע. טייסו נפצע ובקושי חזר לבסיס. בשעה 10.30 חודשה הסתערות הרגלים, שיצאו מן הגבעה הרוסית דרך ואדי שאהיד אל מטע התאנים. ליד גדר המטע שוב נקלעו לאש מדוייקת מגבעת הסלע. האש הצמידה אותם אל הקרקע, ולאחר כמה נסיונות נואשים להתקדם נסוגו שוב אל הגבעה הרוסית. אלא שעתה נתגלו עמדות גבעת הסלע לאויב ואש כבדה של תותחים ומקלעים ניתכה עליהן. בחיפוי אש זו התקדמו שריוני האויב על הדרך הפנימית והגיעו עד מרחק 150 מטרים מן הכפר. בכל זאת הצליחו מגיני הכפר והלוחמים על גבעת הסלע לפגוע בשלושה משוריינים ולהדוף את הטור המסתער חזרה לגבעת העץ.

בשעה 12.45 נערכו הערבים להתקפה המכרעת. על גבעת העץ רוכזו 20 משוריינים. אלה התפרסו בחזית רחבה וכיסו באישם את גבעת הסלע. הלוחמים על הגבעה הודיעו כי אינם יכולים להחזיק מעמד באש התופת וביקשו רשות לסגת. זו ניתנה להם, והם נסוגו ברגע האחרון לפני שהשריון הסתער עליהם, לכיוון משואות - יצחק. קרוב למשואות הבחין בהם טייס שלנו, שחג אותה שעה מעל השטח. הוא סבר שהם ערבים והשליך עליהם פצצה. למזלם לא נפגעו. עם נטישת גבעת הסלע לא היה עוד מכשול על דרכו של כח הרגלים הערבי, שהתקדם מן הגבעה הרוסית והצטרף אל טור השריון שהגיע עד לשערי הכפר. אותו זמן הגבירו הערבים את הלחץ על העמדות הדרומיות של הכפר. המגינים בעמדות אלה רותקו למקומם ולא יכלו לתגבר את העמדות הצפוניות שפעלו נגד המאמץ העיקרי של האויב. המשורייין הקדמי הגיע עד השער, עקר אותו ממקומו ופרץ לחצר. המוקש החשמלי הופעל, אך לא התפוצץ. הלוחמים בעמדה ליד השער השליכו על המשורייין הפורץ בקבוקי מולוטוב ואילצוהו לסגת. אש עזה ניתכה על העמדה. שלושה מגינים נהרגו והאמדה שותקה. שני משוריינים פרצו עתה אל חצר המשק. אותה שעה 13.30, הודיע מפקד המחוז ליגאל ידין במטה הכללי: "נפסק הקשר עם גוש עציון."

כניעת גוש עציון

מפקד הכפר, יעקב אלטמן, פקד לשרוף את המסמכים, להשמיד את המשדר, להניף דגל לבן מעל בנין המפקדה ולהפסיק את האש. פקודה זו הגיעה רק לעמדות הצפוניות. העמדות האחרות המשיכו להחליף אש עם המוני ערבים שנהרו מכל העברים. רק לאחר שראו דגל לבן מונף על הגבעה הרוסית בתשובה לדגל שהונף בכפר - עציון, התקשרו עם אלטמן, ועל פי הוראותיו הפסיקו את האש. מצב ביניים זה, שבין הנפת הדגל הלבן לבין הפסקת האש המוחלטת בצידנו, נמשך כעשר דקות. גם בצד הערבי לא הופסקה האש בבת אחת. חיילי הלגיון נשמעו אמנם לפקודתו של אל תל, שהורה לקבל את הכניעה, אולם הבלתי סדירים בחלק המערבי והדרומי, המשיכו בירי. הפ פרצו לתוך הכפר ומיד החלו בביזה. אברהם פישגרונד, שהיה מוכר לערביי הסביבה, יצא מבנין המפקדה בידיים מורמות, כדי לנהל משא ומתן על כניעה, אך נורה מיד ונהרג. המגינים התרכזו ברובם ליד בית הספר, שם הניחו את נשקם וחיכו למפקדים הערבים, כאשר דגלים לבנים מונפים על הבנינים סביב. לגיונרים ואנשי צבא ההצלה הגיעו אליהם, פקדו עליהם לשבת ואחר כך לקום ולהרים את ידיהם. מאי - שם הגיע צלם אשר צילם את הנכנעים. מיד לאחר הצילום התקרב משורייין סיור ופתח עליהם באש. הערבים שעמדו מן הצד הצטרפו מיד לירי והשליכו רימונים. רוב העומדים נפגעו במקום. אחדים ניסו לברוח, אולם נתפסו והומתו. המון ערבי התנפל על הפצועים ועל הנותרים ושחט אותם. כ- 50 איש נמלטו אל מרתף המנזר הגרמני. היה להם נשק והם הפעילו אותו. הערבים השליכו פנימה רימונים לרוב וכולם נפגעו. אחר כך פוצץ הבנין וקבר את כולם תחתיו.

רק ארבעה מגינים, שלושה בחורים ונערה אחת - מתוך 113 לוחמי כפר - עציון, הצליחו

להימלט. שני לגיונרים שתפסו את הנערה בתעלה ליד בית הספר, סחבוה לחורשה כדי לאונסה, אך הסתלקו כאשר קצין בלגיון פתח עליהם באש. אותו קצין עבר אחר כך בחצר והמית כל פצוע יהודי שמצא. הקצין הביא את הנערה למפקדת הלגיון, שם נלקחה בשבי. אחד הבחורים הצליח להסתתר בשטח, ועם לילה הגיע למשואות - יצחק. שני הבחורים הנותרים ברחו לחורשה, אך נתפסו בידי ערבים שרצו להורגם. ערבי זקן הגן עליהם והביאם למפקדת הלגיון. במהומה הרצחנית נפגעו גם כמה ערבים, מהם בידי ערבים ומהם בידי יהודים שהתגוננו. אחד הניצולים, יצחק בן - סירה, הובא בג'יפ לקרבת המנזר הורסי, שבו ישבו שני קצינים של הלגיון, קפטן חיכמת בק ומייג'ר (שלא זוהה). בן - סירה פנה אל המייג'ר ושאל מדוע יורים באנשים שנכנעו. על כך השיבו לו שהיהודים ממשיכים להלחם. זו גם הגירסה שמביא אל תל בספרו: "הלוחמים בפיקודו של נוואף אל ג'אבר, פרצו את שדות המוקשים של הישוב, כשאחריהם באים הלוחמים הבלתי סדירים והמוני אזרחים מאזור חברון. הלוחמים היהודים שנותרו המשיכו להתגונן בעמדה מבוצרת. חיילינו נאלצו להרוג את כולם. לא לקחנו בשבי, אלא שלושה אנשים." אל תל מודה אפוא שההרג בכפר - עציון בוצע בידי חיילי הלגיון, וההמון הערבי שהצטרף אליהם. לאחר זמן ניסו מפקדי הלגיון לרחוץ בנקיון כפיהם ולהטיל את אשמת ההרג על הבלתי סדירים. אולם מן העדויות של הניצולים ברור כי ההרג לא התחיל אלא לאחר שהשתקה האש, והמגינים התקבצו ליד בית הספר (המנזר הגרמני לעבר). "באותה שעה השתרר שקט יחסי", מספר אחד הניצולים, "רבים מן החברים, שהגיעו מן האלדות אל הרחבה שליד המנזר הגרמני, האמינו כי הענין יסתיים בכי טוב. - - - למקום הגיעו הערבים הראשונים. הם פקדו לשבת ואחר כך לקום ולהרים את הידיים. אחד הערבים שהגיע למקום כיוון מולנו תת - מקלע טומי ושני רצה לזרוק רימון; אבל אחרים לא נתנו לשניים לבצע את זממם. זו היתה לנו הוכחה נוספת שיקחו אותנו בשבי, הופיע צלם בלבוש אירופי, חבוש כפייה לבנה וצילם אותנו". רק אחר כך נכנסו משורייני הלגיון לפעולה ופתח באש על השבויים חסרי המגן. הלגיון הוא שהיה אחראי לטבח בשבויים. עדות מקיפה על כך מספק קצין מחלקת השריון של הלגיון, הטוען כי קיבל פקודה באלחוט להרשות לפלאחים לגמור עם היהודים. הוא מייחס הוראה זו לקולונל הבריטי. אך אין לתת אמון בגירסה זו, אלא בחלקה הראשון, לאמור: שניתנה הוראה ממפקד הלגיון במקום, אולי אל תל בעצמו, לחסל את מגיני כפר - עציון.

משלחת בראשות הרב גורן, שיצאה לכפר - עציון לאסוף את עצמות החללים שלא נקברו, מצאה רק גוויות ספורות בעמדות הלחימה. רוב הגוויות נמצאו ליד המנזר הגרמני, שם נתקבצו לשם כניעה, ובחלק הדרומי של הכפר, לשם ברחו לאחר שהחל ההרג.

בזכרונותיו משתבח אל תל ארוכות, באבירות שנהג הלגיון בשבויי העיר העתיקה. בבואו לתאר את שהתרחש עם סיום הקרב על כפר - עציון הוא מסתפק בטיעון כוזב, הקובע כי כל היהודים נהרגו בידי חיילי הלגיון, משום שנלחמו עד הסוף בעמדותיהם המבוצרות. אל תל גם טורח להמציא לעצמו אליבי אישי. הוא בותב: "פעולתנו זו נסתיימה ב - 13 במאי, בשעה 12.00 בצהריים. בעקבות הנצחון חזרתי מיד ליריחו". אך ההתקפה המכרעת על הכפר החלה רק ב - 12.45, ועבדאללה אל תל היה כנראה אותו מייג'ר שישב בג'יפ עם אחד מקציניו ואליו פנה בן - סירה בשעה 14.00 בערך בשאלה בדבר הטבח בשבויים.

גם מפקד הלגיון, גלאב פחה, מתנער בזכרונותיו מן האחריות לטבח בכפר - עציון ומוטר גירסה מטושטשת: "כל ארבעת הישובים נכבשו, וחיל המצב שלהם הועבר לעבר - הירדן. הלגיון הערבי טיפל בכולם כשבויי מלחמה. רק נסוג הלגיון, שדדו הכפריים מאזור חברון את המושבות היהודיות ולא השאירו אבן על אבן. המושבות האלה היו תוקפניות, שאילצו את הערבים במתכוון למעשי תגמול."

גם הבריטים, שהיו ממונים עדיין על הלגיון, מיהרו להתנער מהאחריות לטבח. מברקו של שאלתיאל לדיין בשעה 16.45 אומר: "נורמן (קצין המודיעין של הבריגדה השניה - י.ל.)

מסר להרצוג שהחל מהיום הלגיון לא נמצא יותר תחת פקודת הצבא הבריטי. נורמן הוסיף
שהלגיון עזב את עציון בשעת הצהריים". שלושתם - אל תל, נורמן וגם גלאב משתדלים
להוכיח שהלגיון עזב את כפר - עציון לפני השחיטה. אך טענתם איננה עומדת במבחן העובדות.

סופו של הגוש

עם נפילת כפר - עציון הוכרע גורלו של הגוש כולו. שקט מאיים ירד על האזור. בישובים
עקבו במתיחות אחר התנועה של הרכב הערבי היוצא מכפר - עציון. מרחוק נראו משאיות מלאות
רהיטים וציוד ואחריהן טור של הלגיון העוזב את הכפר ויוצא לכביש הראשי. הלגיון השאיר
בשטח את הפלוגה ה- 12 עם ששת המשוריינים שלה. אל תל חזר עם יתר הכוחות ליריחו,
לפנות ערב.

בשעות אחר הצהריים נראתה תנועה ערה של ערבים על הגבעות שמסביב לישובי הגוש.
הצליפה התחזקה, ובשעה 16.30 התחדשה גם ההפגזה. בשעה 17.00 הודיע מרדכי דיקסלר מעין
-; צורים לירושלים: "אנו תחת אש חזקה של תותחים וטנקים. אין כל סיכוי להחזיק מעמד.
אם אפשר לעשות משהו לפינוי הרי זה רק הלילה". שאלתיאל השיב: "החזיקו מעמד. מחר יגיע
הצלב האדום. זוהי האפשרות היחידה. אוירונים יגיעו במהרה. הודענו לתל - אביב על המצב".
כעבור מחצית השעה הגיעו שני מטוסים. אחד הצניח נשק ותחמושת מעל משואות - יצחק; אך
אלה נחתו בשטח הערבי. המטוס השני הטיל פצצות, אך אלה נפלו בשטח היהודי.
אנשי הגוש התייחסו באי אמון לידיעה על התערבות קרובה של הצלב האדום. ממשואות -
יצחק הבריכו לשאלתיאל: "האם בטוחה השיירה של הצלב האדום, או כדאי לנצל את הלילה
ליציאת מצרים. עשו כל המאמצים להוציא אתנו עוד היום. מצבנו הולך ורע. הערבים
מתקיפים את החירבה. מחר לא יהיה את מי להוציא מכאן. מוכרחה להיות מיד שביתת נשק".
גם במשואות - יצחק וגם בעין - צורים דנו המפקדים על יציאת הגוש עם לילה. מפקד המחוז
אסר על פעולה כזאת. בשעה 18.00 נתקבל בעין - צורים מברק מירושלים: "תבואו במגע עם
המפקדים המקומיים לסידור כניעה". עין - צורים שללה בתוקף הצעה זו: "אין כל אפשרות
להכנס למשא ומתן עם הערבים במקום. כל נסיון כזה פירושו מוות. אם לא נקבל מכם מיד
הודעה על משא ומתן עם האויב אנשינו יצאו בדרך הלילה". בשעה 20.00 התקיימה בעין -
צורים התייעצות מפקדים, שבה הוחלט לסגת בלילה לירושלים. אותו זמן נתקבלה הודעה
מירושלים על התקדמות המשא ומתן עם הצלב האדום. המפקדים ביטלו את תוכנית היציאה
משנתברר גם כי הגוש מוקף המוני ערבים, ואין כל סיכוי לצאת מבלי שיאותרו מיד על ידי
הצרים.

כניעה בחסות הצלב האדום

בחצות התקבלה הודעה מירושלים כי הושגה שביתת נשק, בתיווכה של ועדת הקונסולים. על פי
תנאי ההסכם תכנס הפסקת האש לתוקף בשעה 04.00, ב- 14 במאי. כל הלוחמים ילכו בשבי,
לאחר רישום על ידי הצלב האדום. כל שבוי רשאי לקחת עימו את חפציו האישיים. נציגי
הצלב האדום יבקרו בכל הישובים וימסרו את תנאי הכניעה.

עם קבלת ההודעה קיימו המפקדים התייעצות כדי לקבוע הסדרים שיבטיחו את חיי
הנכנעים ואת השמירה על כבוד הנשים. הגוש יכנע רק בפני הלגיון הערבי, והנשק לא ימסר
קודם שיעלו האנשים על המכוניות שתסענה אותם לשבי. כל הלוחמים במקום יזדהו כמתיישבים.
יש לחבל בנשק האוטומטי ובתחמושת. קבוצת לוחמים תגן על הבנות עד שנציגי הצלב האדום
יקבלו על עצמם את האחריות עליהן. ב- 03.00 הגיע שדר מירושלים כי שיירה מורכבת
מנציגי ועדת הקונסולים, הצלב האדום, הסהר האדום וכן רופא יהודי, תגיע לגוש בסביבות
08.00.

עם עליית השחר הונף על בית החולים במשואות - יצחק דגל הצלב האדום ומגן דוד - אדום.
למחר ייריחו מזויינים נראו על הגבעות ואף שוטטו לאורך גדר הישוב. הפסקת האש נשמרה

בדרך כלל. כמה ערבים ניסו להתקדם ואחד מהם עלה על מוקש. בגוש הצפוני התפתח מצב מסוכן יותר. הערבים התקדמו עד לקרבת הגדרות ומספרם גדל משעה לשעה. בשעה 06.00 פתחו כמה מהם בצליפה על עין - צורים. מפקדי הגוש התקשרו עם ירושלים, ומשם יעצו לנצור את האש, כדי לא לתת עילה להתקפה רבתי. הפרת המשמעת בקרב הערבים נבעה מן התחרות שהתנהלה בין שלוש הקבוצות שהרכיבו את הכוחות הערביים - אנשי צבא ההצלה מחוץ לארץ, אנדי הג'יהאד שבאו מן הכפרים, ומתנדבים מעבר - הירדן. כל קבוצה השתדלה לזכות ביתרון על חברתה, כדי לזכות בכבוד ובמיטב הביזה. מוכתר עין - צורים נאלץ לנהל משא ומתן נפרד עם מפקדי כל קבוצה. הוא הבטיח לכל אחת מן הקבוצות כי תינתן לה זכות ראשונים להכנס לכפר, לאחר שיגיעו אנשי הצלב האדום. הערבים נרגעו והאש פסקה. גם ליד חירבת - זכרייה קיימו הערבים את הפסקת האש, כשהם נעצרים במרחק 200 מטרים מעמדותינו. משלחת הצלב האדום הגיעה לגוש קרוב לשעה 07.00. תחילה נפגשו לשיחה עם המפקדים הערבים, ליד גבעת העץ. השיחה נמשכה כשעה. קרוב ל- 08.00, נסעו לגוש הצפוני, כשאליהם נלווה חאלד חוסייני, מפקד צבא ההצלה במקום. משהגיעו לחירבת - זכרייה, הוקפו אנשי המשלחת בהמוני ערבים, שניסו להתקדם בעקבותיהם. חוסייני דרש ממגיני החירבה להכנע ולמסור לו את נשקם. המגינים טענו כי יכנעו רק בפני צבא סדיר. חוסייני עמד על דרישתו ונציגי הגוש חזרו לחירבה כדי להתייעץ שם עם המפקדים. בינתיים המשיך ההמון הערבי להתקדם לעבר העמדות בחירבה, תוך אימים וצעקות. ברוך בומברג יצא לקראתם ודרש מהם להעצר. הערבים התקרבו עד מרחק שלושה מטרים ממנו, ואז התבפלו עליו לפתע. הוא השתטח על הארץ, ומקלען בעמדת השער פתח באש על הערבים והניסם. הם השיבו אש והשליכו רימונים. כמה מהם נפגעו. אחד המגינים, אברהם רפול, נפצע והתמוטט. הוא שלף רימון ופוצץ את עצמו מחשש פן יפול חי בידי הערבים.

כאשר פרצו חילופי האש השתטחו נציגי הצלב האדום על הארץ. בומברג יצא שוב לקראת הערבים, פיסת בד לבן בידו, ודרש להפסיק את האש. למקום הגיעה מכונית משוריינת של משטרת חברון ובה קצין המשטרה חאג' חוסיין. הוא הצליח להשתלט על ההמון והסיג אותו לאחור תוך ירי מן המכונית. חוסיין נענה לדרישת מגיני הגוש למסור את הכניעה בידי כוחות הלגיון. תוך 20 דקות הגיעו יחידות לגיון למקום והשליטו בו סדר. מחירבת - זכרייה נסע חוסיין עם שיירת הצלב האדום לרבדים. לפי דרישת אנשי רבדים הוצבו שוטרים ליד גדר המשק, כדי למנוע חדירת ההמון הערבי. עם סיום המשא ומתן, הגיעו משאיות הלגיון. המגינים עלו עליהן תוך מסירת נשקם. משאך זזו המכוניות, הסתער ההמון על הבתים והחל לבוז בז. שבויי רבדים הוסעו אל חירבת - זכרייה, שם צורפו אל שבויי החירבה. בשעה 10.00 הגיעה משלחת הצלב האדום לעין - צורים. אנשינו סירבו למסור את כניעתם לזרוע קצין המשטרה. בשעה 12.00 הגיעו שתי כיתות לגיון והמתינו במקום עד שיגיע מפקדן. בינתיים פרץ המון ערבי אל המשק. הלגיונרים פתחו עליהם באש וכמה מן הבוזזים נפגעו. עם בוא קצין הלגיון, הסתדרו המגינים בשורות ויצאו עם חפציהם אל שער המשק, מסרו את נשקם לידי הלגיונרים ומשם צעדו ברגל לחירבת - זכרייה, בליווי חיילי הלגיון. שבויי הגוש הצפוני הוסעו לחברון. ליד קמנר הרוסי עלתה המשאית שהובילה את אנשי רבדים על מוקש. אנשינו נזרקו מן המשאית ופרצה בהלה. כמה מחילי הלגיון הגיבו בעצבנות וירו על המשאית. אחד השבויים, שמואל חר"פ, נהרג ושניים נפצעו קשה. במהרה נתבררה התקלה ולפצועים הוגשה עזרה ראשונה. את הפצועים החישו לבית - לחם והשבויים והבריאים הוסעו לחברון.

בדרך לבית - לחם הותקף האמבולנס של המשלחת ביריות. באמבולנס היו אחות ערביה ורופא ערבי וכן שלושה לוחמים - יוסף ריבק, יהודה דובשני וישעיהו תהבלום. ביריות נפצעו הרופא וישעיהו תהבלום. ההמון צר על המכונית, חטף את יהודה דובשני והמיתו.

האחות הערביה ויוסף ריבק עמלו קשה עד שהצליחו להכניס את שני הפצועים לאמבולנס ולהתרחק. ריבק שיכנע את נהג האמבולנס שלא לעצור בבית - לחם, אלא להמשיך לבית החולים

הממשלתי בירושלים. משם ברח ריבק וחזר אל קווינו. ישעיהו תהבלום מת למחרת בבית החולים.

במשואות - יצחק נתארכו השעות הרבה יותר. כל היום חיכו המגינים לבוא משלחת הצלב האדום כשהם מוקפים המוני ערבים. רק בשעה 19.00 הגיעו שני קציני לגיון עם אנשיהם והודיעו כי יאבטחו את המקום ויגנו על השבויים, כיוון שאנשי הצלב האדום כבר חזרו לירושלים. מפקד משואות שאל בשדר את ירושלים, אם נכון יהיה למסור את הכניעה ללגיון. בלא נוכחות הצלב האדום. ירושלים השיבה בחיוב. הבנות עלו על המשאיות, המגינים מסרו את נשקם והצטרפו אליהן. ד"ר וינדסברגר ארגן את העברתם של הפצועים הרבים, כ- 50 במספר. השיירה יצאה את המקום בשעה 20.00. בזה תמה פרשת לחימתו של גוש עציון. 357 לוחמים הלכו בשבי. באפריל נמנו בגוש 535 לוחמים. בתחילת מאי הוטסו לתל - אביב חלק מפצועי קרב ה- 4 במאי וכן כמה ממפקדי הפלמ"ח שנותרו בגוש לאחר שירת נבי - דניאל. ב- 12 במאי היו בגוש 514 לוחמים. 24 נהרגו בקרבות אותו יום ו- 129 נהרגו והומתו ב- 13 במאי, עם נפילת כפר - עציון. ארבעה לוחמים נהרגו ב- 14 במאי, בשעת העברת השבויים והפצועים. 238 לוחמים נפלו על הגנת הגוש ובדרך אליו, במשך שישה חודשי לחימה:

10	בשירת ה- 11 בדצמבר
3	בקרב ב- 14 בינואר
35	במחלקת הל"ה
15	בשירת נבי דניאל
6	בשיירות, צליפות, תאונות
12	בקרב ב- 4 במאי
157	בקרב האחרון
כ-165	מספר הפצועים

על אבדות הערבים אין לנו נתונים בדוקים. אל תל טוען כי בקרב האחרון נהרגו 16 לגיונרים ו- 20 בלתי סדירים; אך אל תל נוטה להמעיט במספר אבדות הערבים בקרבות שעליהם פיקד, אין כמעט ספק כי שעור אבדות הערבים בקרב האחרון גדול בהרבה.

אברהם טמיר (אברשה טריינין), מפקדו של הגוש בימיו האחרונים, המליץ בפני מפקד המחוז על מתן אות הצטיינות לכמה מלוחמי הגוש: מ"ב רפי נתן ז"ל - נפצע פצעים קשים במנזר הרוסי והמשיך לפקד על אנשיו ולהילחם בראשם עד אשר נפל חלל.

מ"כ אדי אנגרס ז"ל - פרץ את שרשרת האויב מסביב לחירבת - זכרייה ורץ להזעיק תגבורת. בדרך נפצע, אך המשיך לרוץ והגיע למטרה. מילא את שליחותו ונפל חלל. טוראי פייסט יהודה ז"ל - מקלען במנזר הרוסי. נותר במקום בשעת נסיגת חבריו וחיפה לבדו על נסיגתם עד שנפל חלל.

טוראי יצחק וייס - הסתער בגבורה שלוש פעמים על האויב בראש הכיתה לאחר שמפקדם נהרג והפיל באויב חללים רבים.

מ"כ נחום פלדמן - סייר לבדו בשטח, חדר לשטחים שנכבשו על ידי האויב והביא ידיעות חשובות.

בגוש עציון נרשם דף טרגי בתולדות מלחמות ישראל, רצוף גילויי גבורה והקרבה; שילמנו מחיר כבד ביותר על ההחלטה להחזיק בגוש. מבחינה איסטרטגית ספק אם תרמה המערכה על הגוש לחיזוק מערך ההגנה של ירושלים. ב- 15 במאי כאשר החלה פלישת צבאות ערב, הועברה פלוגה 12 של הלגיון לבית - לחם באין מפריע, והשתתפה בקרב על רמת - רחל. הכביש הדרומי לירושלים היה פתוח, וב- 19 במאי הגיע לאזור חיל המשלוח המצרי שהצטרף להתקפה על דרום העיר. בכל הקרבות שניטשו בימים אלה על העיר חסרו לנו מגיני גוש עציון על נשקם.

ישעיהו קלונימוס הי"ד

היית ראשית כוחי ואוני; בכורי אשר אהבתי אהבת נפש, יותר מאשר יאהב אב את בנו.

ישעיהו נולד ברחובות ב - כט' אדר תרפ"ה 1925, לאמו חנה הלברשטדט ילידת ורשה, חברת "החלוץ" בורשה. ולי טרם מלאו עשרים ואחת שנה. הוא היה ילד יפהפה כבר בהיוולדו. ראשו שערות בלונדיניות כזהב, עיניו כחולות ככחול השמים לטוהר. לא רק יפה היה, גם בריא גוף להתפתחות לעתיד. אבל איתרע מזלו שנולד לזוג מחוסרי כל, ואפילו ללא עבודה קבועה כדי לפרנסו, לגדלו ולחנכו, כפי שמגדלים בימינו ילד אפילו במשפחה עובדת. הכל היה בצמצום, אפילו כוס חלב... על לבוש אין מה לדבר. על לבוש בנוסח ימינו לא חלמו אפילו במעמד הבינוני, על אחת כמה וכמה ילדי פועלים מחוסרי עבודה כרוניים, פועלים חקלאיים במושבות העבריות. הוא נדד איתנו מרחובות והוא בן שישה חודשים לקבוצת מרחביה. כאן היה רק ילד אחד, ילדה של גולדה מאירסון. (לעתיד, ג'דה מאיר) לא היתה מיטה לילד, לא חדר, לא לול, לא להוציאו החוצה לשמש. החיים היו חיי דחקות ועוני ככל חברי הקבוצה באותו זמן. המבוגרים היו מחוסנים, הם עוד הביאו איתם מרץ, חום וקעיקר אידיאליזם, "מחר יהיה טוב יותר"... והתינוק מחוסר כל. אין פלא שהוא לא הפסיק את בכיו יומם ולילה ואין להרגיעו בוסף לכך, חנה אמו היתה אם צעירה, הילד הראשון, ללא הדרכה לא של סבתא ולא של אמהות אחרות, ובודאי לא של "טיפת חלב", זה המוסד אשר פעל רבות לדור התינוקות והאמהות הצעירות של שנות העשרים, אבל לא בקבוצת מרחביה ההולכת ומתפרקת. איני יודע משום מה גולדה מאירסון שגרה בדלת שלידינו ולה ילד שלא בכה, לא מצאה לחובה אמהית מוסרית, לבוא לחנה ולהתעניין משום מה הילד בוכה? אבל היא ידעה להתאונן שהילד לא נותן לה לישון בלילות...

אחרי התפרקות קבוצת מרחביה, כשהמפתחות נמסרו לאברהם הרצפלד עה"ש, ידע הילד נדודים רבים וקשים, ממרחביה החרבה עברנו ליגור. גם יגור היתה בתחילת התהוותה. לא חדר ילדים; על מטפלת אין מה לדבר. לא עריסה, לא מיטה ולא לול ללמוד לזחול, לקום וללכת ולהלך. חנה לא יכלה לצאת לעבודה, כי אסור היה לעזוב את הילד בצריף פרוץ חרכים בקירות, וברצפה שרצים ומזיקים ממינים שונים ולמכביר. כדי לעשות לילד אמבטיה, צריך היה להעביר שנג פחי מים מהחבית אשר ליד הרפת לתוך "פיילה". ובמה מחממים את המים? במטבח או לידו חטבי עץ חרוב לח... ובמה רוחצין? בסבון כביסה של "שמן", סבון גס, לעור עדין של תינוק. והיכן מבשלים את הדייסה לתינוק? ומה מבשלים? כשירקות לפי המושגים האלמנטריים לא היו בנמצא, בכל אופן לא במטבח של קבוצת יגור... ירקות אמנם היו בעיקר באביב, מאצל הערבים: עגבניות, צנון, חצילים, פול ירוק. תפוחי אדמה? מאן דכר שמם, רק כשהיתה מגיעה אניה לחיפה מאנגליה// אירלנד. ובכן, ממה מבשלים לילד דייסה? אבל, כשכבר התחלנו איך שהוא להסתגל לקשיים אלה, והנה נדודים חדשים. לאן? ליבוש ביצות "חרבץ", לקראת התיישבות חסידי "יבלונבה". כאן בודאי לא היה למי לפנות לעזרה כלשהי בגידול הילד. ילד יחידי בלב השממה והביצות. בצריף דוגמת הצריף של יגור. כאן שהינו מאוקטובר 1925 עד מאי 1926, כשמונה חודשים, ואחר כך כמובן שוב נדודים... לבנימינה.

היום כשאני צופה אחורנית, אני משתאה, מניין כוחות אלה ליצור כה קטן וכה עדין לשאת בכל אלה? אבל, גם הוא "חלוץ" היה כאביו וכאמו. נראה לי כי ככל שהתנאים קשים יותר בגידולו של ילד, אם הוא רק ממוצא של הורים בריאים והוא עצמו נולד בריא וללא פגם, הילד יכול לגדול ולהתפתח לטובה מכל הבחינות. אמרתי להתפתח לטובה, ואמנם כך, ישעיהו התפתח וגדל לטובה בכל המובנים, וזאת בלי בננה ליה ובלוי שמנת, בלי, בלי, בלי. את אשר אכלנו - אכל, ואת אשר שתינו - שתה. הילד גדל יפהפה ורב תבונה. בעל שכל רב ואלף שאלות נבונות. למה ומדוע? כאן בבנימינה, כשגרנו בחצר אחד האיכרים, היתה לו היכולת וההזדמנות להתמזג עם הצומח והחי אשר בגן, באורווה ובלול. ולכשעברנו לגור בשכונת הפועלים - הצריפים, היתה אפשרות חופשית לנוע בין הצריפים. וכל הנשים אשר נשאו בבית

מחוסרות עבודה, שמחתם היתה לפנק את "הילד הבלונדיני", את ישעיהו. ואז ניתן לו שם החיבה "שייקה". כל אשה במחנה אשר טרם ילדה, וכולן היו כאלה, איחלו לעצמן "ילד כזה" ... גם אנו ההורים אמרנו לעצמנו כפעם בפעם. "זה חלקי מכל עמלי" ... ישעיהו התחיל ללכת לגן בבנימינה. החבר הכי טוב שלו היה גדעון בן הלל הכהן. משום מה הוא הרכיב לגדעון שם לוואי, - - - "גדעון פנצ'ר". ושוב, משעברנו לכפר - ויתקין בשנת 1932, נפתחו לילד אופקים חדשים והוא בן שבע.

סביבות כפר - ויתקין, שהינך רואה היום פורחות ופוריות, היו שממה של חולות בודדים (דיונות) מצד מערב - צד הים, וביצות מצד מזרח. נחל אלכסנדר, עם כל פראותו בתוך השטח הצחיח הזה היה מקור לא אכזב ל"אנופלס". אותו רוצח זעיר הלך בכל פינה אפלה ומתחת למיטות, ואורב לאדם העייף השקוע בשנתו, ובחצות הלילה נועצת בו הנקבה את חידקה ומוצת את דמו לצורך הטלת ביציה, וכתמורה בעד סעודת הדם הדשנה, משאירה בדמו את נגיף המלריה. רבות נלחמנו ביתוש זה להשמידו מעל פני אדמתנו. בנחל בין הסוף, מקום שם המים אינם זורמים (מתי נחל אלכסנדר זורם? רק בחורף עם הגשמים הרבים היורדים בהר שומרון, שם מוצאו. שאר ימות השנה חול הים המובא על ידי גליו, סותם את מוצא הנחל והמים קינדים). במקומות מוסתרים אלה, היה מר יולוס מפזר נפט אל סולר בכדי להחניק את הביצים והרמשים הפגים הבוקעים מהן. ולא די בכך, מר יולוס היה עובר מצריף לצריף, מרפת לרפת כדי לצוד את היתושים המסתתרים "ללינת יום", כשבידו האחת פנס כיס ובשניה צלוחית מיוחדת בכדי לצודם.

עברנו לכפר - ויתקין בתחילת חודש מאי אותה שנה ונשארו עוד כמה חודשים - כל הקיץ, לפתיחת בית הספר הראשון לכתה א'. אבל בינתיים נפתח גן לילדים אשר באו בתחילת הקיץ, ועל פי המזל היתה להם גננת מצויינת, החברה זעירא. (את שמה הפרטי שכחתי, לצערי) זו היתה אשת החבר מרדכי זעירא, הקומפוזיטור הישראלי הגדול באותו זמן, שאת שיריו אנו ממשיכים לשיר עד היום. (לצערי, לא מרבים לשיר אותם, הנוער שלנו צורח היום ולא שר...). כל שיר חדש שהולחן על ידו, בודאי שהיה מושר אצלנו. זעירא עצמו היה אז עובד חברת החשמל בתל - אביב, ובימי שישי היה מגיע למחנה הכפר כדי לשבות עם אשתו והחברים, וכאן, כמובן, שרן את שיריו בהתלהבות לראשונה. ישעיהו הביא כל פעם שיר חדש. הוא היטיב לקלוט ולשיר, ודרש ממני לשיר לו כל ערב בשוכבו לישון. ואני שרתי בשמחה ובהתלהבות וברגש. כל שיר, פרק מחיי האומה והפרט. כמה מהם אני זוכר עוד היום: - - - "נומי נומי ילדתי / אבא יצא לשדה". "יקינטון", "אתה תצא לנטור ואבא יצא לחרוש". ותוך כדי כך הוספתי גם של טשרניחובסקי: - - - על הירדן ובשרון שם ערביים חונים / לנו זאת הארץ תהיה ואתה תהיה בבונים!" (איזה חלומות! ...)

ספרות הילדים בעברית היתה עוד בצמצום רב בארץ, אבל היה לי די דמיון להתאים לו ספורים, על השומרים הרוכבים ומגנים על המושבות, על הכנרת, הגליל היפה, על פועלים הבונים מושבות חדשות על קרקע הקרן הקיימת לישראל. חלום שלנו ההולך ומתגשם. הנה אני עובד בקידוח באר מים במרכז אדמת הכפר אשר אנו עומדים לעבור לשם. יהיו לנו סוסים ופרות, מגרש עצי פרי שונים וגם אדמות. נבנה בית על המגרש שלנו. יקום בית ספר לתפארת. פרט לימים שהייתי מבלה בבית החולים בחדרה מפאת הקדחת שקדחתי, הייתי חייב כל ערב בלשור אחד לפחות עד שנרדם "בחלומות פז" שאבא הקנה לו... ואבא ואמא עצמם? חלומות, חלומות של נחת, טיפה נחת...

בנוסף ליתוש האנופלס. שגרם למחלת הקדחת, התאכסן אז בארץ נגע נוסף שתפוצתו היתה רבה, ואני חושב שעדיין קיים עד היום, זוהי משפחה ענפה של קרציות, שהביאו נזק עצום לעדרי הבקר. מלבד לפרות הערביות שהתהלכו חופשי במרעה מלאות קרציות. הערבים קוראים לתקופת המרעה "תקופת הרבייה", היינו, תקופת המרעה הנמשכת, לצערנו, רק כשלושה חודשים של האביב המוקדם ומסתיימת על פי רוב בסוף חודש ניסן, שאז כל שטחי המרעה, ביחוד בהרים הגבוהים נהפכים "זהובים", כזהב השעורה והחיטה הבשלים לקציר. קרציות אלה זוחלות ועולות על גבי

הבקר, תוקעות את חידקיהן בעורו ומוצצות את דמו. הפרות נשארות כחושות, "עור ועצמות". יש מין קרציות שאפילו מטילות את ביציהן מתחת לעור הבקר, ושם הן מפתחות את הזחל. השטח מתנפח כגולה גדולה. ואם הינך לוחץ עליה, הרי הגולה מתבקעת, כי העור נרקב במקום זה - ויוצא הזחל. במקום נשאר נקב תמידי בעור הבקר, וערכו בתור עור לתעשיה יורד. נגע זה של קרציות הביא נזקים רבים למשק החלב העברי. כי בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, בשנות העשרים, כשהתחילה תנועת ההתיישבות מורחבת יחסית, והתוכנית היתה "למשק מעורב", היינו, בניגוד למושבות הקיימות אשר היו מבוססות על משק חד - גווני (מונוקולטורה), ביהודה מטעים - כרמים ופרדסים, ובגליל פלחה, שלוש מאות דונם אדמה חרבה, חרטה על דגלה תנועת ההתיישבות של הפועלים החקלאים "משק מעורב", היינו, הספקה עצמית: חלב, ביצים, עופות ובשר, ירקות ופירות, חיטה ושעורה, בניגוד, כאמור, למשק החקלאי שבידי איכרי המושבות.

אחת הבעיות החמורות שעמדה בפני ההתיישבות החדשה היתה משק החלב. הבקר הערבי היה נחות דרגה מכל הבחינות. פרה ערבית חלבה שלושה, ארבעה חודשים בשנה, ותנובתה היתה חמש מאות, שש מאות ליטר לשנה. מזה קיבל העגל שלוש, כי בלי העגל, הפרה לא נתנה את חלבה. ראשונה היה צריך לתת לעגל לינוק, ולאחר מכן לחלוב. הוחלט לכן, להביא פרות הולנדיות אשר תנובתן גבוהה. אבל, אסון! פרות יקרות אלה הותקפו על ידי הקרציות וחלו ב"קדחת שחור השטן" ומתו, או לפעמים הספיקו לשחטן לבשר. מצאו, שפר דמשקאי ופרה ערבית מקומית, הדור הבא נותן יותר חלב ואינו נתקף על ידי הקרציות. אבל "אין הדבר שווה בנזק המלך"... כי החלב לא היה רב כפי שחשבו. כך הלכו לטמיון הון רב ושנים רבות, עד שהתחילו להלחם בקרציות מלחמה חדישה על ידי בריכות טבילה.

בכל שבת היה מתאסף כל הכפר עם העדרים. כל אחד עם פרותיו ועגלותיו, ומעביר את הבקר בשחיה דרך בריכה צרה וארוכה מלאת מים ו"קטל - דיפ", מין נוזל המשמיד את הקרציות, ובבוקר הן הלכו ופחתו. אמנם, לא הושמדו כל קרציות ארץ - ישראל, סוריה ועבר הירדן (כי הן אינן זקוקות לרשינות מעבר גבולות). התחילה להתפתח "רפת חלב" בארץ עם פרות לפריזיות - הולנדיות, והיום אנו עומדים עם גזע מקומי שמוצאו מאירופה, בעל תנובת חלב גבוהה ביותר וכשאני מספר על מכת הקרציות, אמשיך ואספר על צד מין קרציות, והיא קרצית אשר מפילה חללים באדם, אם הוא נתקף על ידה, נתקף וחולה ב"קדחת המערות". כנראה, שמחלה זו היתה ידועה בעולם הרפואי, אבל לא היתה ידועה בארץ - ישראל. בכל אופן לא היתה נפוצה, וזאת כנראה, משום שהישוב היהודי היה קטן ורובו היה בערים. המושבות לא היו בשטחים הרריים אשר יש בהם מקום מסתור לדורבנים. והדורבנים אשר בשפלה, יושבי מאורות היו שאין האדם מגיע אליהן. הדורבן הוא הנושא את הטפיל הזה של: "קרציית קדחת המערות". נוער יהודי חוקר מערות טרם היה בארץ. הזואולוג היחיד שחקר את חיות הארץ, היה הפרופסור אהרונז' ברחובות, ומלווהו איש "שומר". ואם מחלה זו פגעה באיזה רועה ערבי שהדביר את צאנו במערה, הרי שהוא לא הובא לרופא, כי גם הם היו מועטים. למשל, בין כפר - סבא עד חיפה, היו בתחילת המאה הזאת, רק שני רופאים, ד"ר זאב ברין בחדרה וד"ר הלל יפה בזכרון - יעקב. הערבים טופלו על ידי רופא אליל. הדורבן אוכל רק ירק ושורשים, לפי דברי יודעי דבר, ובשרו טעים מאד. בגרמנית הוא נקרא SCHTACHELSCHWEN, היינו, "החזיר הדוקרן". וזאת משום מה? משום הדורבנות - המחטים כחיצים שאורכם מגיע לשלושים סנטימטר ויותר וכשהוא מותקף, הוא סומר את חיציו ומטילם באויבו, והחיצים ממש מכאיבים.

בין כפר - ויתקין לביתן - אהרון נמשכת שרשרת גבעות כורכר. על אחת מרמות שרשרת זו, עמד בית עתיק יומין של בעל האחוזת הערבי אשר לו השתייכו אדמות "ואדי חווארית" (עתה: עמק חפר), בבית זה שכנו ה"חראתים", היינו, הצמיתים - פלאחים ובדואים אשר עבדו במקצת מן המקצת את אדמות ה"אפנדי". יהושע חנקין ז"ל גאל את "ואדי חווארית" עבור "הקרן הקיימת לישראל". יחד עם הרכישה עבר גם הבית הזה לרשות ה"קרן הקיימת לישראל". כשהחליטה מחלקת ההתיישבות של ההנהלה הציונית והמרכז החקלאי של הסתדרות הפועלים החקלאים, בראשותו של אברהם הרצפלד, אבי ההתיישבות ה"עובדת, להעלות על הקרקע את "ארגון ב' ויתקין"

(כך נקראה הקבוצה שהתארגנה כבר שנים הרבה לפני זה להתיישבות - ולאחר מכן נקראה "כפר - ויתקין"), ונמסר לקבוצה הראשונה שרובה היו רווקים, והבית הזה היה כנקודת האחזות ראשונה וגם כ"מבצר עוז" בתוך השממה מחד, ומאידך, לשמירה מפני שבטי הבדואים "ערב אל שמאלי" ו"ערב אל ג'יבלי", היינו, הבדואים הצפוניים והבדואים הדרומיים. כי היו אלה הימים של שנת 1929, מיד אחרי הפרעות בחברון, מוצא ועוד, שנה "מבורכת"... בשוד ורצח. הבחורים שלנו התבצרו טוב בבנין הזה, ופרט לכך עשו חיים חרמוני וקמחי - ישראל ברטקי, לאט לאט הכרה עם מיטב החברה הבדואית, ויצרו קשרי ידידות וגם מידה רבה של כבוד לוחמים... לא יותר "ולאד אל מית".

עתה משעלינו על המגרשים, חובותי גדלו - הילד גדל וייף. עתה הוא היה מביא הביתה פרחי בר, צמחים לפי עונות השנה ושואל לשמם. ומגדירי צמחים טרם היו בארץ, גם בזה היינו בראשית הדרך... משגדל והגיע לכתה ו' הרבו הוא וחבריו לפשוט בסביבה הפראית, לחקור, כל מערה שבגבעות הכורכר שבין הכפר לפרדסי "ביתן". על החולות ונחל אלכסנדר, היו מערות רבות, קטנות וגדולות והתאכסנו בהן דורבנים. זו היתה "ספירת מחקר" להכרת הסביבה שהיה בה עולם מלא של עופות מים, דגים וקרפדות.

ישעיהו בכורי הי"ד, היה נער אמיץ לב באופן בלתי רגיל לפי גילו. ויום אחד הוא לחש לחבריו הקרובים ביותר סוד: "עלינו לצאת למערות ולעלות הכרה עם תושבין ה"דורבנים". ראשית כל, השלל יהיה גדול - ה"חיצים", היינו, ה"קוצים" של הדורבנים. אפשר יהיה לאוספם למאזת. והשנית, בודאי ישנם גם דורבנים צעירים, יונקים, נביא אותם מתנה לפינת החי של בית הספר". אומר ועושה. יום אחד, אחרי גמר השעורים, יצאו שלושה חברים למערות. ואכן לפנות ערב חזרו לכפר עם אוסף גדול של "חיצים" דורבנים. זה יכול היה להיות גם עסק "להחלפה" בין התלמידים. מקום האוצר הזה, כמובן, היה סוד לשלושתם. והנה עבר יום, וישעיהו שכב בחום למעלה מארבעים מעלות. נחרדנו, כי לא ידענו מה גרם לכך. בראשונה חשבנו שזו התקפת "מלריה". כמובן שהוזעק הרופא. ומי הוא היה? ד"ר שיבר, חבר "גבעת חיים" (לעתיד, פרופסור שיבה, מנהל בית החולים "תל - השומר").

באותה תקופה ד"ר שיבר היה בא לכפר - ויתקין ברכיבה על סוס. מרפאה טרם היתה, והיה עובר מבית לבית לפי רצומו שהיתה תלויה בצריף "ועד הכפר". אבל, הפעם הוא הוזעק טלפונית וזאת משום שהתברר שלא רק ישעיהו חולה מאד, אלא גם שני חבריו "חוקרי המערות" כביכול...

הביקור הראשון היה אצלנו. כרגיל הוא הציג שאלות לנער, והוא בחום גבוה, בקושלידע לענות לו. אבל, משהרים את מעיל הפיזי'מה והתגלחה הבטן, התגלו על הבטן מסביב לטבור הרבה נקודות שחורות מפוזרות כזרעי פרג. השאלה הראשונה היתה "היכן היית? האם היית במערות?" כאן היה חייב הנער ישעיהו להודות על האמת ולספר למקוטעין מתוך החום הגבוה כי "אכן הלכנו לאתמול שלוש שנים לאסוף "חיצים דורבנים". רצינו גם לצוד דורבנים צעירים בשביל פינת החי של בית הספר, אבל זה לא עלה בידינו, כי הם התחטרו עמוק עמוק במחילות אשר במערות". "כן", מכריז ד"ר שיבר, "קדחת המערות!" שעד היום טרם נמצאה בישוב היהודי".

אחרי טיפול תרופתי, ישעיהו הי"ד, וחבריו הבריאו. אבל, בימי מחלתם הזעיק ד"ר שיבר את פרופסור אדלר, פראזיטולוג מפורסם מהאוניברסיטה העברית בירושלים, לבוא ולחקור במקום את התופעה הזאת. פרופסור אדלר הגיע לכפר והזמין את ישעיהו ללכת איתו למערות, ולהראות לו באיזה מהן הוא היה. ישעיהו הביא אותו למערה העיקרית בה הוא זחל בכדי לצוד את הדורבנים היונקים. פרופסור אדלר לא הרשה לישעיהו לשוב ולהכנס למערה. אבל, הוא ביחד עם ד"ר שיבר נכנסו וזחלו למערה ערומים, כי ידעו שהיא שורצת קרציות, ורצו להפגע מהן בגופם הם. תוך כדי זחילה הם אספו לתוך צנצנת את הקרציות שנטפלו לגופם הערום. ד"ר שיבר סיפר לנו לאחר כמה שבועות שפרופסור אדלר והוא עצמו, חלו קשה בשובם לירושלים והוא עצמו טיפל בפרופסור אדלר ובו עצמו מתוך הצלחתו הראשונה בטיפול בשלושת "חוקרי המערות" הראשיים

בכפר - ויתקין, ובראשם ישעיהו הי"ד.

היום אנו עדים לארגון שלם של נוער חוקר מערות בישראל אשר בודאי מחוסן בפני "קדחת המערות", ואינם יודעים בודאי, מהיכן חיסון זה מגיע ומתי החלו להשתמש בו, מי היה המניע ומי היו המבצעים וממציאי החיסון.

ברם, צרה רודפת צרה... ובאה צרה חדשה. ומה? היו לנו זוג בהמות עבודה, פרדה "אביר" וסוס "אמיץ", בפרד אין לתת אמן אף פעם, כי הוא באופן פתאומי יכול "להשתגע" ולבעוט בבעליו, לכן חייבים לדעת איך להתהלך סביבו בזהירות, מעין "כבדהו וחשדהו". והנה קרה המקרה ואני לא הייתי בבית ובשוב ישעיהו מבית הספר עלה בדעתו של הנער לרתום דוקא את הפרדה ולחרוש במגרש. המוסרות הסתבכו והפרדה החלה לבעוט, אבל, ישעיהו היה נער ללא חת וגם לא נזהר וקיבל בעיטה בבטן. כאבים נוראים, וד"ר שיבר ציווה לקחת אותו מיד ל"הדסה" בתל - אביב. ובימים ההם לא היו עדיין כביש ואמבולנס, ובקושי השגנו טנדר. בלילה הגענו בדרך חתחתים - דרך טול כרם - קלקליה - כפר סבא - פתח תקוה לת"א. כאבי הילד היו נוראים גם בגלל טלטולי הדרך הגרועה. ובשעה עשר בערב הגענו לבית החולים "הדסה" ברחוב בלפור. הדיאגנוזה היתה: פגיעה בטחול וקרע בבטן. והרופא אמר לנו כי הוא ישאר בבית החולים כמה ימים תחת פיקוח רפואי, והיות והוא נער צעיר ובריא, יתרפא מהר מעצמו. חזרתי הביתה אחרי חצות, לבדי. חנה נשארה אצל קרובי משפחה בכדי להיות קרובה לישעיהו ולבית החולים. ימים אלה היו ימים קשים לי. טלפון טרם היה בבית כמו היום, כמובן. בכדי לברר מה נשמע עם הילד, צריך היה "לעלות למעלה" למשרדו של בן אריה, וזה בלי מאור פנים מיוחד... חכך בדעתו שלוש פעמים, אם להתקשר לבית החולים ולשאלו לשלום הילד. כעבור שבוע ימים ישעיהו וחנה חזרו הביתה. אבל זמן רב, עד שהחלפתי את הפרדה בסוס שקט, אסרתי על ישעיהו להתקרב לפרדה.

בבית הספר הצטיין ישעיהו בלימודיו ללא קשיים. בית הספר עמד גם על רמה גבוהה. המורים היו חברי הכפר, הילדים היו שלהם... ההתמסרות היתה עצומה (ללא שביתות...) וכך ישעיהו הגיע לגיל הגיוס לפלמ"ח. מענין לציון, כי עקב בואם של חיילים אוסטרליים לנופש בכפר, ישעיהו למד תוך זמן קצר מאד אנגלית טובה. הוא היה מביא הביתה ידידים וקצינים וחיילים. הם הביאו איתם בירה והוא כיבד אותם בקפה טורקי "פינג'אן". וכך נמשכה השריחה עד מאוחר בלילה.

גיוס הבן או האב?

עם מצור "על - עלמין", והקמת הבריגדה היהודית, אורגן גם הפלמ"ח, ואז עמדה השאלה של גיוסים בישוב העברי. הבעיה היתה, במשפחה שיש אב וגם בן הראויים לגיוס, את מי מגייסים? הוחלט שאת הבן. הישוב היהודי בעצם כבר החל בגיוס מיד עם פרוץ המלחמה. אלה היו ה"חפריים". עתה חודש הגיוס ביתר מרץ. החל הגיוס של צעירי הישוב לפלמ"ח (פלוגות המחץ), זה קיבל משנה תוקף, עם בואו של "הקצין המהולל", הציוני ואיש התנ"ך - קולונל וינגט. עתה התחילה תקופה חדשה, במידה רבה, גם ב"הגנה". הסיסמה של וינגט היתה: "לפגוש את האויב במאורתו", בכפרו, מקום ממנו יוצאות הכנופיות למעשי הרצח שלהן. אחד התפקידים שלו היה לשמור על "קו הנפט" מעירק לבתי הזיקוק בחיפה דרך עמק יזרעאל. עד אז הם היו מפוצצים את הצנור ומציתים את הנפט הגולמי. הוא שיסד את "פלוגות הלילה", כך קראנו לאותן פלוגות של יחידות קטנות מאומנות למלחמת "גרילה". ומשהוברר שבכפר פלוני מתאכסנת כנופיה אשר הציתה או עומדת להצית את קו הנפט, פלוגת חי"ש או פלמ"ח היתה חודרת לכפר ובאה במגע אש עם הכנופיה עד להכרעתה. למרות שהיו מקרים שהכנופיה היתה מתחבאה בגן התושבים, שהיו כתמיד "מכניסי אורחים" טובים. הוא היה ידיד גדול לישראל! וכך יצאו החי"ש והפלמ"ח מהגנה סמויה על הישובים להתקפות גלויות על קיני המרצחים. לפלמ"ח גוייס מיטב הנוער, וביחוד מהמושבים, מושבות והקיבוצים. תוכנית העבודה שלהם היתה, חצי חודש עבודה באיזה קיבוץ או קבוצה וחצי חודש אימונים מפרכים ומסעות בגליל וביחוד בנגב, מוסתלים ככל האפשר מעינם של הבריטים. מספר בנים מהכפר התגייסו לפלמ"ח וביניהם ישעיהו הי"ד. (למה ה' יקום דמו? למה לא אני?) והוא אז בן שבע - עשרה שנה. תחילת פריחת הבחרות! בחור כארז הלבנון. רחב גרם, יפהפה, בעל תבונה רבה וחוכמה, בחור ללא חת!

קיבל אימון מפרך במשך שנתיים ימים. במשך אותן זמן כמעט ולא היה בבית. "הוא היה עסוק בעזרה... למשקיע העיר" היכן? לא שאלו. ברור היה לכולם - משימה לאומית עלומה, ואין שואלים. מה לא למדו באותן פלוגות מחץ? לא למדו גיאוגרפיה של המזרח הרחוק, כפי שלומד הנוער שלנו עתה טרם גמר שירותו בצ.ה.ל... למדו: "ק' פאפ" - מלחמת "נבוטים", ירי אקדחים ירי רובים, טיפוס על קירות זקופים, גלישה על חבל מגובה 40 - 30 מטר ויותר, ז'יאו - ז'יצ'ו, להסתפק במועט שבמועט. משטר מים במדבר, וההנהיה החלק הקשה ביותר שבאימונים; ללכת עמוס בציד במדבר הלוהט וללא שתיית המים הנמצאים במימיה שלך. אמנם, שילמנו כמון ביוקר רב עם כמה וכמה מקרי מוות - התייבשות ומכות שמש. עד שבא דר' עזרא זוהר וביטל זאת. נערים אלה היו לאחר מכן אחת מאבני הפינה לצ.ה.ל.

על כושרו ואומץ לבו של ישעיהו אספר בקיצור להלן: אחרי שובו הביתה נתמנה ישעיהו מדריך לנוער הצעיר בכפר לאותן המטרות של הפלמ"ח. ובשבת בבוקר היה עליו לעלות לבית הספר להדרכה בנשק קל. בבית, בקופסת עץ, מעין מזוודת "ג'ימס בונד" היה ללו "פרבליוס" מפורק. ובהגיעו עד פינת הרחוב הראשי ליד באר הכפר ירד לקראתו אחד משלושת השוטרים האנגליים שנמצאו כאן בכדי לשמור על חוף הים, שלא יגיעו חס - וחלילה ספינות של עולים בלתי ליגליים... השוטרה העמיד אותו וביקש שיפתח את המזוודה לראות מה יש בה. כהרף עין בטרם כילה השוטר את דברו, ותוך הושטת ידו למזוודה, ישעיהו הכניס לו סנוקרת והשוטר נפל לארץ. והוא קפץ מעבר לגדר של אחד המגרשים ונמלט עם המזוודה ותכולתה היקרה... כמה מהומה בכפר, תוך רבע שעה הופיעו שני חבריו השוטרים רכובים על סוסיהם ודרשו משומרי הכפר ידידיהם, קמחי וחרמוני, להמציא מיד את התוקף. אבל היות, וזה קרה בשבת בבוקר, אף נפש חיה לא היתה ברחוב, ואף אחד באמת לא יכול היה לראות או לדעת מה שקרה. קמחי וחרמוני וחרמוני התחילו להסביר להם, שרק אלהים יודע מי היה התוקף. אצלנו בכפר לא יכול להיות בחור כזה, ובודאי זה היה מישהו מן החוץ.

אחרי שכובדו כרגיל בויסקי וצ'יפס כיד המלך, אמר אחד מהם לנתקף - - - "זה בעצם נג מגיע לך, כיוון שעליך להזהר ולא לחפש לעצמך צרות, מה זה ענייך מה בחור מן הכפר נושא במזוודתו?"... במשך היום נרגע העניין ועם צאת השבת משהחשיך, בא טנדר מגבעת חיים ולקח את ישעיהו לפלוגה שלו שחנתה בקבוצת כנרת. כמה חודשים עברו עד שישעיהו יכול היה שוב לבוא הביתה, מגודל זקן ושפם שגם אנו בקושי הכרנו אותו... אבל עד אז כבר הוחלפו גם השוטרים.

באותה תקופה הוא היה נעלם מן הבית באופן פתאומי לסרוגין ליומיים שלושה. "מה פתאום ישעיהו?" "קוראים לי, כמובן שאני הולך... כמו אחרים"... הוברר לנו כי העדרויות אלה קשורות עם אניות מעפילים המגיעות בלילות לחופי ארץ ישראל וגם לחוף צר - ויתקין, הרי כאן היה גשר - רציף שאבא הקים...

"השבת השחורה": ישעיהו נעצר והובא כאחרים למחנה לטרון ב- 29.6.1946 - לי סיון תש"ו. היתה בו רוח לחימה, התלהבות ואמונה עמוקה בדרכי אבותיו ועמו. לא צריך היה להשפיע עליו, הוא השפיע על סביבותיו! הוא קרן אהבת מולדת ואהבת הורים. הוא נקרא לדגל כבר בסוף שנת 1947. מרכזו היה בחולדה בגודד 22, בפיקודו של יצחק רבין. הוא ליווה את ה"שיירות" לירושלים דרך "באב אל ואד" (שער הגיא אשר ככל שיושר לו בכל הדורות לא תהיה נחמה מספיקה להורים שבניהם ובנותיהם נפלו "בגיא ההריגה" הזה, על שמירתה ונהגתה של ירושלים עיר הנצח של ישראל).

לאחר מכן הוא עבר להגנת השיירות לגוש עציון מירושלים וחזרה מהגוש. אחרי קרב "נבי דניאל" המפורסם, הוא חזר לגוש עציון ונשאר שם עד היום האחרון של הגוש, היינו, יום 14.5.1948 - יום הכרזת המדינה. כשאנשי גוש עציון הלכו בשבי הלגיון, ישעיהו יצא לאסוף פצועים שעדיין היו בעמדה מסויימת, ירו בו הפורעים אנשי הכפרים שהתקבצו לכאן לרצוח ולבוז בז. הוא עבר בעצמו ל"הדסה" בירושלים, מלווה בהרפתקאות גדולות של גבורה. כאן הוא

נותח על ידי פרופ' ג'וזף, אבל מפאת איבוד דם רב בדרך הוא נפטר במוצאי שבת אור ליום
א', ז' אייר תש"ח 16.5.1948. וכאן אני בא לשירו של שאול טשרניחובסקי ז"ל - - -
"חברי! אי חברי, אי חברי הנוקמת? / חברי לי תנו, על אויבי אצריח! / איים משנאי? /
אכריעם לטבח, / אשמד אשמידם! אכלם, אכריתם, / אכרית, אשביתם מאנוש זכרמו, / אעלה הקר
קוצר, אף גזעם אשרש; / וכולי וכולי. (ראה ניני, את השיר בשירי טשרניחובסקי, ספר אי
"שירים ובלדות" דף 7)

עתה מטיפים לי מטיפי "שלום עכשו" למיניהם, לרדוף שלום עם הרוצחים המתועבים
שותפי הנאצים. לא! לא אני ולא הדורות הבאים אחרי, אין לי שפה משותפת עם אנשי רצח
ורמיה!

בשעה 22⁰⁰ במוצאי שבת, כך כתב לי פרופ' ג'וזף, שבק בני חיים לכל חי ולא ניתן
להצילו. מפאת חוסר האפשרות לתקשורת באותה תקופה, לא טלפון ולא דואר, והתוהו ובוהו
שהכניסו "גידודגנו" הבריטים טרם עוזבם את הארץ, לא יכולתי לקבל כלמידע עד יום שני
17 למאי.

ברם, כאן עלי לספר עלומקה המוזר שיכול לקרות רק לאב אוהב ושכול, השייך
ל"פראפסיכולוגיה". באותו מוצאי שבת, שכבנו לישון די מאוחר. התותחים של הסורים רעמו
כבר מעל עין-גב, לחדר השינה שלי היו שלוש דלתות; דלת שכולה מזוגגת למרפסת הצופה
על הכנרת, דלת שניה לפרוזדור לקראת הדלת הכפופה הראשית ודלת שלישית לחדר האורחים.
המיטות שלנו עמדו כך, שהמראשותיים היו מתחת לחלון גדול הפונה לכיוון הגליל - צפת.
נרדמתי עייף מאד, וכי החלמאתמול בחצות הסורים מפגיזים בתותחים את עין-גב.

והנה אני חולם: אמא שלי ז"ל עטופה שחורים, נכנסת עם ישעיהו שלובת זרוע. והוא עטוף
לבנים, אוורירי, שניהם עוברים למרגלות מיטתי, באים מדלת המרפסת, ופני שניהם מופנים
אלי ויוצאים בדלת הפונה לפרוזדור ודלת הכניסה והקציאה הראשית. צעקתי: "ישעיהו!"
התעוררתי בפחד נורא... אמרתי לקליר, אשתי, בהתרגשות ופחד - - - "ישעיהו"
אי נ נ ו! בעצם כל הזמן לפני כן לא ידעתי היכן הוא. באיזו חזית? ידעתי רק שהוא
מלווה שיירות לירושלים. מהיכן? מחולדה או מכל מקום אחר, על כך לא דיברו אז. החבילות
שהיינו שולחים, היו מיועדות ל"אגד" תל-אביב, חדר מספר 55 על שמו.

בודאי שלא עצמנו עין באותו לילה. למחרת, ביום ראשון, אי אפשר היה להתקשר לשום
כתובת, ורק ביום שני נודע לי ואושר לי האספן שלנו על ידי העתון "דבר".
כל התיאורים על מעשי גבורה לא יכלו לחפות, לטשטש ולרכך את הכאב הנורא של אב
שכול, של בן בכור אוהב. עד היום, ארבעים ואחת שנה, בשעת כתיבת שורות אלה לזכרו, אני
כשתמונתו מול פני, בנוסף לתמונת בני השני בוקי ואחי חיים המסתכלים אלי בעצב, ונדמה
לי שגם באשמה... איני יכול לקבל, ולא השלמתי עם האימרה הנבובה בימי הזכרון - - -
"הוא היה גבור!" על כלל בנינו ובנותינו אשר נפלו למען תקומת מדינת ישראל ועצמות
ישראל. הוא - הם, אינם! "ומוטב כלב חי מארי מת", כדברי חז"ל. עד היום אני חורק
שיניים ונושך שפתי בזוכרי את מותם.

מה העונש למרצחים? כמה הם שונים בפני כס המשפט מרוצחים אחרים המובאים בפני
שופטים ונידונים מי למאסר עולם (בארצנו) מפאת סכנתם לבריות ומי למוות בתליה, בירי,
בכסא חשמלי, בכדי לבער פושעים ופשעים מן הארץ. הספורים בימי הזכרון - - - כי
בזכותם אנו מתקיימים ומתקיימת המדינה" זה מחיר כבד מדי ליחיד! מול הורים שכולים יש
מנין לא קטן של הורים "משתמטים", אשר הספיקו לשלוח את בניהם כסטודנטים... ללמוד
בארצות הברית. ושאר העם? יחידי סגולה עלו ב"מח"ל" לעזור במלחמות ישראל!"

אבל רוב העם ישב ויושב עד היום שבע על סיר הבשך בגולה ומוחא כף לתהלוכות צבאיות
של טנקים ואוירונים, ושכנינו עלולים להשרף בתוכם בשעת הגנה על המולדת שלי - ושלם...
יש להם "חסכון" בצ.ה.ל. לעת מצוא... אולי כשג'קסון יעלה לשלטון. לא יתכן? גם היום
בגרמניה היה "לא יתכן"... ולרוצחים לא אונה כל רע! עד היום הם המשיכים לרצוח. אוכל

אוכלים מלחמנו ושותים ממימינו, ואנו מגלגלים את עינינו לשמים ומברכים 'על השחיטה'... הם לא שילמו את דם בנינו במאומה, לא בעד הטבח בחברון בשנת 1929, לא בעד שנת 1936 ועד בכלל ולא בעד גוש עציון.

ועתה, עשרים ואחת שנה לשיחרור יהודה, שומרון ועזה, ממשיכים לרצוח בכל דרך ובכל שכל משבילי הארץ. נכון! הם משלמים פחות או יותר ביוקר מידי חיילי צ.ה.ל. ואז מה? הלאום הערבי מונה לפי דבריהם, מאה מליון ויותר, ויספיק להם להלחם בנו עוד מאה שנה... (כדברי מנהיגיהם). ועתה, אחרי שני דורות של מלחמת חורמה בנו, שאת סופה מי ידע, קמים בתוכנו ב"תעמולתם המהפנטת" של אלפי צעירים ומבוגרים בישראל להאמין כי באם רקוּנִיתָן להם להקים "מדינת פלשתיין" שירושלים בירתה, יבוא השלום עלינו, ובו בזמן יש בכיסם חזייתם תוכנית רבת-שנים להשמדת ישראל, הרי היא ה"אמנה הפלשתינית". רוצחים כאלה היו מאז ומעולם! רוצחים הם היום! ורוצחים ישארו לעולמים! כי גם דתם מיוסדת על הרצח - - - "דין מוחמד בסייף". עם שחי עדיין בתרבות של "גאולת דם", עם תרבות - - - ואמונה שלגנב יֵלֵקְצָץ את היד, ומי שמוכן לרצוח את אחותו ואמו בחשד "ניאוף" על דבר "טהרת המשפחה", ובעצמו יכול ללכת לזונות בבתי - בושת. עם - לאום, שעדיין קונה עבדים שני שנצודו באפריקה, ונערים לצורך משכב זכר. עם עַם "עמלקים" כזה, אין לנו תקווה לחיות בשלום תחת קורת גג אחת... יחסם של עמי העולם אליהם הוא מסחר... פוליטני... הם אינם חיים איתם, ויש להפרד מהם! הם לארצות ערב ואנחנו במולדת קטנה, מצומצמת מהים התיכון ועד הירדן. ואז, גם אז להיות חזקים, חזקים כדי שירתעו ממעשי פשע, כי הגמול כבד מנשוא

...

של אמונתו.